СЛОВО НАЦІОНАЛЬНОЇ ШКОЛИ СУДДІВ УКРАЇНИ

Фахове загальнодержавне
науково-практичне та науково-методичне
юридичне видання

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)

№ 1 (30) 2020

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

ВОЛОШИН Юрій Олексійович, декан факультету міжнародних відносин Національного авіаційного університету, д. ю. н., професор, Україна, заслужений юрист України, *голова Редакційної колегії (Україна)*

ОНИЩУК Микола Васильович, ректор Національної школи суддів України, заступник голови робочої групи з питань розвитку законодавства про організацію судової влади та здійснення правосуддя Комісії з питань правової реформи, д. ю. н., заслужений юрист України, *шеф-редактор журналу (Україна)*

БАТЛЕР Вільям Еліот, професор Школи права Університету штату Пенсильванія, професор порівняльного права Університетського коледжу Лондона, закордонний член Національної академії наук України та Національної академії правових наук України (*США*)

БАХМАЙЄР ВІНТЕР Лорена, професор кафедри кримінального права і процесу юридичного факультету університету Комплутенсе (*Королівство Іспанія*)

БЕЛЯНЕВИЧ Олена Анатоліївна, завідувач відділу правового забезпечення ринкової економіки Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України, викладач Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор (*Україна*)

БЕРЗІН Павло Сергійович, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н. (*Україна*)

БЛАЖІВСЬКА Оксана Євгенівна, член Вищої ради правосуддя, д. ю. н. (*Україна*)

БОБРОВНИК Світлана Василівна, завідувач кафедри теорії права та держави юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., професор (*Україна*)

БУРІБАЄВ Еркек, завідувач кафедри юриспруденції Казахського національного педагогічного університету імені Абая, доктор юридичних наук, професор (*Республіка Казахстан*)

ГЕТМАНЦЕВ Данило Олександрович, голова Комітету Верховної Ради України з питань фінансів, податкової та митної політики, професор кафедри фінансового права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, викладач Національної школи суддів України (за сумісництвом), президент Асоціації податкових радників, член Європейської асоціації податкових професорів, д. ю. н., професор (*Україна*)

ГОРДОВЕНКО Віктор Валентинович, суддя Конституційного Суду України, член Консультативної ради європейських суддів, секретар Консультативної ради голів судів при Вищій раді правосуддя, викладач Національної школи суддів України, д. ю. н., професор, заслужений юрист України (*Україна*)

ГРИЩУК Оксана Вікторівна, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету імені Івана Франка, д. ю. н., професор (*Україна*)

ГРИНЮК Володимир Олексійович, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. ю. н., доцент (*Україна*)

ІЛЬКОВ Василь Васильович, суддя Дніпропетровського окружного адміністративного суду, викладач Національної школи суддів України (за сумісництвом), д. ю. н., професор (*Україна*)

КІБЕНКО Олена Рувімівна, суддя Великої Палати Верховного Суду, доктор юридичних наук, професор (*Україна*)

КОВАЛЬСЬКИЙ Віктор Семенович, президент видавничої організації ТОВ «Юрінком Інтер», д. ю. н., професор (*Україна*)

КОПИЛЕНКО Олександр Любимович, народний депутат України, академік Національної академії наук України, академік Академії правових наук, д. ю. н., професор (*Україна*)

КОСТИЦЬКИЙ Василь Васильович, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, д. ю. н., професор, *заслужений юрист України (Україна)*

КОСТРУБА Анатолій Володимирович, професор кафедри цивільного права Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, д. ю. н., професор (*Україна*)

КРАВЕЦЬ Ірина Мирославівна, доцент кафедри господарського права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, к. ю. н. (Україна)

КРАВЧУК Володимир Миколайович, суддя Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, член Ради суддів України, д. ю. н., професор (Україна)

КУХАРЄВ Олександр Євгенович, доцент кафедри цивільного права та процесу Харківського національного університету внутрішніх справ, викладач Національної школи суддів України, к. ю. н., доцент (Україна)

ЛЕВЧЕНКО Катерина Борисівна, Урядова уповноважена з питань гендерної політики, д. ю. н., професор (Україна)

МАЙДАНІК Роман Андрійович, завідувач кафедри цивільного права юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік Національної академії правових наук України, д. ю. н. професор (Україна)

МАХІНЧУК Віталій Миколайович, старший науковий співробітник Інституту приватного права і підприємництва, д. ю. н., доцент (Україна)

МЕЛЬНИК Роман Сергійович, професор кафедри адміністративного права Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, д. ю. н. (Україна)

МЕЛЬНИЧУК Ольга Федорівна, професор кафедри права Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету, д. ю. н. (Україна)

МУЗИКА-СТЕФАНЧУК Оксана Анатоліївна, заступник начальника відділу Служби Державного секретаря Міністерства охорони здоров'я України, д. ю. н., професор (Україна)

НУСБЕРГЕР Ангеліка, директор Інституту східно-європейського права Кельнського університету, д. ю. н., професор (Німеччина)

РАДЗИВІЛЮК Валерія Вікторівна, професор кафедри господарського права Київського національного університету імені Тараса Шевченка д. ю. н., професор (Україна)

САВЧИН Михайло Васильович, викладач Національної школи суддів України (за сумісництвом), директор Науково-дослідного інституту порівняльного публічного права та міжнародного права Ужгородського національного університету, д. ю. н., професор (Україна)

СМОКОВИЧ Михайло Іванович, голова Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, д. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ТВАРОНАВІЧЕН Агне, директор Інституту публічного права університету М. Ромеріса (Литовська Республіка)

ФУЛЕЙ Тетяна Іванівна, начальник відділу Національної школи суддів України, к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ЦУРКАН Михайло Іванович, заступник директора тестологічного центру Національної школи суддів України, суддя Вищого адміністративного суду України у відставці, к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ШАМРАЙ Оксана Василівна, начальник відділу Національної школи суддів України, к. ю. н., *відповідальний секретар Редакційної колегії* (Україна)

ШАПОВАЛОВА Ольга Анатоліївна, начальник відділу – радник Національної школи суддів України, суддя Верховного Суду України у відставці, к. ю. н., заслужений юрист України (Україна)

ШЕМШУЧЕНКО Юрій Сергійович, директор Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України, професор, дійсний член (академік) НАН України та НАПрН України, д. ю. н., заслужений діяч науки і техніки України (Україна)

ШУКЛІНА Наталія Георгіївна, проректор з науково-дослідної роботи Національної школи суддів України, к. ю. н., професор, заслужений юрист України (Україна)

ЮРОВСЬКА Галина Валентинівна, суддя Конституційного Суду України, викладач Національної школи суддів України к. ю. н. заслужений юрист України (Україна)

ЗМІСТ

ПРОВІДНА СТАТТЯ НОМЕРА

Оксана ГРИЩУК.

Доброчесність судді через призму сучасних соціальних трансформацій 6

ОРГАНІЗАЦІЯ СУДОЧИНСТВА

Олександр БАЗОВ.

Доктрина *action popularis* у міжнародному судовому процесі: генезисний і ціннісний вимір 26

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Тетяна ФУЛЕЙ, Оксана КУЧІВ.

Свобода пересування в світлі практики ЄСПЛ: питання застосовності та ідентифікація обмеження 39

Василь ДАЦЕНКО.

Концептуальні засади забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві 51

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО

Наталія АНТОНЮК.

Роль приміток до статей Кримінального кодексу України для диференціації кримінальної відповідальності 63

Катерина КАТЕРИНЧУК, Ольга БЕСПАЛЬ.

Особливості кваліфікації окремих злочинів проти здоров'я особи 74

Григорій УСАТИЙ.

Державно-правовий механізм протидії сучасній злочинності: шляхи удосконалення.....	85
---	----

Микола МІСЕЧКО.

Щодо окремих проблемних положень інституту повідомлення про підозру за кримінальним процесуальним законодавством України	95
---	----

МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ РЕГІОНАЛЬНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ВИСОКОГО РІВНЯ

Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та вдосконалення стандартів	110
Програма	112
Вітальні промови.....	120
Сесія 1. Провідна роль національних суддівських шкіл у сфері підготовки майбутніх суддів.....	136
Сесія 2 (продовження). Застосування Європейської Конвенції та практики Європейського суду з прав людини у періодичному навчанні суддів	153
Новини	182

УДК 347.97

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-1

Оксана ГРИЦУК,
професор кафедри теорії та філософії права
Львівського національного університету
імені Івана Франка,
доктор юридичних наук, професор
ORCID: 0000-0002-6901-0202

ДОБРОЧЕСНІСТЬ СУДДІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Зміцнення довіри до судової влади набуло особливої актуальності останнім часом і проявилось в активній роботі над змінами законодавчої регламентації судоустрою та статусу суддів в Україні. Підкреслюючи важливість довіри для ефективного функціонування судової влади та нормального існування суспільства в цілому, видається за потрібне проаналізувати позаправові соціальні чинники, які є важливим фактором для самої можливості існування конституційної демократії як такої.

Історичні виклики, які постали перед суспільством, є унікальними і новими для людства, а їх виникнення пов'язують зі зміною філософської парадигми сприйняття реальності, виникненням філософії постмодернізму та новим ставленням до правди чи правд. Постмодернізм, що займає сьогодні домінуючі позиції у філософському осягненні правової реальності, як відомо, «в своїй основі містить релятивізм, байдужість до проблеми відділення правди від брехні або навіть наполягає на неможливості такого відділення» [1].

1. Сучасні соціальні трансформації: ера постправди. У 2016 році редакція Оксфордського словника оголосила термін *«постправда»* словом року. Він означає «те, що пов'язане або описує обставини, за яких *об'єктивні факти мають менший вплив на формування громадської думки, аніж звернення до емоцій і суб'єктивних переконань»*. Хоча цей неологізм відомий понад десять років, однак його вживання зросло на 2000 відсотків у 2016 році завдяки двом політичним рішенням – референдуму у Великій Британії щодо членства в ЄС (Брексіт) та обрання президентом США Дональда Трампа.

Серед факторів, які спричинили появу та активну практику цього феномену, виділяють: глобалізацію, інтернет та популізм [2]. Роль глобалізації та інтернету пояснюється наслідками цивілізаційного зсуву, суть якого складають революційні трансформації, що визначають наш час: революція збільшення, яка характеризується зростанням у всьому, починаючи від кількості країн до чисельності населення, рівня життя та рівня грамотності; революція мобільності та інформаційна революція, внаслідок якої люди, ідеї та цінності як ніколи раніше переміщуються світом; революція ментальності показує суттєві зміни у світогляді, соціальних очікуваннях, сподіваннях [3] та суттєво модифікує політичну культуру суспільства. «Монополія на правду» переходить від носіїв державної влади до соціальних медіа, які поступово перетягують на себе соціальний вплив і владу.

Політичний популізм, який є наслідком цих процесів, руйнує насамперед раціональну складову політичної культури суспільства, «актуалізуючи авторитарні тенденції, зумовлюючи зниження громадянської активності та рівня критичного мислення, підриваючи авторитет демократичних політичних інститутів, формуючи запит на тактичні рішення, а не політичну стратегію» [4]. Це сигнал про необхідність перегляду й корекції правлячими елітами встановлених на попередньому етапі правил гри і принципів політики. Яскравим прикладом популізму є відомий вислів Жана-Марі Ле Пена: «Популізм є відображенням думки народу. Чи має людина при демократії право дотримуватися своїх поглядів? Якщо це так, то так, я – популіст».

Погодимося, що сьогодні вистачає причин не довіряти політикам і можновладцям «справа не тільки в продажності й брехливості, а й у банальному невмінні урядів добре робити роботу, яку ми чекаємо від них як виборці. Більше того, інформація стає дедалі доступнішою, а підвищена увага медіа до державного істеблішменту швидко висвічує всі його помилки, огріхи і некомпетентність. У результаті низький рівень довіри до уряду, характерний для нашого часу, стає нормою» [3]. Крім цього, нерідко має місце своєрідна інтерпретація фактів соціальними медіа, яка не завжди відображає факти, а може містити вибіркове і не повне їх тлумачення в стилі постправди.

Це призвело до того, що під удар потрапила вся традиційна система цінностей, оскільки факти вже не займають провідне місце в західних ліберальних демократіях. «Якщо колись було схоже, що демократія пішла не туди, коли виборцями маніпулювали або політики уникали від питань, ми зверталися за порятунком до фактів. Але вони, схоже, втратили здатність підтримувати консенсус» [5]. Висловлюються міркування, що «правда до політики надзвичайно чутлива. Відбувається приниження факту, з'являється держзамовлення на пропаганду: завданням провладних масмедіа стає формування образу ворога (як зовнішнього, так і внутрішнього), змінюється стиль подачі інформації, він стає негативною лексикою, мовою ненависті» [6].

Постправду називають «сірою етичною зоною», яка дає змогу маскувати брехню: «Коли наша поведінка конфліктує з нашими цінностями, то ми, швидше за все, переосмислимо наші цінності». Тобто постправду розглядають набагато ширше сфер політичної та масової комунікації, виводячи її з сфери міжособистісних відносин.

У сучасної людини сформована «альтернативна етика», яка дозволяє не відчувати душевних страждань, коли вона використовує брехню. Для самовиправдання в сучасній мові існують так звані перехідні стадії між правдою і брехнею: «альтернативна правда», «своя правда», «я так бачу», «альтернативна версія реальності» та ін. Це поступово призводить до появи «суспільства підозри», в якому зруйновані механізми довіри один одному: «чим більше людина обманює сама, тим більше підозрілою вона стає до оточуючих» [1].

Філософію постправди пов'язують з новим витком «готтентотської моралі», або подвійними стандартами, згідно з якими «зло – це коли сусід вкрав у мене корову, добро – коли я вкрав у сусіда корову». Поділ на «своїх» і «чужих» вже не визначається расовою, національною чи класовою належністю, а лише переконаннями. Прибічники таких міркувань посилаються на Ф. Ніцше, який у своїй праці «До генеалогії моралі» (1887 р.) стверджував, що «все на світі – питання інтерпретації. Все відносно. Істини немає, і все дозволено» [7]. Ф. Ніцше вважав ілюзією існування абсолютної істини і пов'язував виникнення цієї ілюзії з волею до влади, особливостями суб'єктивного досвіду, ідеями вічної зміни, повернення, становлення й переоцінки цінностей.

У результаті поширення постправди співтовариство зіткнулося з такими проблемами, як: потужний розкол суспільства за принципом «свої – чужі»; підміна журналістської діяльності пропагандою, маніпулятивними технологіями, емоційним впливом замість збалансованого раціонально-емоційного висвітлення подій, ситуацій і проблем; падіння важливості фактичної інформації; падіння авторитету ЗМІ, журналістів, експертів і політичних діячів; одночасно з тотальною недовірою, некритичне сприйняття інформації від джерел, які розпізнаються як «свої»; неможливість повноцінного і конструктивного суспільного діалогу [8].

Погодимося, що сприйняття навколишнього світу в умовах постправди відбувається через зростання розриву між колективним знанням людства і можливостями конкретної людини досягнути інформацію, що призводить до втрати можливості контролю і людина дедалі частіше покладається на власну інтуїцію. *Реакція ж постмодерної держави проходить через юридикалізацію, тобто перетворення політичних, соціальних та економічних питань на юридичні, коли повноваження щодо прийняття рішень щодо визначення засад і напрямів державної політики передаються судам* [9]. Часто така позиція призводить до зменшення довіри до судової влади, як от зменшення публічної підтримки Верховного Суду США з майже 70 відсотків у 1980-х роках до 42-х у 2016 році.

Однак піднесення судів на рівень установ прийняття рішень у сфері державної політики, а у сфері конституційної юрисдикції поступове набуття конституційними судами ознак позитивного законотворення на додаток до класичної кельзенівської функції негативного законодавця зробило суди вразливими для негативної дії умов суспільства постправди та породило феномен конституційного популізму як реакції на процеси юридикалізації [10, с.13].

Яскравим прикладом конституційного популізму стало рішення Конституційного суду Російської Федерації, який, розглянувши «справу щодо перевірки конституційності міжнародного договору, який не набрав чинності, між Російською Федерацією та Республікою Крим про прийняття до Російської Федерації Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів», ухвалив Постанову від 19 березня 2014 року № 6-П, якою визнав цей договір таким, що відповідає Конституції Російської Федерації, визнавши таким чином міжнародну правосуб'єктність адміністративно-територіальної одиниці України, чим фактично легітимізував анексію Криму.

Дослідженням проблеми поширення *постправди в судовій сфері*, зокрема розпалювання ненависті і дезінформації у ЗМІ в судовій сфері, присвячений Звіт Міжнародного товариства прав людини [11]. Зокрема, у ньому наголошується, що в Україні здійснюється тиск на всі сторони судових процесів, але насамперед на суддів. Неодноразово спостерігачі стикалися з ситуацією, коли журналісти, присутні не на всьому засіданні, а лише на його частині, робили згодом помилкові висновки або подавали інформацію занадто суб'єктивно.

Особливої уваги заслуговують тенденційні коментарі для ЗМІ, у яких безапеляційно заявляють, що «вся система судова існує і живе на хабарях. Це факт. Це те, що всі знають, і що не вимагає доведення». Подібні формулювання, особливо з позначкою «не потребують доведення», «це факт», які не підкріплені жодними фактами, сприяють створенню іміджу судової системи як корупційної і несправедливої. Деякі медіаресурси дозволяють собі скептичні формулювання на адресу всієї судової системи і окремих судів, називаючи, наприклад, суди «скандальними», а суддів – «одіозними» [11]. Таким чином, окремі ЗМІ, публікуючи дезінформацію, або ж неперевірені, не підкріплені фактами дані, вкрай негативно впливають на рівень правосвідомості суспільства та рівень довіри до судової влади.

Як бачимо, постправа як соціально-філософська криза торкається базових суспільних та правових інститутів та процесів, без яких існування суспільства видається сумнівним. Дослідники відзначають, що, незважаючи на заглибленість у процеси постправди, суспільство не втратило інтересу до того, як «все відбувається насправді» та «жадобі правди». Тому постправду розглядають як «соціальну хворобу» [8], набуті імунітет до неї можна лише нею перехворівши.

Проте не всі одностайні у цьому твердженні. Зокрема, із заявою на захист постправди виступив генеральний директор Міжнародного інформаційного агентства «Росія сьогодні» телеведучий Дмитро Кисельов, який стверджує, що «об'єктивність – це міф, який нам пропонують і нав'язують. Час дистильованої неупередженої журналістики пройшов» [6].

Водночас потрібно зауважити, що Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) гостро негативно реагує на подібні тенденції і вказує, що хоча підтримує свободу вираження поглядів, які не тільки прихильно сприймають або вважаються нешкідливими або нейтральними, а й ображають, шокують або спричиняють занепокоєння.

Такі, на думку ЄСПЛ, вимоги плюралізму, терпимості і широти поглядів, без яких неможливе демократичне суспільство. Проте Європейський суд наполягає на тому, що *преса не повинна виходити за рамки, у тому числі щодо репутації та прав окремих осіб і використовувати надійні джерела*, що підтверджують інформацію, здатну завдати шкоди чийсь репутації (справи «Лендон, Очаковський-Лоран і Іюлі проти Франції», «Передсен і Бодсгор проти Данії»).

Також Європейський суд значну увагу приділяє *роботі судів*, які, на думку суду, виступають гарантими справедливості й відіграють основну роль у державі, а тому повинні користуватися громадською довірою. При цьому судді *повинні бути захищені від необґрунтованих нападів, безпідставної і деструктивної критики* (справи «Скалка проти Польщі», «Прагер і Обершлік проти Австрії»).

Усвідомлюючи цей соціальний контекст та нові умови постмодерного суспільства, судова влада і кожен суддя сьогодні повинні бути готові до можливих викликів, які з ними пов'язані. Як видається, ці виклики можуть бути двох видів: пов'язані з доброчесністю суддів і пов'язані з комунікацією з представниками громадянського суспільства з важливих соціально-правових питань, які цікавлять громадськість.

2. Доброчесність судді: теоретично-філософські інтерпретації, законодавче регулювання та практика

Філософське осмислення доброчесності людини відносять до доби Античності, коли *доброчесність розглядалась як моральна позиція людини*, як шлях до самовдосконалення, що надає наснагу та надихає на творче життя. Одним із перших торкнувся цього питання Сократ, який найголовнішим для людини вважав виконання етичних норм і формування у неї доброчесності: «Я тільки те й роблю, що ходжу і переконую кожного з вас, і молодого і старого піклуватися перш за все не про тіло і не про гроші, а про душу, щоб вона була якнайкраща». Сократ підкреслював, що доброчесна людина буде справедливою і порядною, треба тільки пояснити їй, що таке доброчесність: «Всі вчинки, які ґрунтуються на доброчесності, прекрасні й добрі» [12].

Учень Сократа Платон підкреслював, що *доброчесна людина стає богоподібною*, тоді як людина, котра позбавлена чеснот, є неосвіченою. Тому перш ніж керувати іншими, треба навчитися управляти собою, пізнати свою душу. У діалозі «Федон» Платон зазначав: «Найщасливіші і блаженні ті, що йдуть найкращою дорогою, – це ті, хто досяг успіху у чесноті, котра корисна народу і громадянам». Платон вважав, що доброчесність є річ божественна, вона є найдовершенішим і найпрекраснішим у душі, завдяки чому людина набуває благочинності, рівноваги і поважності в розмовах і справах. Антонімом доброчесності філософ вважав порочність, яка «ніколи не зможе збагнути ні доброчесності, ні самої себе, а доброчесність людської природи, своєчасно вихована, отримає знання і про себе, й про порочність. Саме така людина, на мою думку, і стає мудрою, а не той, хто просякнутий порочністю» [13, с. 98–99].

Доброчесність постає в Аристотеля досконалою формою людського життя, актуалізацією свого призначення, вона – це *досконала діяльність душі людини*. Твір філософа «Нікомахова етика» містить вчення про мораль і доброчесність і надає практичні поради щодо правильної поведінки. Кожна людина, за Аристотелем, має право свободи вибору й обирає собі чесноти, оскільки людина є істота моральна. Моральний ідеал містить такі чесноти, як мужність, поміркованість, щедрість, великодушність, правдивість, спілкування, люб'язність, стриманість, справедливність. При цьому доброчесності властива середина (міра): серединою між боягузством і відважністю є мужність; між скупістю і марнотратністю – щедрість. Для визначення середини потрібне вміння вибирати між надлишком і нестачею, тому доброчесним бути важко. Проте не кожен вчинок і не кожна пристрасть можуть мати середину, оскільки вже у деяких пристрастей (злорадство, безсоромність, заздрість) і вчинків (перелюбство, крадіжка, людинобивство) міститься погана якість, а отже, погані вони не через надлишок чи нестачу. На запитання, що ми отримаємо, коли люди поведуться доброчесно, Аристотель відповів: поліс. Якщо доброчесність є діяльнісним вираженням сутності людини як розумної істоти, то поліс являє собою реалізований назовні розгорнутий розум.

Загалом у роботах *античних філософів простежується зв'язок між доброчесністю і щастям, гармонією, задоволенням*. Зміна філософського осмислення доброчесності простежується з поширенням християнства у середньовічній Європі і пов'язується з *ідеєю божественного милосердя і прощення*, покаяння та очищення людини через відкриття Богові.

Пізніше, у процесі відокремлення економічної науки від моральної філософії відбувався перехід категорій доброчесності та моральної оцінки (добра і зла) в категорію раціональності. *Доброчесність поступово втрачає самостійну цінність (трансцендентну сутність) і переходить до раціональності та довгострокового бачення своїх інтересів*. Ця тенденція зародилась у працях Д. Юма, Дж. Локка і А. Сміта, більш радикально – у Т. Гоббса і Б. Мандевіля. Завершення цього процесу яскраво помітно в роботах класиків утилітаризму І. Бентама та Дж. С. Мілля, які розглядали доброчесність у межах раціональності як послідовну реалізацію власного інтересу (індивідуального уявлення про щастя) [14, с. 19].

Традиційний конфлікт власного інтересу і доброчесності Бентам розглядає як проблему зіткнення різних інтересів і переваги найважливішого з них, проблему правильної переваги, стверджуючи, що *«доброчесність є пожертвування меншим інтересом більшому інтересу, хвилинним інтересом – тривалому, сумнівним – несумнівному»*. Причину аморальних вчинків філософ пов'язує лише з нераціональністю індивіда: слабкий і обмежений розум обманюється, беручи до уваги тільки невелику частину різних родів добра і зла.

На думку Мілля, доброчесності потрібно прагнути безвідносно вигоди або сприятливих наслідків, однак щодо щастя вона відіграє підлеглу роль. Доброчесність може бути засобом досягнення щастя. Проте утилітаризм *«наполегливо підкреслює*

нагальну необхідність виховання в людях любові до доброчесності як найважливішої умови досягнення загального щастя». Крім того, доброчесність може бути елементом щастя для тих, кому вона приносить насолоду сама по собі, оскільки не є частиною кінцевої мети, однак цілком може нею бути для тих, хто любить її безкорисливо, розглядаючи як частину свого щастя.

У сучасних дослідженнях *доброчесність розглядається як позитивна моральна якість*, зумовлена свідомістю і волею людини, яка є узагальненою стійкою характеристикою людини, її способу життя, вчинків; якість, що характеризує *готовність і здатність особистості свідомо й неухильно орієнтуватись у своїй діяльності та поведінці на принципи добра і справедливості* [15, с. 387].

Доброчесність судді розглядається як категорія, що *«є трансформацією добра в професійну етичну сферу»*. Поєднання моральності та добра дає можливість окреслити площину доброчесності особи, яка здійснює функції держави, зокрема: компетентність, вимогливість до себе, безкорисливість, чесність, твердість, добросовісність. Наведене... є основою професійного портрета судді крізь призму його психологічної готовності до такої важливої місії, як здійснення правосуддя» [16, с. 78].

Доброчесність, яку синонімізують із моральною цілісністю судді, «виражається у здатності ухвалювати справедливі, правильні рішення, навіть незважаючи на будь-який зовнішній тиск. Моральна цілісність судді полягає у здатності розважливо і розсудливо з'ясовувати всі істотні обставини справи, належним чином поєднувати фактичний і юридичний склад, давати належну аргументацію рішень, які мають бути засновані на повазі до гідності та прав людини» [17, с. 19]. Підкреслюється, що доброчесність означає чесність, моральну силу та професійну справедливість та також вимагає відчуття гідності, надійності та абсолютної щирості. *Доброчесний суддя повинен бути непохитно етичним* [18].

Проведений аналіз дає можливість зробити висновок, що *доброчесність пов'язується з моральними рисами судді та стандартами етичної поведінки суддів*. Як ілюстрацію цього, можна навести приклад добору суддів в інших країнах, де *моральність особистості* виступає одним із основних критеріїв. Зокрема, моральні риси людини оцінюються при доборі суддів у Нідерландах (чесність), Англії (чесність), Франції (здатність визначати, засвоювати, застосовувати правила деонтології), США (неупередженість). Моральні риси особистості визначаються у Рамці суддівських умінь та якостей (Велика Британія) через моральну стійкість, незалежність, неупередженість. Серед характеристик судді у блоці «Професіоналізм і доброчесність» виділяють такі характеристики: поводитись з гідністю та професійно; ставитись справедливо до всіх учасників судового засідання, дбаючи належним чином про будь-які особливі потреби; залишатись неупередженим і керувати власними реакціями та емоціями; ставитись до всіх людей, що відвідують, виступають чи працюють у суді з повагою та гідністю; поважати законодавство та дотримуватись його; уникати застосування слів чи поведінки, що можуть спричинити упередження; залишатись і

виглядати неупередженим перед сторонами процесу, чи є вони окремими особами, представниками професії чи громадських організацій [19].

Стандарти етичної поведінки судді закріплено у Бангалорських принципах поведінки суддів. Зокрема, зазначено, що *компетентність, незалежність та неупередженість судових органів* має велике значення для виконання судами своєї ролі з підтримки конституціоналізму та правопорядку, а також, беручи до уваги те, що довіра суспільства до судової системи та *авторитету судової системи в питаннях моралі, чесності та непідкупності судових органів* посідає першочергове місце в сучасному демократичному суспільстві, встановлено стандарти етичної поведінки суддів. Серед цих стандартів виділено:

1. Незалежність судових органів, яка є передумовою забезпечення правопорядку та основною гарантією справедливого вирішення справи в суді.
2. Об'єктивність судді, яка є необхідною умовою для належного виконання ним своїх обов'язків. Вона проявляється не тільки у змісті винесеного рішення, а й у всіх процесуальних діях, що супроводжують його прийняття.
3. Чесність і непідкупність, які є необхідними умовами для належного виконання суддею своїх обов'язків.
4. Дотримання етичних норм, яка є невід'ємною частиною діяльності суддів.
5. Забезпечення рівного ставлення до всіх сторін судового засідання, що має першочергове значення для належного виконання суддею своїх обов'язків.
6. Компетентність і старанність, які є необхідними умовами для виконання суддею своїх обов'язків.

Наведені стандарти відображені в українському Кодексі суддівської етики, де вказано, що здійснення права кожного на судовий захист висуває *високі вимоги до моральних якостей кожного судді*. Усвідомлюючи важливість своєї місії, з метою зміцнення та підтримки довіри суспільства до судової влади зазначено, що судді України вважають, що *зобов'язані демонструвати і пропагувати високі стандарти поведінки, у зв'язку з чим добровільно беруть на себе більш істотні обмеження, пов'язані з дотриманням етичних норм* як у поведінці під час здійснення правосуддя, так і в позасудовій поведінці. Суддя повинен бути прикладом неухильного додержання вимог закону і принципу верховенства права, присяги судді, а також дотримання високих стандартів поведінки з метою зміцнення довіри громадян у чесність, незалежність, неупередженість та справедливість суду. Кодекс встановлює вимоги до поведінки судді як під час здійснення правосуддя, так і до позасудової поведінки судді.

Коментар до Кодексу суддівської етики визначає, що стандарти етичної поведінки судді та вимоги до моральних якостей кожного судді формують професійну етику судді, яку розглядають як систему базових принципів регламентації поведінки суддів у судовому засіданні, у суді та позасудової поведінки, що побудовані з урахуванням особливостей професійної діяльності судді та створені для підтримки суддівських стандартів, діють об'єктивно і незалежно з метою збільшення значущості існуючих

правових норм та правил поведінки для суддів. Видається, що за такого підходу до розуміння професійної етики судді *добročесність може розглядатися як результат впровадження цих стандартів і принципів у поведінку кожного судді*.

Конституція України встановлює пряму норму щодо морально-етичних стандартів під час формування суддівського корпусу – суддя має бути *добročесним*, а суддя Конституційного Суду України повинен *мати високі моральні якості*.

3. Судова комунікація як ефективний механізм реагування на виклики суспільства постправди

Комунікація сьогодні сприймається як *процес соціальної взаємодії за допомогою інформаційних повідомлень*, що тлумачиться як: соціальна комунікація (спілкування між людьми та іншими соціальними інститутами і суб'єктами); зв'язок за допомогою технічних засобів; система, за допомогою якої забезпечується сполучення між віддаленими об'єктами. Судова влада як соціальний інститут здійснює соціальні комунікації для спілкування з суспільством, налагодження і підтримки контактів з партнерами і опонентами [20].

Комунікативна діяльність судді ґрунтується на деонтологічних принципах, незаперечних вимогах, що виконують функцію соціальних орієнтирів поведінки у різноманітних ситуаціях. Серед таких принципів виділяють: принцип пріоритету людини, її прав, гуманності, законності, істинності, плюралізму, професійно-правової активності, які перетинаються із законами комунікації [21, с. 20]. Дія права виявляється за критеріями, відповідно до яких *громадянське суспільство оцінює діяльність судді*, зокрема: якість виконання своїх професійних функцій; ступінь відповідності критеріям добročесності; стиль спілкування із громадянами. Етичні норми та принципи, основні людські якості (такі, як честь, гідність, совість, працьовитість, доброзичливість, скромність, мужність, об'єктивність, повага до загальнолюдських цінностей, професіоналізм та ін.) становлять основу ефективної комунікативної діяльності судді.

Ефективна судова комунікація дозволяє досягти таких завдань: підвищення обізнаності відвідувачів суду із судовими правилами і процедурами; підвищення ефективності роботи суддів і працівників суду; забезпечення підтримки і впливу громадськості у розв'язанні проблем судової системи органами законодавчої та виконавчої влади; підвищення престижності професії судді та працівника апарату суду; просування через ЗМІ потреби законодавчих змін, конче необхідних судовій системі, щоб бути більш ефективною для громадян; підвищення якості представництва інтересів сторін у суді; оптимізація роботи апарату суду; підготовка якісних кадрів для роботи в суді; створення та підтримання позитивної репутації суду в суспільстві, підвищення довіри до суду; ефективне управління кризовими ситуаціями; налагодження співпраці з іншими гілками влади тощо [22, с. 13–14].

Більшість судів України мають напрацьовані комунікаційні стратегії, розроблені на основі Стратегії розвитку судової системи в Україні на 2015–2020 роки, схваленої рішенням XII позачергового з'їзду суддів України 25.09.2014 року, Концепції інформаційно-комунікаційної стратегії Ради суддів України (2014 р.), Закону України

«Про забезпечення права на справедливий суд», з урахуванням Рекомендацій Ради Європи № R (81) 19 Комітету Міністрів для держав-членів про доступ до інформації, що знаходиться у розпорядженні державних органів (прийнята Комітетом Міністрів 25 листопада 1981 р. на 340-й зустрічі заступників міністрів).

Це можна проілюструвати на прикладі Комунікаційної стратегії Апеляційного суду Львівської області, у якій зазначено, що вона є основним документом для здійснення зовнішньої та внутрішньої комунікації, включає в себе сукупність комунікаційних засобів, методів, прийомів і технік, що покликані надати об'єктивну інформацію про діяльність суду і суддів, налагодити постійний зацікавлений діалог з суспільством в інтересах забезпечення незалежності судової влади, гарантування законності та правопорядку, здійснення незалежності судової влади, реалізації об'єктивного й неупередженого правосуддя.

Визначено, що метою Комунікаційної стратегії Апеляційного суду Львівської області є: *підвищення рівня довіри громадян до Апеляційного суду Львівської області як органу правосуддя, де кожен може захистити свої права; підвищення авторитету Апеляційного суду Львівської області зокрема та судової влади України в цілому; інформування громадськості про роботу суду, створення умов для забезпечення прозорості діяльності суду; підвищення рівня правової обізнаності населення та представників ЗМІ; налагодження постійної співпраці з засобами масової інформації з метою висвітлення діяльності суду та формування позитивного іміджу суду; формування поваги до суду та судових рішень у молодого покоління; підвищення обізнаності відвідувачів суду про правила поведінки в суді.*

Серед основних принципів Комунікаційної стратегії виділено: *забезпечення прозорості діяльності судової влади, підвищення рівня її авторитету і довіри до правосуддя загалом та Апеляційного суду Львівської області зокрема; переконання широкої громадськості, зокрема, щодо прийняття суддями Апеляційного суду Львівської області при здійсненні судочинства об'єктивних, безсторонніх, неупереджених, незалежних та справедливих рішень; підтримка стосунків між членами суддівського корпусу, сприяння в обміні інформацією між ними та організація спільної комунікаційної діяльності; підвищення рівня обізнаності громадян щодо специфіки, особливостей і змісту діяльності Апеляційного суду Львівської області; підвищення авторитету працівників апарату та суддів Апеляційного суду Львівської області в суспільстві; покращення відносин зі ЗМІ, лідерами громадської думки, громадськими організаціями, органами державної влади і місцевого самоврядування в інтересах побудови правової держави; підвищення рівня правової освіти населення, інформування громадян про шляхи забезпечення їх конституційних прав і необхідність дотримання ними конституційних обов'язків; популяризація роботи в суді, насамперед серед молодих юристів.*

Сьогодні більшість судів демонструють відкритість своєї роботи, ведуть *планову та системну* внутрішню і зовнішню комунікаційну діяльність. Внутрішня комунікація полягає у роботі з суддями та працівниками апарату суду щодо вдосконалення

їх професійних і комунікативних навичок, облаштування приміщення суду з метою забезпечення його інформаційної насиченості, підвищення комфортності для відвідувачів і роботи працівників суду. Зовнішня комунікація полягає в інформуванні суспільства про роботу суду, у просвітницькій діяльності, налагодженні постійного зацікавленого діалогу з громадськістю.

Отже, як бачимо, *судові органи та судді усвідомлюють роль комунікацій та готові комунікувати з громадянським суспільством*. Про це свідчить також і активна участь судів і суддів у соціальних мережах. Так, відповідно до щорічного дослідження «Медіавідкритість судів України», в якому взяли участь 269 судів, присутні в соціальних мережах 69 відсотків із них. Найпопулярнішою мережею є Facebook, де присутні 66 відсотків опитаних судів. Також суди мають свої акаунти в YouTube, Instagram, Twitter, Google+. Відбуваються судові трансляції на YouTube каналі «Судова влада України», які започатковані та розвиваються завдяки спільним зусиллям громадськості та судових органів (станом на 05.09.2019 р. трансльовано 300 судових справ 119 судами з усіх областей України) [23].

Крім того, весь світ і наша держава зіткнулись у цьому році з нечуваним вибликом – масовим поширенням коронавірусу COVID-19 і карантинними заходами, яких вживаються для стримування його поширення. Судова влада України також стала частиною цього процесу. *Потрібно віддати належне і висловити глибоку повагу суддям, які, незважаючи на карантинні заходи, ризикуючи своїм здоров'ям, продовжують здійснювати судочинство*. Для полегшення цієї ситуації судова влада активно застосовує різноманітні засоби комунікації. Зокрема, бачимо вдалі спроби застосування систем відеоконференцз'язку, які надають учасникам процесу можливість дистанційної участі в судовому засіданні. Ці нововведення покликані полегшити доступ до правосуддя в умовах карантину та підвищити оперативність розгляду справ судом. Вища рада правосуддя 9 квітня 2020 року також затвердила зміни до свого Регламенту, згідно з якими засідання Ради та її дисциплінарних палат (за винятком закритих) можуть відбуватися у режимі відеоконференції.

Комунікація суду набуває особливої ваги в суспільстві постправди, коли суди стикаються з необ'єктивним висвітленням інформації з боку ЗМІ. На це звернуло увагу Міжнародне товариство прав людини, яке у своєму звіті виділило такі важелі впливу і тиску з боку ЗМІ, зокрема: перекручування і спотворення інформації; публікація недостовірної інформації; маніпулювання особистими даними; кібербулінг (цькування). Зазначено, що, хоча майбутніх журналістів навчають у публікаціях відокремлювати факти від міркувань і об'єктивну інформацію від власних висновків, можна дійти до висновку про некоректність і нехтування цим принципом. У деяких випадках має місце пряма суперечність «Міжнародним принципам професійної етики в журналістиці» (ЮНЕСКО, 1983 р.), де визначені: право громадян на достовірну інформацію, об'єктивне висвітлення подій як обов'язок журналіста, а також принципи соціальної відповідальності, чесності представників журналістської професії, поваги приватного життя та загальних цінностей [11].

Крім того, мають місце *факти тиску на суд* шляхом використання засобів масової інформації та популяризації деякими представниками органів державної влади негативних висловлювань на адресу суддів і судової влади, суб'єктивних коментарів судових рішень. Тиск на суддів відбувається у формах: *фізичного тиску*, у тому числі, нанесення тілесних ушкоджень суддям, взяття їх у заручники, здійснення погроз фізичної розправи, блокування роботи судів, пошкодження державного майна; *психологічного тиску*, у тому числі шляхом проведення мітингів, пікетів, блокувань будівель судів, повідомлень про мінування судів; *інформаційного тиску*, у тому числі з боку представників органів державної влади, високопосадовців шляхом використання засобів масової інформації; *тиску з боку державних органів*, які законодавчо наділені повноваженнями щодо здійснення контролю в межах професійної діяльності суддів [24].

Проте чи не найбільшою загрозою є спроби тиску на судову владу з боку інших гілок влади. Яскравим прикладом цього став законопроект № 1008 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського урядування». Вища рада правосуддя надала негативний консультативний висновок на цей законопроект (рішення № 2356/0/15-19 від 5 вересня 2019 р.). Незважаючи на це, 16 жовтня 2019 року даний законопроект був прийнятий Верховною Радою і став Законом України № 193.

Реагуючи на прийняття цього закону, Венеційська комісія у своєму висновку № 969/2019 від 9 грудня 2019 року зазначила, що деякі зміни до законодавства України стосовно Верховного Суду та органів суддівського урядування, які запроваджують низку радикальних змін у судовій системі, викликають глибоке занепокоєння. Низка норм закону *становить загрозу стабільності і незалежності у цій сфері.*

Зокрема, наголошено, що реформи фундаментальних державних інститутів, наприклад судової влади, слід проводити лише після належного аналізу поточної ситуації та можливого впливу нового законодавства, що свідчить про необхідність запропонованих змін. *Вони повинні бути прийняті після консультацій з основними зацікавленими сторонами на основі принципів прозорості та всеосяжності, і їх внесок має бути важливим для підготовки збалансованого та ефективного законодавства у цих галузях.*

Крім того, комісія нагадала, що згідно з Контрольним переліком питань для оцінки верховенства права чіткість, передбачуваність, послідовність та узгодженість законодавчої бази, а також стабільність законодавства є надзвичайно важливими для будь-якого правового порядку, заснованого на принципах верховенства права. *Існує чіткий зв'язок між стабільністю судової системи та її незалежністю. Довіра до судової влади може зростати лише в рамках стабільної системи.* Хоча судові реформи в Україні вважаються необхідними для підвищення довіри громадськості до органів судової системи, стійка інституційна нестабільність, коли реформи сліднують за змінами політичної влади, також може бути шкідливою для довіри суспільства до судової влади як незалежної та неупередженої інституції.

Конституційний Суд України у своєму Рішенні № 4-р/2020 від 11 березня 2020 року визнав неконституційними запропоновані зміни і вказав, що *«будь-яке зниження рівня гарантій незалежності суддів суперечить конституційним вимогам неухильного забезпечення незалежного правосуддя та права громадян на захист прав і свобод незалежним судом, оскільки призводить до обмеження можливостей реалізації цього конституційного права»*. Також Суд зазначив, що *реалізація принципу верховенства права, права кожного на судовий захист* можлива лише за реального дотримання конституційних приписів щодо незалежності суддів, які містять юридичні гарантії, спрямовані на запобігання будь-якому впливу на суддю та судову владу.

Погодимося, що *мудрість законодавця* проявляється лише тоді, коли він на ґрунті діалогу зуміє виявити та зрозуміти в кожній конкретній ситуації вирішення питання правового врегулювання суспільних відносин, зміст соціальної та індивідуальної розумної необхідності і гармонійно поєднати їх у своєму вольовому приписі, втіленому в моделі правової норми чи норм. Законодавець, який розраховує на максимально можливу реалізацію своєї волі, мусить «розмовляти» з тими, кому вона адресується, зрозумілою, максимально однозначною мовою. Ця засада є невідмінною для встановлення діалогічного зв'язку між адресатами і законодавцем та вироблення дієвої нормативної системи суспільної комунікації [25, с. 177, 353–354].

Повертаючись до проблеми тиску на суддів, проілюструємо її фактом тиску на суддю Чаплинського районного суду Херсонської області І. О. Пилипенко, факт якого визнала Вища рада правосуддя. Зокрема, судді, у зв'язку з однією із справ, що знаходяться в її розгляді, погрожували в будівлі суду, ображали, не давали їй увійти в зал засідань для винесення рішення і намагалися зірвати засідання. За цим спостерігав кореспондент місцевого видання «Херсонщина 24». Після зазначених подій видання звинуватило суддю в умисному затягуванні справи за грошову винагороду. На думку Міжнародного товариства прав людини, подібного роду публікації, не підтверджені фактами, розхитують авторитет судової влади і заздалегідь формують громадську думку про те, що суд винесе свідомо несправедливе рішення [11].

У засобах масової інформації набула поширення практика повідомлень про вчинення злочинів, правопорушень задовго до судового розгляду справ у судах. Поширюють цю інформацію не лише журналісти та політики, а й ті особи, яким закон і судова етика прямо забороняє це робити, «нехтуючи елементарними правилами судової етики, називаються конкретні прізвища, лунають думки про ступінь вини конкретних осіб, описуються фактичні обставини діяння, визначається кваліфікація дій та висловлюються міркування не тільки про міру покарання, а й про те, що потрібно робити суду й суддям» [26].

Безсумнівно, ЗМІ можуть і повинні критикувати недоліки в роботі суддів чи судів, але при цьому необхідно знати, де межа такої діяльності та пам'ятати про презумпцію невинуватості. Так, у частині другій ст. 10 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року вказується, що здійснення свободи вираження поглядів може підлягати обмеженням, які встановлені законом і є

необхідними в демократичному суспільстві, у тому числі й «для підтримання авторитету і безсторонності суду». Крім того, у рішенні ЄСПЛ у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» (1979 р.) конкретизовано вимоги до висвітлення судових процесів: «якщо інформація про судовий процес поширюється в такій формі, що веде до формування в громадськості власної думки про винуватість чи невинуватість ще перед оголошенням судового рішення, то це може спричинити неповагу до суду». Таким чином, практику «квазісуду в засобах масової інформації, яка викликає сумнів щодо суду як належного місця та способу для розгляду спорів», визнано неприйнятною.

Ще однією загрозою, яка може виникнути і нерідко виникає в сучасних демократичних суспільствах саме в розрізі комунікації судової влади і громадянського суспільства, є прийняття *популістських судових рішень*. Як було зазначено вище, популізм є однією із загроз суспільства постправди, який може набувати таких небезпечних форм, як *судовий популізм, а особливо – конституційний популізм*. Щодо цього слушною видається думка голови Конституційного суду Литви Дайнюса Жалімас, який зазначає, що конституційний суд не повинен слідувати думці більшості суспільства. Відповідь на питання про конституційний популізм він виводить з поняття конституціоналізму, верховенства права та демократичного конституційного ладу. Поняття конституції (конституціоналізму) як суспільного договору передбачає, на його думку, що «Конституція є засобом обмеження влади і захисту людини від свавілля з боку держави. Тим часом верховенство права має розумітися не в формальному сенсі, як сліпе слідування букві конституції і закону, а в матеріальному сенсі, як захист універсальних демократичних цінностей, по-перше гідності і невід’ємних прав людини» [27].

У зв’язку з цим колишній голова Верховного суду Ізраїлю А. Барак зазначає, що «демократія – це делікатний баланс між правлінням більшості та фундаментальними цінностями суспільства, яким ця більшість підпорядковується. ...Коли судді тлумачать конституційні положення та визнають нечинними шкідливі закони, вони надають силу фундаментальним цінностям суспільства. Таким чином, вони захищатимуть конституційну демократію та утримуватимуть делікатний баланс, на якому вона заснована» [28, с. 49–50].

Як підсумував Верховний суд США у справі *United States v. Miss. Valley Generating Co.*, «демократія є ефективною, тільки якщо народ довіряє тим, хто урядує». Очевидно, що це твердження поширюється й на судову гілку влади, питання довіри до якої є сьогодні як ніколи актуальним.

Висновки. Велике значення для формування і підтримки довіри суспільства до судової влади мають передусім *позаправові соціальні чинники*, які є важливим фактором для самої можливості існування конституційної демократії як такої. Активний розвиток постмодерного суспільства ставить перед нами дедалі нові виклики, одним із яких є феномен постправди, який породжує ситуацію, за якої *об’єктивні факти мають менший вплив на формування громадської думки, аніж звернення до емоцій*

чи суб'єктивних переконань. Це призводить до того, що відбувається своєрідна інтерпретація фактів соціальними медіа, яка не завжди відображає факти, а може містити вибіркове і не повне їх тлумачення. Таким чином, *під удар потрапила вся традиційна система цінностей*, оскільки факти вже не займають провідне місце в західних демократіях.

Проблема поширення *постправди в судовій сфері*, зокрема розпалювання ненависті і дезінформації в ЗМІ, призводить до *тиску на суддів, негативно впливає на рівень правосвідомості суспільства та рівень довіри до судової влади*. Європейський суд з прав людини гостро негативно реагує на подібні тенденції і вказує, що преса не повинна виходити за рамки, у тому числі щодо репутації та прав окремих осіб і використовувати надійні джерела, що підтверджують інформацію, здатну завдати шкоди репутації. Європейський суд значну увагу приділяє також роботі судів, які виступають гарантими справедливості і відіграють основну роль у державі, а тому повинні користуватися громадською довірою. При цьому судді *повинні бути захищені від необґрунтованих нападів, безпідставної і деструктивної критики*.

Усвідомлюючи цей соціальний контекст та нові умови постмодерного суспільства, судова влада і кожен суддя сьогодні повинні бути готові до можливих викликів, які з ними пов'язані. Як видається, ці виклики можуть бути двох видів: пов'язані із *добročесністю суддів* і пов'язані із *комунікацією* з представниками громадянського суспільства.

Добročесність пов'язується сьогодні насамперед з *моральними рисами судді та стандартами етичної поведінки суддів*. Стандарти етичної поведінки судді закріплені в Бангалорських принципах поведінки суддів і набули відображення у Кодексі суддівської етики, де вказано, що здійснення права кожного на судовий захист висуває *високі вимоги до моральних якостей кожного судді*. Видається, що *добročесність судді може розглядатися як результат впровадження етичних стандартів і принципів у поведінку кожного судді*. Запит громадянського суспільства є високим щодо добročесності судді, а особливо він загострюється у перехідних демократіях, у період активних реформаційних процесів, коли багато питань можуть бути *зсунуті з політичної площини у площину прийняття судових рішень*.

Крім того, сьогодні судді недостатньо бути добročесним, *суспільство вимагає відкритості в роботі суду, а тому ставиться питання судової комунікації*. Як бачимо, судові органи та судді усвідомлюють роль комунікацій та готові комунікувати з громадянським суспільством, зокрема: суди мають напрацьовані комунікаційні стратегії; спостерігаємо активну участь судів і суддів у соціальних мережах.

Зауважимо ще раз, *що судова комунікація набуває особливої ваги у суспільстві постправди*, коли суди стикаються з необ'єктивним висвітленням інформації з боку ЗМІ, а також спробами тиску на суд з боку представників органів державної влади та громадянського суспільства. Тиск на суддів відбувається у формах: фізичного тиску, психологічного тиску, інформаційного тиску, тиску з боку правоохоронних органів та ін. Безсумнівно, що *ЗМІ та представники влади і громадянського*

суспільства можуть і повинні критикувати недоліки в роботі суддів чи судів, але при цьому необхідно знати, де межа такої діяльності, та пам'ятати про презумпцію невинуватості.

Перелік використаних джерел

1. Keyes R. *Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York: St. Martin's Press, 2004.
2. Gikchrist A. *Post-truth: an outline review of the issues and what is being done to combat it*. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:K6Uk_0qb5g4J:https://www.ibersid.eu/ojs/index.php/ibersid/article/view/4601/3932+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (дата звернення 07.04.2020).
3. Наум М. Конец власти. URL: <http://flibusta.site/b/453158/read> (дата звернення 07.04.2020).
4. Прядко Т. П. Популізм як ризик демократичного розвитку і засіб політичної мобілізації електорату: дис. ... канд. політ. наук за спец. 23.00.03. Київ, 2017. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Priadko.pdf (дата звернення 7.04.2020).
5. Davies W. *The Age of Post-Truth Politics*. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2016/08/24/opinion/campaign-stops/the-age-of-post-truth-politics.html> (дата звернення 07.04.2020).
6. Резник Г. Журналистика в мире постправды. URL: <https://newtimes.ru/articles/detail/181003/> (дата звернення 07.04.2020).
7. Ефимов А. Платон мне друг, но истины не надо. URL: <https://nplus1.ru/material/2016/11/21/post-truth-world> (дата звернення 17.03.2020).
8. Жолудь Р. В. «Эра постправды» в западной журналистике: причины и последствия. URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/phyloglog/2018/03/2018-03-29.pdf> (дата звернення 07.04.2020).
9. Hirschl R. *The Political Origins of the New Constitutionalism*. Indiana Journal of Global Legal Studies. 2004. Vol. 11: Iss. 1, Article 4. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1276&context=ijgls> (дата звернення 07.04.2020).
10. Водяніков О. Корупція, цивілізація і конституційна демократія. Вступне слово. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції». Київ: Ваіте, 2018. 472 с.
11. Проблема разжигания ненависти и дезинформации в СМИ в судебной сфере. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/nastya_smi_sud-2.pdf (дата звернення 07.04.2020).
12. Платон. Апология Сократа URL: <https://theosophy.ru/lib/apologia.htm> (дата звернення 07.04.2020).
13. Платон. Держава. Київ: Основи, 2000. 355 с.
14. Сушенцова М. С. Утилитаризм И. Бентама и Дж. С. Милля: от добродетели к рациональности. Вестник СПбГУ. Экономика. 2017. Т. 33. Вып. 1. С. 17–35.
15. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 416 с.
16. Глуценко С. В. Новели судової реформи: поняття професійної етики та доброчесності в контексті кваліфікаційного оцінювання судді (кандидата на посаду судді). Часопис цивільного і кримінального судочинства. 2016. № 6. С. 70–83.

17. Савчин М. В. *Moral integrity* (моральна цілісність, доброчесність) суддів як складова правової держави. Слово Національної школи суддів України. 2019. № 2 (27). С. 6–22.
18. Кулібаба А. Поняття доброчесності як ключовий критерій у процесі добору на посаду судді. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 2. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/39.pdf> (дата звернення 07.04.2020).
19. Данилюк І., Козицька І. Дослідження щодо психологічних аспектів професійної діяльності судді та суддівських компетенцій. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00M911.pdf (дата звернення 17.03.2020).
20. Логунова М. М., Лашкіна М. Г., Гвоздик П. О., Алексеев А. Г. *Комунікації судової влади: науково-практичний посібник / Національна школа суддів України*. Київ: 2012. URL: <http://www.judges.org.ua/article/communications.pdf> (дата звернення 07.04.2020).
21. Гапотій В. Д., Мінкова О. Г. *Юридична деонтологія: навч. посіб.* Мелітополь, 2018. 146 с.
22. Вон Д., Петрова Н., Філіпенко Д. та ін. *Зв'язки із громадськістю в судах: навч.-практ. посібник для суддів і працівників апарату судів*. Київ: ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф», 2015. 232 с.
23. *Сучасна комунікація судів та інших державних органів*. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/suchasna-komunikaciya-sudiv-ta-inshih-derzhavnih-organiv.html> (дата звернення 07.04.2020).
24. Морцязіна Н. С. *Жоден суддя в Україні не захищений від тиску*. URL: <https://pravo.ua/zhoden-suddja-v-ukraini-ne-zahishhenij-vid/> (дата звернення 07.04.2020).
25. Грициук В. К. *Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія, вид. 2-ге доп., переробл.* Львів, 2013. 395 с.
26. Патраманський І. *Суди та ЗМІ: балансування на межі законності. Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/print/73230-sudi_ta_zmi_balansuvannya_na_mezhi_zakonnosti.html (дата звернення 07.04.2020).
27. Жалимас Д. Конституционный суд – между общественным мнением и судебным популизмом. URL: https://www.timpul.md/ru/articol/Konstitutsionnyy-sud---mezhdubshchestvennym-mneniyem-i-sudebnym-populizmom-152447.html?fbclid=IwAR3Ue9fMGI5_hRN-iPi0kyvroc97RiLoidT8pwMjFGdoRWu-g02lZJoHmY (дата звернення 07.04.2020).
28. Barak A. Foreword: A Judge on Judging: The Role of Supreme Court in a Democracy. *Harvard Law Review*. 2002. Vol. 116. P. 49–50.

References

1. Keyes R. *Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*. New York: St. Martin's Press, 2004. [engl.]
2. Gikchrist A. *Post-truth: an outline review of the issues and what is being done to combat it*. URL: https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:K6Uk_0qb5g4J:https://www.ibersid.eu/ojs/index.php/ibersid/article/view/4601/3932+&cd=1&hl=ru&ct=clnk&gl=ua (data zvernennia 07.04.2020). [engl.]
3. Naim M. *Konets vlasti*. URL: <http://flibusta.site/b/453158/read> (data zvernennia 07.04.2020). [russ.]
4. Priadko T. P. *Populizm yak ryzyk demokratychnoho rozvytku i zasib politychnoi mobilizatsii elektoratu: Dis. na zdobuttia naukovoho stupenia kandydata politychnykh nauk za spetsialnistiu*

- 23.00.03. Kyiv, 2017. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.12/dis_Priadko.pdf (data zvernennia 07.04.2020). [ukr.]
5. Davies W. *The Age of Post-Truth Politics*. The New York Times. URL: <https://www.nytimes.com/2016/08/24/opinion/campaign-stops/the-age-of-post-truth-politics.html> (data zvernennia 07.04.2020). [engl.]
6. Reznik H. *Zhurnalystika v mire postpravdy*. URL: <https://newtimes.ru/articles/detail/181003/> (data zvernennia 07.04.2020). [russ.]
7. Efimov A. *Platon mne drug, no istiny ne nado*. URL: <https://nplus1.ru/material/2016/11/21/post-truth-world> (data zvernennia 17.03.2020). [russ.]
8. Zholud R. V. "Era postpravdy" v zapadnoy zhurnalistike: prichiny i posledstviya URL: <http://www.vestnik.vsu.ru/pdf/philolog/2018/03/2018-03-29.pdf> (data zvernennia 07.04.2020). [russ.]
9. Hirschl R. (2004) *The Political Origins of the New Constitutionalism*. Indiana Journal of Global Legal Studies. Vol. 11: Iss. 1, Article 4. URL: <https://www.repository.law.indiana.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1276&context=ijgls> (data zvernennia 7.04.2020). [engl.]
10. Vodiannikov O. *Koruptsiia, tsyvilizatsiia i konstytutsiina demokratiia. Vstupne slovo. Naukovo-praktychnyi komentar do Zakonu Ukrainy «Pro zapobihannia koruptsii»*. Kyiv: Vaite, 2018. 472 s. [ukr.]
11. *Problema razzhihanyia nenavysty y dezynformatsyy v SMY v sudebnoy sfere*. URL: https://hcj.gov.ua/sites/default/files/nastyia_smi_sud-2.pdf (data zvernennia 07.04.2020). [russ.]
12. Platon. *Apolohyia Sokrata* URL: <https://theosophy.ru/lib/apologia.htm> (data zvernennia 07.04.2020). [russ.]
13. Platon. *Derzhava*. Kyiv: Osnovy, 2000. 355 s. [ukr.]
14. Sushentsova M. S. *Utylytarizm Y. Bentama y Dzh. S. Millia: ot dobrodeteli k ratsyonalnosti*. Vestnyk SPbHU. Ekonomika. 2017. T. 33. Vol. 1. S. 17–35. [russ.]
15. Toftul M. H. *Suchasnyi slovnyk z etyky*. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2014. 416 s. [ukr.]
16. Hlushchenko S. V. *Novely sudovoi reformy: poniattia profesiinoi etyky ta dobrochesnosti v konteksti kvalifikatsiinoho otsiniuvannia suddi (kandydata na posadu suddi). Chasopys tsyvilnoho i kryminalnoho sudochynstva*. 2016. № 6. S. 70–83. [ukr.]
17. Savchyn M. V. *Moral integrity (moralna tsilisnist, dobrochesnist) suddiv yak skladova pravovoi derzhavy. Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy*. 2019. № 2 (27). S. 6–22. [ukr.]
18. Kulibaba A. *Poniattia dobrochesnosti yak kliuchovi kryterii u protsesi doboru na posadu suddi. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo*. 2018. № 2. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/2/39.pdf> (data zvernennia 07.04.2020). [ukr.]
19. Danyliuk I., Kozytska I. *Doslidzhennia shchodo psykholohichnykh aspektiv profesiinoi diialnosti suddi ta suddivskykh kompetentsii*. URL: https://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00M911.pdf (data zvernennia 17.03.2020). [ukr.]
20. Lohunova M. M., Lashkina M. H., Hvozdyk P. O., Aliksieiev A. H. *Komunikatsii sudovoi vldy: naukovo-praktychnyi posibnyk. Natsionalna shkola suddiv Ukrainy*, 2012. URL: <http://www.judges.org.ua/article/communications.pdf> (data zvernennia 7.04.2020). [ukr.]
21. Hapotii V. D., Minkova O. H. *Yurydychna deontolohiia: navchalnyi posibnyk*. Melitopol, 2018. 146 s. [ukr.]

22. Von D., Petrova N., Filipenko D. та in. *Zviazky iz hromadskistiu v sudakh: navchalno-praktychnyi posibnyk dlia suddiv i pratsivnykiv aparatu sudiv*. Kyiv: TOV «Drukarnia «Biznespolihraf», 2015. 232 s. [ukr.]

23. Suchasna komunikatsiia sudiv ta inshykh derzhavnykh orhaniv. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/suchasna-komunikaciya-sudiv-ta-inshih-derzhavnih-organiv.html> (data zvernennia 07.04.2020). [ukr.]

24. Morshchahina N. S. Zhoden suddia v Ukraini ne zakhyschenyi vid tysku. URL: <https://pravo.ua/zhoden-suddja-v-ukraini-ne-zahishhenij-vid/> (data zvernennia 07.04.2020). [ukr.]

25. Hryshchuk V. K. *Filosofsko-pravove rozuminnia vidpovidalnosti liudyny: monohrafiia*. vyd. 2-he dop. ta pererobl. Lviv, 2013. 395 s. [ukr.]

26. Patramanskyi I. Sudy ta ZMI: balansuvannia na mezhi zakonnosti. *Zakon i biznes*. URL: https://zib.com.ua/ua/print/73230-sudi_ta_zmi_balansuvannya_na_mezhi_zakonnosti.html (data zvernennia 07.04.2020). [ukr.]

27. Zhalimas D. Konstitutsionnyi sud – mezhdubshchestvennyim mneniem i sudebnym populizmom. URL: https://www.timpul.md/ru/articol/Konstitutsionny-sud---mezhdubshchestvennym-mneniyem-i-sudebnym-populizmom-152447.html?fbclid=IwAR3Ue9fMG15_hRN-iPi0kyvroc97RlLoidT8pwMjFGdoRWu-g02lZJoHmY (data zvernennia 07.04.2020). [russ.]

28. Barak A. Foreword: A Judge on Judging: The Role of Supreme Court in a Democracy. *Harvard Law Review*. 2002. Vol. 116. P. 49–50. [engl.]

ГРИЩУК О. Добросовісність судді через призму сучасних соціальних трансформацій.

Велике значення для формування і підтримки довіри суспільства до судової влади мають позаправові соціальні чинники. Активний розвиток постмодерного суспільства ставить перед нами дедалі нові виклики, одним із яких є феномен «постправди», який породжує ситуацію, за якої об'єктивні факти мають менший вплив на формування громадської думки, аніж звернення до емоцій чи суб'єктивних переконань.

Проблема поширення постправди в судовій сфері, зокрема розпалювання ненависті і дезінформації в ЗМІ, призводить до тиску на суддів, негативно впливає на рівень правосвідомості суспільства та рівень довіри до судової влади. Усвідомлюючи цей соціальний контекст та нові умови постмодерного суспільства, судова влада і кожен суддя сьогодні повинні бути готові до можливих викликів, які з ними пов'язані. Як видається, ці виклики можуть бути двох видів: пов'язані з добросовісністю суддів і пов'язані з комунікацією з представниками громадянського суспільства.

Ключові слова: постправа, суд, добросовісність, професійна етика судді, судова комунікація.

ГРИЩУК О. Добропорядочность судьи через призму современных социальных трансформаций.

Большое значение для формирования и поддержания доверия общества к судебной власти имеют внеправовые социальные факторы. Активное развитие постмодерного общества ставит перед нами все новые вызовы, одним из которых является феномен «постправды», при которой объективные факты имеют меньшее влияние на формирование общественного мнения, чем обращение к эмоциям или субъективных убеждений.

Проблема распространения постправды в судебной сфере, в частности разжигания ненависти и дезинформации в СМИ, приводит к давлению на судей, негативно влияет на уровень правосознания общества и уровень доверия к судебной власти. Осознавая этот социальный контекст и новые условия постмодерного общества, судебная власть и каждый судья сегодня должны быть готовы к возможным вызовам, которые с ними связаны. Как представляется, эти вызовы могут быть двух видов: связанные с добропорядочностью судей и связанные с коммуникацией с представителями гражданского общества.

Ключевые слова: постправда, суд, добропорядочность, профессиональная этика судьи, судебная коммуникация.

HRYSCHUK O. Judicial Integrity through the Lens of Modern Social Transformations.

The most important factors of building and maintaining public confidence in the judiciary are *extralegal social factors* are of great for. The active development of a postmodern society poses new challenges, one of them is the “post-truth” phenomenon, that gives rise to the circumstances in which *objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief*. This leads to a peculiar interpretation of the facts on social media, which doesn’t always represent the facts, but may contains their selective and non-exhaustive interpretation. Therefore, *the whole traditional value system got under blow*, since facts doesn’t occupy a leading position in Western democracies.

The issue of spreading the *post-truth in the judicial sphere*, adversely affects public legal awareness and confidence in the judiciary, particularly, inciting hatred and misinformation in the media results in putting pressure on judges. Because of the social context and new conditions of a postmodern society, the judicial authorities and every judge nowadays must be prepared for the possible challenges related to such an environment. It seems, there are two types of these challenges : the ones related to *the integrity of the judges* and those related to *communication* with representatives of civil society.

Today integrity is associated, above all, with *the virtues of the judge* and *the standards of ethical conduct for judges*. The judge’s ethical standards are enshrined in Bangalore Principles of Judicial Conduct and reflected in the Code of Judicial Ethics, which state that the exercise of the right of everyone to judicial protection sets *high demands on the moral qualities of each judge*. It seems that *the judicial integrity may be regarded as a result of implementing ethical standards and principles in each judge’s behaviour*. Civil society’s demand is high in terms of the judicial integrity, and it is particularly exacerbated in transitional democracies, during a period of active reformation processes, when many issues may be *shifted from the political plane to the plane of judgement*.

Moreover, there is not enough today for a judge to be virtuous, because *society demands openness of the court procedures, and therefore the problem of judicial communication is raised*. As we can see, judicial authorities and judges are aware of the communication importance and are willing to communicate with civil society, in particular, most courts in Ukraine have developed communication strategies; active participation of courts and judges on social networking is in evidence.

Key words: post-truth, court, integrity, professional ethics of judges, judicial communication.

УДК (341.17+341.24):341.231.14

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-2

Олександр БАЗОВ,
докторант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук
ORCID: 0000-0001-5763-1653

ДОКТРИНА ACTION POPULARIS У МІЖНАРОДНОМУ СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ: ГЕНЕЗИСНИЙ І ЦІННІСНИЙ ВИМІР

У процесі конституційно-правової реформи у сфері правосуддя 2016 року Основний Закон держави було доповнено новими положеннями, зокрема, стосовно того, що з метою захисту прав, свобод та інтересів особи у сфері публічно-правових відносин діють адміністративні суди (частина п'ята ст. 125 Конституції України), та щодо запровадження правового інституту конституційної скарги (частина четверта ст. 55, ст. 151-1 Конституції України). Відтак особливої ваги набуває дослідження судової доктрини *action popularis*, яка визначає судовий захист прав та інтересів невизначеного кола осіб. На основі принципів цієї доктрини ще з часів Стародавнього Риму захист прав та інтересів конкретної особи здійснювався, зокрема, з урахуванням загальнонародних, загальнодержавних інтересів та відповідно до доктрини кожен член суспільства мав юридичне право захисту публічних інтересів, передусім інтересів, що мають найважливіше значення для суспільства, народу, держави в цілому (у перекладі з лат. *publicum* – суспільство, народ, держава), право протидіяти злочинності.

Конституційно-правове закріплення судової доктрини *action popularis* певною мірою набуло відображення в ст. 55 Конституції України, де визначено: «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб» (частини перша та друга цієї статті) [1]. У Рішенні Конституційного Суду України від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011 у справі № 1-29/2011 за конституційним зверненням гр. Осетрова С. В. щодо офіційного тлумачення частини другої статті 55 Конституції України... звертається увага на те, що «положення частини другої

статті 55 Конституції України необхідно розуміти так, що конституційне право на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності всіх органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб *гарантовано кожному*. Реалізація цього права забезпечується у відповідному виді судочинства і в порядку, визначеному процесуальним законом» [2].

В умовах зростання значення захисту прав людини не може не викликати занепокоєння тенденція збільшення визнання неконституційними окремих законів та інших нормативно-правових актів, зокрема й у сфері правосуддя (наприклад, положень частини двадцятої ст. 86 Закону України «Про прокуратуру» від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII щодо права працівників прокуратури на перерахунок пенсій, положень Закону № 193-IX щодо внесення змін до п. 3 частини третьої ст. 135 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 2 червня 2016 року №1402-VIII щодо зменшення базового розміру посадового окладу судді Верховного Суду). Це є підтвердженням правильного підходу Венеційської комісії щодо запровадження інституту повної конституційної скарги *action popularis*, яка забезпечує право кожного на оскарження певного нормативно-правового акта, не будучи зобов'язаним доводити, що відповідна норма безпосередньо зачіпає права, свободи та інтереси заявника. Венеційська комісія висловлюється на користь інституту повної конституційної скарги не лише тому, що він забезпечує всеосяжний індивідуальний доступ до конституційного правосуддя та ефективний захист конституційних прав, а й у силу субсидіарного характеру правового захисту прав людини і громадянина в Європейському суді з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) та намагання розв'язати проблеми з забезпеченням прав людини насамперед на національному рівні.

Слід привернути увагу до того, що ЄСПЛ підтримує інститут конституційної скарги *action popularis*, яка може виступати ефективним засобом захисту конвенційних прав за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та бути певним «фільтром» для звернень до цього Суду. За статистичними даними Суду, в державах з механізмом *action popularis* кількість звернень до ЄСПЛ є значно меншою, ніж у тих державах, де ця судова доктрина остаточно не запроваджена. З-поміж цих держав і Україна, де форма конституційної скарги *action popularis* під час конституційно-правової реформи 2016 року, на жаль, не була підтримана законодавцем. Як наслідок Україна тривалий час залишається однією з лідерів по кількості звернень її громадян до Страсбурзького суду.

Запроваджена в Україні у 2016 році парадигма конституційної скарги належить до категорії нормативних і пов'язаних з розглядом конкретної судової справи. За нею оскарженню може підлягати лише один вид нормативно-правових актів, а саме закон, який було застосовано при ухваленні остаточного судового рішення. Відповідно до положень частини першої ст. 56 Закону України «Про Конституційний Суд України» суб'єктом права на конституційну скаргу є лише особа, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України (його окремі положення) суперечить Конституції України [3]. Хоча, як засвідчує

судова практика, саме на рівні підзаконних актів часто порушуються права людини і громадянина. У цих умовах інститут конституційного звернення, який відкривав фізичним та юридичним особам прямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя та який діяв в Україні до 30 вересня 2016 року, був ефективнішим та більше відповідав *action popularis*.

На нашу думку, зараз існують необхідні передумови для запровадження доктрини *action popularis* у діяльності судів національної системи судоустрою, зокрема адміністративних судів, юрисдикційні повноваження яких у сфері захисту прав людини у сфері публічно-правових відносин визначено на конституційному рівні. Інститут адміністративного судочинства є важливою гарантією як дотримання та забезпечення прав, свобод та інтересів конкретної людини чи юридичної особи, так і суспільних інтересів. Як зауважувалось у Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2007)7 від 20 червня 2007 року, наявність адміністративної юстиції – це одна з фундаментальних вимог до суспільства, заснованого на принципах верховенства права [4].

Зрозуміло, що для цього необхідно внести відповідні зміни до процесуального закону. Як відомо, у чинній редакції Кодексу адміністративного судочинства України право на оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, складовою якого є право звернення до суду (право на доступ до судової процедури), в адміністративному судочинстві не є абстрактним. Воно пов'язане з правом конкретної особи, в інтересах якої виникає судовий процес, і з її переконанням у тому, що держава (в особі органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб) протиправно втрутилася в її права свободи чи інтереси. Зокрема, у частині п'ятій ст. 160 цього Кодексу передбачено, що у позовній заяві зазначаються: у справах щодо оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єктів владних повноважень – обґрунтування порушення оскаржуваними рішеннями, діями чи бездіяльністю прав, свобод, інтересів позивача; у справах щодо оскарження нормативно-правових актів – відомості про застосування оскаржуваного нормативно-правового акта до позивача або належність позивача до суб'єктів правовідносин, у яких застосовується або буде застосовано цей акт.

Вважаємо, що з метою запровадження доктрини *action popularis* в адміністративному судочинстві зазначені та деякі інші положення процесуального закону потребують вдосконалення. У зв'язку з цим посилання на положення ст. 34 Конвенції, яка передбачає можливість звернення із заявою до Європейського суду з прав людини лише для тих осіб, неурядових організацій або груп фізичних осіб, які вважають себе потерпілими від порушення прав, закріплених у Конвенції [5], а також практику ЄСПЛ як причину для відмови запровадження доктрини *action popularis* у національному судовому процесі є некоректним, оскільки юрисдикція ЄСПЛ має комплементарний (допоміжний) характер по відношенню до внутрішньодержавної системи правосуддя (як, зокрема, і юрисдикція Міжнародного кримінального суду). Тому невинновим є запровадження *actio popularis* з певними особливостями в

таких країнах, як Австрія, Бельгія, Бразилія, Велика Британія, Італія, Іспанія, Індія, Ліхтенштейн, Мальта, Грузія, Чилі, Колумбія, Південно-Африканська Республіка, Угорщина, Швеція, Хорватія та ін.

Слід акцентувати, що саме Європейський суд з прав людини неодноразово приймав рішення на користь публічних інтересів. Зокрема, у рішенні у справі *Alatulkkila v. Finland* від 28 липня 2005 року ЄСПЛ визнав обмеження прав рибалити в приватних водах виправданими та пропорційними з огляду на загальний інтерес у збереженні рибних запасів [6]. Про необхідність забезпечення справедливого балансу, який потрібно встановити між загальними інтересами суспільства в цілому та вимогами захисту індивідуальних фундаментальних прав, йдеться також у ряді інших рішень цього Суду (рішення у справі *Johansson v. Finland* (заява №10163/02), рішення у справі *Matos e Silva, Lda., and Others v. Portugal* (заява № 10163/02), рішення у справі *Stjerna v. Finland* (заява №18131/91).

У зв'язку з цим, заслуговують на увагу окремі правові позиції Верховного Суду, які сформовані найвищою судовою установою України з урахуванням доктрини *action popularis*. Зокрема, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі за позовом Міжнародної благодійної організації «Екологія. Право. Людина» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Аквадельф» було зроблено правовий висновок, що право на захист порушеного конституційного права на безпечне довкілля належить кожному та може реалізовуватися як особисто, так і шляхом участі представника громадськості. При цьому Верховний Суд зазначив, що МБО «Екологія. Право. Людина» має право звернутись до суду з метою усунення порушень вимог екологічного законодавства відповідачем. Водночас, оскільки зверненням з таким позовом позивач фактично замінює органи державної влади у питанні здійснення контролю за дотриманням природоохоронного законодавства, цей спір має публічно-правовий характер, а отже, повинен вирішуватися в порядку адміністративного, а не господарського судочинства [7].

У постанові колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду від 21 серпня 2019 року у справі за позовом Товариства з обмеженою відповідальністю «Фін-Інвест Менеджмент» до Міністерства культури України Верховний Суд сформулював правову позицію, відповідно до якої у спорі, що було розглянуто, індивідуальне право (інтерес), яке виражається у гарантованому частиною першою ст. 42 Конституції України праві на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, протиставляється публічному інтересу, який виявляється у збереженні та охороні історико-культурної спадщини світового значення. Забезпечення справедливого балансу приватного та публічного інтересів у справі полягає у необхідності дотримання суб'єктом господарської діяльності під час виконання земельних та будівельних робіт на земельній ділянці, що знаходиться у безпосередній близькості до охоронної (буферної) зони об'єкта Світової спадщини ЮНЕСКО – ансамблю Києво-Печерської лаври та в межах центрального історичного ареалу міста Києва, вимог законодавства про охорону культурної спадщини, визначених, зокрема, Законом України «Про охорону культурної спадщини» [8]. Даний висновок

узгоджується з правовою позицією, що міститься, зокрема, у постанові Верховного Суду від 18 жовтня 2018 року у справі № 821/140/18, від 31 травня 2019 року у справі № 823/687/18, від 15 серпня 2019 року у справі № 320/8479/15-а.

Характерною особливістю запровадження *action popularis* в Україні є й те, що окремі її елементи набули відображення у визначенні конституційних повноважень прокуратури, яка здійснює, зокрема, підтримання публічного обвинувачення в суді, а також у виключних випадках і в порядку, що визначені законом – представництво інтересів держави в суді (ст. 131-1 Конституції України) [1]. У ст. 23 Закону України «Про прокуратуру» визначено, що прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави: 1) якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені відповідні повноваження; 2) у разі відсутності такого органу.

Цікавим є те, що відповідно до закону не допускається здійснення прокурором інтересів держави в особі державних компаній, а також правовідносинах, пов'язаних із виборчим процесом, проведенням референдумів, діяльністю парламенту і Президента України, створенням та діяльністю засобів масової інформації, а також політичних партій, релігійних організацій та інших громадських організацій [9]. Отже, представництво інтересів держави в суді прокуратурою має субсидіарний характер та може здійснюватись лише у виключних випадках, що прямо передбачені законом, а розширене тлумачення підстав для цього не відповідає принципу змагальності (див., з цього питання: постанова Верховного Суду у справі № 924/137/17 від 20 вересня 2018 року, а також: постанова об'єднаної палати Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду у справі №924/1256/17 від 07 грудня 2018 року та постанова Верховного Суду у справі №927/246/18 від 06 лютого 2019 року).

З урахуванням наведеного доктрина *action popularis* є актуальною як для внутрішньодержавної, так і міжнародної судової діяльності. Така позиція підтримується і в юридичній літературі. Проблематика *action popularis* набула відображення в дослідженнях таких вчених, як Дж. Абі-Сааб, Р. Аго, Ф. Ахмадов, С. Бассіоуні, П. Беккер, Н. Берман, С. Герман, П. Коффман, Х. Кельзен, Дж. Кравфорд, М. Рагацці, А. Рубін, Б. Сімма, Дж. Селдл-Хохенвелдерн, Р. Фалк, М. Фітцморіс, Е. Швелб та ін. Дослідники вказують на необхідність запровадження *action popularis* у міжнародному праві [10, р. 353–402], нормативного та судового забезпечення захисту не тільки індивідуальних порушених прав, а й колективних прав та інтересів з метою захисту «публічного блага» [11, 51], необхідності здійснення правосуддя в публічних інтересах [12], визначають важливість *action popularis* у міжнародному судовому процесі [13]. Професор Мюнстерського університету (Німеччина) С. Шлакке звертає увагу на необхідність вирішення питань доступу до правосуддя на основі «об'єктивних інтересів» [14].

У міжнародному праві поняття *actio popularis* визначено у рішенні Міжнародного суду ООН від 18 липня 1966 року в об'єднаній справі щодо колишньої

Південно-Західної Африки (справи «Ефіопія проти Південної Африки» та «Ліберія проти Південної Африки»), яке Суд розглядав у 1962–1966 роках. Заявниці – Ліберія і Ефіопія, діючи як держави, що в період існування Ліги Націй були її членами, ставили під сумнів юридичну силу мандату на Південно-Західну Африку, звинувачували Південну Африку у порушенні мандату як держави-мандатарія та намагалися засудити політику апартеїду Південної Африки у колишній Південно-Західній Африці (нині – Республіка Намібія). Міжнародний суд ООН визначив *actio popularis* як «право кожного члена суспільства подавати позов на захист суспільних інтересів». Цікавим є те, що членом Міжнародного суду ООН у ті часи був видатний український юрист-міжнародник Володимир Михайлович Корецький. Міжнародний суд ООН констатував наявність *actio popularis* у внутрішньодержавному праві та звернув увагу на існуючу у той час невизначеність *actio popularis* у міжнародному праві.

Суд так і не наважився визнати *actio popularis* одним з основних загальних принципів права, про які йдеться у п. 1 (с) ст. 38 Статуту ООН, хоча це було предметом обговорення, за що в подальшому був підданий критиці [15]. Таким чином, у цьому рішенні Суд вказав на необхідність міжнародно-правового визначення *actio popularis*. У своєму рішенні на другій фазі розгляду справи Міжнародний суд ООН вирішальним голосом голови (на той час головою Суду був австралійський адвокат, дипломат Персі Клод Спендер), оскільки голоси розділились порівну (сім проти семи), постановив, що держави-заявниці не можуть розглядатися як сторони, що мають законне право чи інтерес по суті своїх вимог, та, відповідно, відхилив їх позови [16].

Міжнародний суд ООН у такий спосіб відмовився приймати рішення з расової політики сегрегації і дискримінації, яку на той час проводила Південна Африка в Південно-Західній Африці (Намібії), що викликало безпрецедентну негативну реакцію у світі до міжнародної судової діяльності, особливо з боку переважної більшості країн Африки та Азії, отримало умовну назву «рішення білої людини» та невідкладно було оскаржене до Генеральної Асамблеї ООН. Безумовно, воно прискорило розробку та прийняття Конвенції про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року, відповідно до якої політику і практику апартеїду було засуджено як злочин проти людяності.

Оскільки *actio popularis* має фундаментальне значення для формування як внутрішньодержавного, так і міжнародного правового порядку, слід звернути увагу на те, що доктрина *actio popularis* безпосередньо стосується зобов'язань *erga omnes* (між усіма), що впливають із вимог насамперед норм міжнародного імперативного права у сферах захисту прав людини, боротьби із міжнародними злочинами, захисту об'єктів культурної і природної спадщини тощо. Концепція особливих зобов'язань – зобов'язань *erga omnes* визначена практикою Міжнародного суду ООН, який, зокрема в рішенні у справі щодо компанії «Барселона Тракшн» 1970 року визначив ці зобов'язання як зобов'язання щодо всього міжнародного співтовариства, тобто «зобов'язання *erga omnes*».

Прикладом зобов'язань *erga omnes* Міжнародний суд назвав заборону актів агресії та геноциду, забезпечення принципів і норм, що стосуються основоположних прав людини, тощо [17, р. 32]. Подальшого розвитку концепція зобов'язань *erga omnes* набула, зокрема, у консультативному висновку Міжнародного суду ООН щодо Намібії та рішенні цього Суду щодо Східного Тимору. Зокрема, у рішенні у справі «Східний Тимор» (*East Timor Case*) 1995 року Міжнародний суд ООН пов'язав правовідносини *erga omnes* із «фундаментальними принципами сучасного міжнародного права» та «правом народу на самовизначення, яке впливає зі Статуту та практики Організації Об'єднаних Націй» [18].

Вважаємо, що такий підхід Міжнародного суду ООН визначає важливий напрям подальшого розвитку сучасного міжнародного права на основі норм і принципів Статуту ООН. Не викликає сумніву взаємозв'язок зобов'язань *erga omnes* із загального міжнародного права та *actio popularis*, а словосполучення «міжнародна спільнота в цілому» вказує на їх визначення з урахуванням визначення норм *jus cogens* у ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року [19].

Важливим у становленні доктрини *actio popularis* у сфері міжнародного кримінального правосуддя став процес прийняття рішення Міжнародного суду ООН у справі *Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v Belgium)* Case від 14 лютого 2002 року щодо міністра закордонних справ (а згодом – міністра освіти) Демократичної Республіки Конго Й. А. Ндомбасі, ордер на арешт якого був виданий у Бельгії за звинуваченнями в організації та здійсненні на території ДРК систематичних убивств (геноциду) осіб, які належали до народності тутсі [20].

Слід звернути увагу на те, що доктрина *actio popularis* набула відображення у таких міжнародно-правових актах, як: Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 року та додаткові протоколи до них, Конвенція про заборону злочину геноциду та покарання за нього 1948 року, Конвенція про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту 1954 року та протоколи до неї, Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього від 30 листопада 1973 року, Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 року та ін. Зокрема, визначення доктрини *actio popularis* знайшло відображення в Орхуській конвенції, у ст. 9 якої визначено основоположний її компонент щодо доступу до правосуддя, зокрема у частині третій цієї статті йдеться про зобов'язання держави – учасниці Конвенції забезпечити представникам громадськості, якщо вони відповідають передбаченим законодавством критеріям, якщо такі є, доступ до адміністративних або судових процедур [21].

Відповідно до цієї Конвенції не лише держави, а й окремі особи можуть звертатись до Комітету з питань дотримання не тільки тоді, коли порушуються зобов'язання держав стосовно таких осіб, а й коли порушуються зобов'язання,

які взяла на себе держава щодо інших сторін Конвенції. Згідно з процедурними правилами цієї Конвенції будь-яка фізична особа або неурядова організація мають право подати заяву про нездатність сторони вжити необхідних заходів, ухвалення нормативно-правових актів, які не відповідають вимогам Конвенції, або про конкретні події, дії, бездіяльність чи ситуації, що демонструють нездатність органів державної влади виконати чи забезпечити виконання Конвенції [22].

Саме з урахуванням вимог Орхуської конвенції Велика Палата Верховного Суду ухвалила уже згадувану постанову від 11 грудня 2018 року у справі № 910/8122/17 за позовом Міжнародної благодійної організації «Екологія. Право. Людина» до Товариства з обмеженою відповідальністю «Аквадельф». **У цьому контексті** професор М. Медведєва слушно зазначила, що «в такий спосіб досягається мета – захист «колективного інтересу», яким є охорона довкілля». Вона також зауважує, що «крім того, Конвенція використовує такий інструмент права прав людини для досягнення виключно екологічних цілей, як заборона державам здійснювати дискримінацію за ознаками громадянства, національної належності або місця проживання у забезпеченні в своєму національному законодавстві доступу до правосуддя... що означає можливість для громадян однієї держави звертатися до суду іншої держави, яка спричиняє транскордонну екологічну шкоду, з позовом» [23, с. 71].

Отже, доктрина *actio popularis* має особливе значення у сфері міжнародного правосуддя, особливо кримінального. Притягнення до відповідальності винних осіб у разі вчинення ними серйозних порушень міжнародного гуманітарного права під час як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів, а також вчинення інших міжнародних злочинів є зобов'язанням як окремих країн, так і міжнародного співтовариства в цілому. Саме тому згідно зі ст. 1, загальної для усіх Женевських конвенцій 1949 року та Додаткового протоколу I до них 1977 року, договірні сторони зобов'язані *дотримуватися й забезпечувати дотримання конвенцій «за всіх обставин»*.

Зазначена доктрина знайшла відображення і у Римському статуті Міжнародного кримінального суду, у преамбулі якого йдеться про необхідність колективного захисту спільної спадщини усіх народів та зобов'язання кожної держави здійснювати кримінальну юрисдикцію щодо осіб, відповідальних за міжнародні злочини [24]. При цьому притягнення до відповідальності міжнародних злочинців здійснюється як на міжнародному, так насамперед і на національному рівні. Характерними прикладами цього можуть бути: судовий процес над нацистським злочинцем Отто Адольфом Ейхманом, засудженим в Ізраїлі до смертної кари за злочини проти єврейського народу, злочини проти людяності та воєнні злочини; судовий процес над колишнім мером міста Кізігуро (Руанда) Онесфоре Руабукомбе, засудженим у Німеччині до довічного ув'язнення за геноцид у Руанді; судові процеси в Іспанії щодо геноциду народу майя у Гватемалі у 1980-х роках під час громадянської війни та геноциду в Тибеті; судові процеси в Бельгії щодо притягнення до кримінальної відповідальності

за міжнародні злочини міністра закордонних справ Демократичної Республіки Конго Є. А. Ндомбасі та щодо притягнення за тяжкі порушення міжнародних прав людини колишнього президента Республіки Чад Гіссена Габре; судові процедури щодо притягнення до кримінальної відповідальності колишнього президента Чилі Августо Х. Р. Піночета в Іспанії та Великій Британії та ін.

Висновки. Однією з тенденцій розвитку сучасного міжнародного права є формування правових та інституційних засад захисту цінностей, які є найбільш важливими для усього міжнародного співтовариства та які лежать в основі сучасного міжнародного правового порядку. Необхідність забезпечення справедливого балансу, який потрібно встановити між загальними інтересами суспільства в цілому та вимогами захисту індивідуальних фундаментальних прав, набуває відображення в практиці міжнародних судів.

Формування та подальший розвиток доктрини *actio popularis* має важливе значення у забезпеченні сучасного міжнародного правового порядку, діяльності міжнародних кримінальних судів.

Перелік використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Редакція від 01.01.2020. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням гр. Осетрова С. В. щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 КАС України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 КПК України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 КПК України, статей 3, 4, 17 КАС України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочин) від 14 грудня 2011 року № 19-рп/2011, справа № 1-29/2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/>
3. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13.07.2017 р. № 2136-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 35. Ст. 376. URL: <http://www.ccu.gov.ua/>
4. Рекомендація CM/Rec (2007)7 Комітету Міністрів державам-членам про належне врядування. Рада Європи, 20 червня 2007 року. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877&Site=CM>
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.11.1950. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004
6. Case of *Alatulkila and Others v. Finland* (Applikation no. 33538|96). Judgment. Strasbourg, 28 July 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/»app»pdf>
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 11 грудня 2018 року у справі № 910/8122/17 (провадження № 12-186зс18). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78977479>
8. Постанова Верховного Суду від 21 серпня 2019 року у справі № 826/12524/18 (адміністративне провадження № К/9901/19255/19). URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/83799960>

9. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 №1697-VII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 2–3. Ст. 12.
10. William J. Aceves. *Actio Popularis – The Class Action in International Law*. University of Chicago Legal Forum. Vol. 2003, Issue 1. Art. 9. P. 353–402.
11. Francioni F. *International Human Rights in an Environmental Horizon*. The European Journal of International Law. 2010. Vol. 21, No. 1. P. 41–55.
12. Hernandez G. *A Reluctant Guardian: The International Court of Justice and the Concept of 'International Community'*. British Yearbook of International Law. 2013. Vol. 83, Issue 1. P. 13–60.
13. Ahmadov F. T. *The Right of Actio Popularis before International Courts and Tribunals*. St. Anne's College University of Oxford. 2017. 270 p. URL: [DPhil Thesis-Final-After Viva Corections.docx](#).
14. Доклад Целевой группы по доступу к правосудию / Экономический и Социальный Совет ООН. Маастрихт, Нидерланды, 30 июня – 1 июля 2014 года. URL: <http://www.unecsc.org/env/pp/mop2/mop2/doc.html>
15. Francois Voeffray. *L'actio popularis ou la defense de l'interet collectif devant les juridictions internationales*. Institut de Hautes Etudes Internationales. Geneve, 2004. 406 p.
16. Дела о Юго-Западной Африке (вторая фаза): Решение Международного суда ООН от 18 июля 1966 года. URL: https://legal.in.org/icjsummaries/documents/st_leg_serf1.pdf
17. Case concerning The Barselona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain). Judgment of 5 February 1970. ICJ Reports. URL: <http://www.icj-cij.org/docet/files/50/5387.pdf>
18. Рішення Міжнародного суду ООН у справі East Timor Case (Portugal v. Australia) від 30 червня 1995 року. International Court of Justice. P. 87–91. URL: <http://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-1992-1996.pdf>
19. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 23.05.1969. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118
20. Рішення Міжнародного суду ООН у справі Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium) Case від 14 лютого 2002 року. International Court of Justice. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=591&p1=3&2=3&case=121&p13=5>
21. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища від 25.06.1998 р. (Орхуська конвенція). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015
22. Заяви представників громадськості. Версія 1.2, 26 січня 2004 р. / Комітет з дотримання норм Орхуської конвенції. URL: <http://www.unecsc.org/env/pp/pubcom.htm>
23. Медведева М. О. Принципи екологічної етики в міжнародній договірній та судовій практиці. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 124 (ч. 1). К., 2015. С. 65–76.
24. Римський статут міжнародного кримінального суду. Набрав чинності 01.07.2002 р. Сайт Верховної Ради України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588

Reference

1. The Constitution of Ukraine of June 28, 1996. Edition of 01.01.2020. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1996. № 30. Art. 141. URL: http://zakon.work.gov.ua/laws/show/995_015. [ukr.]
2. The decision of the Constitutional Court of Ukraine in the case on the constitutional appeal of Osetrova S.V. on the official interpretation of the provisions of part two of Article 55 of the

Constitution of Ukraine, part two of Article 2, paragraph 2 of part three of Article 17 of the CAS of Ukraine, part three of Article 110, part two of Article 236 of the CPC of Ukraine and the constitutional petition of the Supreme Specialized Court civil and criminal cases on the official interpretation of the provisions of Articles 97, 110, 234, 236 of the CPC of Ukraine, Articles 3, 4, 17 of the Criminal Procedure Code of Ukraine in terms of Article 55 of the Constitution of Ukraine (case of appealing against inaction of subjects of power on allegations of crime) from 14 December 2011 № 19-rp / 2011, case № 1-29 / 2011. URL: <http://www.ccu.gov.ua/> [ukr.]

3. *Law of Ukraine of 13.07.2017 № 2136-VIII “On the Constitutional Court of Ukraine: Law of Ukraine of 13.07.2017 № 2136-VIII”. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2017. № 35. P. 376. URL: <http://www.ccu.gov.ua/> [ukr.]*

4. *Recommendation CM / Rec (2007) 7 of the Committee of Ministers to member states on good governance. Council of Europe, 20 June 2007. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1155877&Site=CM>. [engl.]*

5. *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms 04.11.1950. URL: http://zakon.work.gov.ua/laws/show/995_004. [ukr.]*

6. *Case of Alatulkkila and Others v. Finland (Application no. 33538/96). Judgment. Strasbourg, 28 July 2005. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app>pdf>. [engl.]*

7. *Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of 11 December 2018 in case № 910/8122/17 (proceedings № 12-186gs18). URL: <http://reyestr.sourt.gov.ua/Review/78977479>. [ukr.]*

8. *Judgment of the Supreme Court of 21 August 2019 in the case № 826/12524/18 (administrative proceedings № K / 9901/19255/19. URL: <http://reyestr.Source.gov.ua/Review/83799960>. [ukr.]*

9. *Law of Ukraine of 14.10.2014 №1697-VII “On the Prosecutor’s Office”: Law of Ukraine of 14.10.2014 №1697-VII. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2015. № 2–3. P. 12. [ukr.]*

10. *William J. Aceves. Actio Popularis – The Class Action in International Law. University of Chicago Legal Forum. 2003. Vol., Issue 1. Art. 9. P. 353–402. [engl.]*

11. *Francioni F. International Human Rights in an Environmental Horizon. The European Journal of International Law. 2010. Vol. 21, no. 1. P. 41–55. [engl.]*

12. *Hernandez G. A Reluctant Guardian: The International Court of Justice and the Concept of “International Community”. British Yearbook of International Law. 2013. Vol. 83, Issue 1. P. 13–60. [engl.]*

13. *Ahmadov F. T. The Right of Actio Popularis before International Courts and Tribunals. St. Anne’s College University of Oxford. 2017. 270 p. URL: [DPHilThesis-Final-After Viva Corections.docx](http://DPHilThesis-Final-AfterVivaCorections.docx). [engl.]*

14. *Report of the Task Force on Access to Justice... / UN Economic and Social Council. Maastricht, The Netherlands, June 30 – July 1, 2014. URL: <http://www.unecce.org/env/pp/mop2/mop2/doc.html>. [engl.]*

15. *Francois Voeffray. The popular action or the defense of the collective interest before the international jurisdictions. Institut de Hautes Etudes Internationales. Geneve, 2004. 406 p. [engl.]*

16. *Cases on South-West Africa (second phase): Judgment of the International Court of Justice of the United Nations of July 18, 1966. URL: https://legal.in.org/icjsummaries/documents/st_leg_serf1.pdf. [engl.]*

17. *Case concerning The Barcelona Traction, Light and Power Company, Limited (Belgium v. Spain)*. Judgment of 5 February 1970. ICJ Reports. URL: <http://www.icj-cij.org/docet/files/50/5387.pdf>. [engl.]

18. *Judgment of the International Court of Justice in the case of East Timor Case (Portugal v. Australia) of 30 June 1995*. International Court of Justice. P. 87–91. URL: <http://www.icj-cij.org/files/summaries/summaries-1992-1996.pdf>. P.87–91. [engl.]

19. *Vienna Convention on the Law of Treaties* 23.05.1969. URL: http://zakon.work.gov.ua/laws/show/995_118. [ukr.]

20. *Judgment of the International Court of Justice in the case “Arrest Warrant of 11 April 2000 (Democratic Republic of the Congo v. Belgium)” of 14 February 2002* / International Court of Justice. URL: <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?sum=591&p1=3&2=3&case=121&p13=5>. [engl.]

21. *Convention on Access to Information, Public Participation in Decision-Making and Access to Justice in Environmental Matters* of 25.06. June 1998 (Aarhus Convention). URL: http://zakon.work.gov.ua/laws/show/995_015. [ukr.]

22. *See: Statements from members of the public. Version 1.2, January 26, 2004 / Aarhus Convention Compliance Committee*. URL: <http://www.unece.org/env/pp/pubcom.htm>. [engl.]

23. Medvedeva M. O. *Principles of environmental ethics in international treaty and judicial practice. Actual problems of international relations*. Vip. 124 (part astina 1). Kyiv, 2015. P. 65–76. [ukr.]

24. *Rome Statute of the International Criminal Court. Entered into force on 01.07.2002*. Site of the Verkhovna Rada of Ukraine. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_588. [ukr.]

БАЗОВ О. Доктрина *action popularis* у міжнародному судовому процесі: генезисний і ціннісний вимір.

Стаття присвячена аналізу генезисного і ціннісного виміру доктрини *action popularis* та її застосування у сфері міжнародного кримінального правосуддя. Досліджено основні ідеї, які були покладені в основу доктрини *action popularis*. Проаналізована судова практика застосування сучасної доктрини *action popularis*.

Ключові слова: доктрина *action popularis*, міжнародний суд, міжнародні злочини, міжнародний судовий процес.

БАЗОВ А. Доктрина *action popularis* в международном судебном процессе: генезисное и ценностное измерение.

Статья посвящена анализу генезисного и ценностного измерения доктрины *action popularis* и ее применения в сфере международного уголовного правосудия. Исследованы основные идеи, которые находятся в основе доктрины *action popularis*. Осуществлен анализ судебной практики применения современной доктрины *action popularis*.

Ключевые слова: доктрина *action popularis*, международный суд, международные преступления, международный судебный процесс.

BAZOV A. The doctrine of *action popularis* in international litigation: genesis and value dimension.

The article is devoted to the analysis of the genesis and value dimension of the doctrine of action popularis and its application in the field of international criminal justice. The main ideas that formed the basis of the doctrine of action popularis are studied. The judicial practice of application of the modern doctrine of action popularis is analyzed.

In the process of constitutional and legal reform in the field of justice in 2016, the Basic Law of the state was supplemented with new provisions, in particular, that in order to protect the rights, freedoms and interests of individuals in public relations there are administrative courts (part five of Art. Article 125 of the Constitution of Ukraine), and on the introduction of the legal institution of a constitutional complaint (part four of Article 55, Article 151-1 of the Constitution of Ukraine). Therefore, the issues of research of the judicial doctrine of action popularis, which determines the judicial protection of the rights and interests of an indefinite number of persons, acquire special importance. On the basis of which the principles of this doctrine since the days of Ancient Rome, the protection of the rights and interests of a particular person was carried out, in particular, taking into account national, national interests, and according to which doctrine every member of society had the legal right to protect public interests, which are of paramount importance for society, the people, the state as a whole (translated from the Latin publicum - society, people, state), the right to combat crime.

One of the trends in the development of modern international law is the formation of legal and institutional foundations for the protection of values, which are most important for the entire international community, and which form the basis of the modern international legal order. The need to ensure a fair balance, which must be established between the general interests of society as a whole and the requirements for the protection of individual fundamental rights, is reflected in the practice of international courts.

Key words: Doctrine of action popularis, international court, international crimes, international judicial process.

УДК 341.231.14

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-3

Тетяна ФУЛЕЙ,

*начальник відділу Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук, заслужений юрист України*
ORCID: 0000-0002-9800-8785;

Оксана КУЧІВ,

*провідний науковий
співробітник*

Національної школи суддів України
ORCID: 0000-0002-8562-0131

СВОБОДА ПЕРЕСУВАННЯ В СВІТЛІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ: ПИТАННЯ ЗАСТОСОВНОСТІ ТА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОБМЕЖЕННЯ

Пандемія COVID-19 та заходи, до яких вдавалися уряди багатьох держав задля захисту здоров'я населення, загострили проблему обмежень прав людини, зокрема у контексті дотримання верховенства права. Безперечно, захист здоров'я – це законна мета, з якою можливо встановити обмеження права на повагу до приватного та сімейного життя, свободи сповідання своєї релігії та переконань, свободи вираження поглядів і свободи зібрань та об'єднань відповідно до статей 8–11 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція,) та свободи вибору місця проживання або виїзду з будь-якої країни, у тому числі власної, відповідно до ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції [1].

Найбільш масштабних обмежень зазнала свобода пересування, і хоча безпрецедентність заходів, запроваджених навіть у «старих» демократіях, була зумовлена надзвичайною швидкістю поширення коронавірусної хвороби, постало питання дослідження загальноновизнаних міжнародних стандартів, які

стосуються свободи пересування, зокрема, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд).

У європейському механізмі захисту прав людини свобода пересування і водночас можливість її обмеження передбачаються ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції (далі – П4-2) про захист прав людини і основоположних свобод. Протокол № 4 до Конвенції набув чинності 2 травня 1968 року після того, як його ратифікували п'ять країн – членів Ради Європи [2, п. 86]. Україна ж його ратифікувала одночасно із ратифікацією самої Конвенції на підставі Закону № 475/97-ВР від 17 липня 1997 року [3].

Практика Європейського суду з прав людини щодо України з цього питання невелика, і рішення стосуються переважно тривалості обмеження свободи пересування у рамках кримінальних проваджень, де основне порушення стосувалося ст. 6 Конвенції, зокрема, порушення розумних строків розгляду справ. Водночас набагато більшою є практика щодо інших держав – членів Ради Європи, яка розкриває широкую сферу дії та основні підходи до застосування ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції, відтак потребує поглибленого вивчення.

Мета статті – на підставі аналізу практики ЄСПЛ щодо П4-2 окреслити питання застосовності, розмежування сфер дії різних конвенційних положень та ідентифікації випадків «обмеження» свободи пересування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Право на свободу пересування досліджували в дисертаційних працях такі вітчизняні вчені, як І. Голубка (порівняльний аналіз конституційних прав на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні та окремих країнах Європейського Союзу здійснено у дисертаційному дослідженні), С. Максименко (міжнародно-правовий зміст і гарантії забезпечення права людини на свободу пересування), Ю. Миколаєнко (теоретико-правові засади реалізації прав людини на свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні). Тематиці свободи пересування присвячена ціла низка наукових публікацій – М. Анісімової, О. Динька, С. Чеховича та ін. Водночас потребують додаткового дослідження питання щодо застосування гарантій свободи пересування з урахуванням практики ЄСПЛ.

Виклад основного матеріалу. На відміну від заборони катування (ст. 3 Конвенції) чи заборони рабства і примусової праці (ст. 4 Конвенції), які є абсолютними, право на свободу пересування не є таким та може бути обмежене за певних умов.

Структура ст. 2 Протоколу № 4 подібна до структури інших статей Конвенції, наприклад, її статей 8, 9, 10, 11, проте має особливості. П4-2 включає 4 пункти, тоді як статті 8–11 Конвенції складаються з 2 пунктів. Пункти 1 та 2 П4-2 передбачають права й умови застосовності. Так, *«кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, в межах цієї території має право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання»* (п. 1) та *«кожен є вільним залишати будь-яку країну, включаючи свою власну»* (п. 2). Зі змісту 1 та 2 пунктів ст. 2 Протоколу № 4 випливає, що ці конвенційні положення передбачають три аспекти: свободу пересування,

свободу вибору місця проживання та право вільно залишити країну, включаючи власну. Ці права гарантуються кожному, хто законно перебуває на території держави, у тому числі іноземцям, та в межах цієї території. Пункти 3 та 4 П4-2 передбачають умови обмеження прав. Слід звернути увагу, що п. 3 встановлює обмеження прав, гарантованих пунктами 1 та 2 цієї статті, *«що передбачені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб»*, а обмеження, передбачені у п. 4 П4-2, можуть застосовуватися тільки до прав, передбачених п. 1 і стосуються можливості накладати обмеження на ці права у певних місцевостях. Значення пунктів 3 та 4 П4-2 є рівнозначними – вони передбачають автономні обмеження щодо здійснення прав, передбачених у п. 1; та різними за обсягом – п. 3 передбачає обмеження у конкретних цілях без установлення територіальних меж, а п. 4 – обмеження в більш загальному контексті, які виправдовуються суспільними інтересами, але в межах «певних місцевостей» [2, п. 110].

Доречно зауважити, що на відміну від ст. 11 Конвенції, яка, серед іншого, передбачає обмеження здійснення гарантованих нею прав особами, що входять до складу збройних сил, поліції чи адміністративних органів держави, П4-2 гарантує свободу пересування кожному, незалежно, чи є вони особами, уповноваженими на виконання функцій держави, чи ні [4, п. 54].

Окрім аналізу структури П4-2 та її порівняння з іншими конвенційними статтями, доцільно звернути увагу на вжите поняття «обмеження». На відміну від ст. 8 Конвенції, яка допускає «втручання» у право на повагу до приватного і сімейного життя, ст. 2 Протоколу № 4 передбачає «обмеження» прав. Для розуміння семантичних відмінностей звернімося до словників української мови. Так, слово «обмеження» вживається, по-перше, як правило, настанова, що обмежує чий-небудь права, дії і т. ін.; по-друге, як дія за значенням «обмежити». «Обмежити» означає установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь [5, с. 536]. Синонімами до слова «обмежувати» є звужувати, локалізувати, лімітувати [6, с. 26]. Натомість слово «втручатися» означає 1) самочинно займатися чиймись справами, втручати в чий-небудь стосунки тощо; 2) (рідко) входити, проникати куди-небудь, у що-небудь [7, с. 777]. Синонімами цього слова є, серед інших, вторгтися, втручати [8, с. 315]. Обидва слова, інколи під впливом неправильного їх застосування чи розуміння, набувають негативно-оцінного конотативного значення і асоціюються із грубим і незаконним порушенням прав та свобод.

Першим кроком алгоритму розгляду ЄСПЛ скарги на порушення прав, гарантованих Конвенцією, є визначення, чи охоплюються правовідносини сферою дії статті, на порушення якої скаржиться заявник. Для цього необхідно знати та уміти розмежовувати сфери дії різних конвенційних положень.

Варто зауважити, що, аналізуючи застосування практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя (за даними аналізу рішень з Єдиного державного реєстру судових рішень), можна дійти висновку, що окремі змістовні помилки застосування зумовлені, серед іншого, нерозумінням сфери дії відповідної статті Конвенції [9, с. 43].

ЄСПЛ у своїй усталеній практиці постійно наголошує на тому, що Конвенція є живим інструментом, який слід тлумачити у світлі сучасних умов та ідей, що превалюють сьогодні в демократичних державах. Проте це не означає, що у відповідь на сьогоденні потреби, умови, погляди та стандарти Суд може створити нове право, не передбачене Конвенцією або що він може звести нанівець існуюче право або створити нове «виключення» або «виправдання», прямо не передбачене Конвенцією. Конвенцію слід розглядати як єдине ціле та тлумачити таким чином, щоб розвивати внутрішню узгодженість та гармонію між різними її положеннями [10, п. 53–54].

Одним зі стрижневих аспектів правильного застосування П4-2 є розмежування її сфери дії зі сферами дій ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність) та ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції) Конвенції. Проголошуючи «право на свободу», ст. 5 ЄСПЛ передбачає фізичну свободу людини; її мета полягає в забезпеченні того, щоб жодна особа не могла бути свавільно позбавлена свободи. Вона не пов'язана зі звичайними обмеженнями свободи пересування, які регулюються ст. 2 Протоколу № 4. Відмінність між обмеженням свободи пересування, котре є достатньо серйозним для того, щоб кваліфікуватись як позбавлення свободи згідно з п. 1 ст. 5 Конвенції, та звичайними обмеженнями свободи пересування, які регламентовані П4-2, полягає у ступені або інтенсивності прояву, а не в характері або сутності [11, п. 2]. Для того, щоб визначити, чи була певна особа «позбавлена свободи» за змістом п. 1 ст. 5 Конвенції, відправною точкою повинна бути її конкретна ситуація, при цьому необхідно враховувати низку критеріїв, зокрема, вид певного заходу, його тривалість, наслідки та спосіб його виконання. Вимога враховувати «вид» і «спосіб виконання» певного заходу надає можливість брати до уваги конкретні умови та обставини, за яких мало місце обмеження, не пов'язане з традиційним обмеженням волі в тюремній камері. Справді, обставини, за яких вживається захід, є важливим чинником, який необхідно брати до уваги, оскільки в сучасному суспільстві часто виникають ситуації, в яких від громадськості може вимагатись перетерпіти певні обмеження в пересуванні або обмеження свободи заради інтересів загального блага [10, п. 57–59; 11, п. 5–8].

Важливими для розуміння відмінностей між ст. 5 Конвенції та ст. 2 Протоколу до Конвенції є два рішення проти Італії: у справі «*Guzzardi v. Italy*» [12] та «*De Tommaso v. Italy*» [13]. До заявників на підставі одного й того самого закону було застосовано спеціальний поліцейський нагляд через злочинні зв'язки та подібні обмежувальні заходи; головна відмінність полягала у конкретній ситуації кожного із заявників, зокрема, їх можливості встановлювати соціальні контакти: у справі *Guzzardi* заявник не був позбавлений свободи у традиційному розумінні, він мав жити на невеликому острові та не міг встановлювати соціальні контакти, а у справі *De Tommaso* заявник

перебував під домашнім арештом і не був позбавлений можливості мати соціальні зв'язки. Аналізуючи застосовані до заявників заходи у їх сукупності та в контексті ситуації кожного із заявників, ЄСПЛ дійшов висновку про застосовність і порушення ст. 5 Конвенції у справі *Guzzardi*, тоді як у справі *De Tommaso* вказав на те, що застосовані обмеження не становили позбавлення свободи, а лише обмеження свободи пересування і визнав порушення ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції, оскільки застосований закон не був достатньо передбачуваним [13, п. 126].

Враховуючи важливість і загальний сенс положень ст. 5 Конвенції та ст. П4-2, ст. 5 у принципі не слід тлумачити таким чином, що вона включає в себе вимоги Протоколу № 4 щодо держав, які не ратифікували його. На цей підхід вказав ЄСПЛ у рішенні Великої Палати «*Austin and Others v. the United Kingdom*», у якій заявники скаржилися на порушення ст. 5 Конвенції з огляду на утримування у поліцейському кордоні в ході проведення демонстрації в центрі Лондона. Це була перша справа, в якій ЄСПЛ розглянув питання застосування ст. 5 Конвенції до поліцейського кордону або утримання групи осіб поліцією з міркувань громадської безпеки [10, п. 52, 54–55]. Заявники не посилалися П4-2, оскільки Сполучене Королівство не ратифікувало Протокол № 4. Аналізуючи ситуацію у цій справі з урахуванням наведених вище критеріїв, ЄСПЛ дійшов висновку, що утримання заявників всередині поліцейського кордону не можна вважати позбавленням свободи у розумінні ст. 5 Конвенції, відповідно ця стаття не була застосовною у справі [10, п. 68–69].

Окрім цього, ЄСПЛ зазначив, що не можна виключати, що за певних обставин використання обмеження в пересуванні та контроль за натовпами можуть призвести до невинуватеного позбавлення свободи в порушення ст. 5 Конвенції. У кожному випадку ст. 5 повинна тлумачитися таким чином, щоб враховувати конкретні обставини, за яких було застосовано обмежувальний захід, а також функції поліції у сфері виконання своїх обов'язків з підтримки порядку та захисту населення, які вона зобов'язана виконувати як у рамках національного законодавства, так і за Конвенцією [10, п. 60].

Гарантії П4-2, зокрема, щодо свободи вибору місця проживання, тісно взаємопов'язана із правом на повагу до приватного життя та житла, гарантованого ст. 8 Конвенції [14, п. 53]. Прикметним у цьому є рішення Великої Палати ЄСПЛ «*Garib v. the Netherlands*», у якому Суд зазначив, що раніше застосовував підходи до ст. 8 Конвенції під час розгляду скарг за ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції [2, п. 140]. Проте підхід, який використовується для визначення виправданості втручання відповідно до п. 2 ст. 8 Конвенції, не застосовується щодо п. 4 ст. 2 Протоколу № 4; водночас ст. 8 Конвенції не повинна тлумачитися як така, що закріплює право на проживання у певному місці, оскільки свобода вибору місця проживання займає центральне місце у п. 1 ст. 2 Протоколу № 4 [2, п. 141]. Тому для цілей п. 4 П4-2 стосовно свободи вибору місця проживання ЄСПЛ при визначенні дотримання суспільних інтересів застосовував підхід, аналогічний як до справ щодо охорони довкілля [2, п. 140–141, 161].

Помітною є справа «*Котій проти України*», в якій від заявника було взято підписку про невиїзд та вилучено закордонні паспорти, що унеможливило його поїздки до Німеччини, де проживала його сім'я та де він працював. Суд визнав порушення ст. 8 та прийнятною частину заяви щодо П4-2, однак зазначив про відсутність необхідності розглядати питання, чи було порушення ст. 2 Протоколу № 4, враховуючи висновки за ст. 8 Конвенції [15, п. 77–79].

Конвенція не гарантує іноземцеві право на в'їзд до певної країни. У рішенні «*Nada v. Switzerland*» Велика Палата ЄСПЛ зазначила, що держава має право, згідно із загальновизнаними нормами міжнародного права та за умови дотримання своїх зобов'язань за міжнародними договорами, регулювати питання в'їзду на її територію осіб, які не є її громадянами [16, п. 164]. З огляду на зазначене слід звернути увагу, що П4-2 не передбачає право на в'їзд до країни та право на отримання візи, дозволу на проживання у певній країні [17].

Натомість гарантії П4-2 можуть бути застосовані для захисту прав не лише тих осіб, які проживають на території держави, але й для захисту осіб, які законно перебувають на її території, наприклад, перетинаючи її транзитом. З огляду на це сфера дії П4-2 є ширшою порівняно зі ст. 1 Протоколу № 7 до Конвенції, яка передбачає процедурні гарантії, що стосуються вислання іноземців, які законно проживають на території держави. Стаття 2 Протоколу № 4 не застосовується до ситуацій, у яких було прийнято рішення про вислання іноземця. Свобода пересування також не включає право на вибір засобів пересування. Важливим є питання територій у розумінні ст. 2 Протоколу № 4. Наприклад, у розумінні П4-2 посольство країни за кордоном не є її територією. Територією держави можуть вважатися її заморські території, відділені від континентальної території [17].

Одним із важливих аспектів застосовності ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції є різноманітність предметної юрисдикції. Правовідносини, які охоплюються сферою дії ст. 2 Протоколу № 4 (подібно до ст. 8 Конвенції) можуть виникати у справах, які розглядаються у порядку адміністративного, цивільного судочинства та у кримінальних провадженнях. Так, адміністративні справи, пов'язані з обмеженням свободи пересування між адміністративно-територіальними одиницями всередині країни, вибором місця проживання, питаннями виїзду з власної країни осіб, уповноважених на виконання функцій держави або певних категорій осіб, наприклад, тих, які мали доступ до державної таємниці, чи у інших випадках на підставі дій/рішень суб'єктів владних повноважень, відноситься до предметної юрисдикції адміністративних судів, у тих державах, де вони створені. Обмеження через боргові зобов'язання (сплата банківської позики, кредиту чи аліментів) зазвичай розглядаються у порядку цивільного судочинства; а особисті зобов'язання (в Україні це відібрання підписки про невиїзд (за Кримінально-процесуальним кодексом 1960 р.) або особистого зобов'язання (за Кримінальним процесуальним кодексом 2012 р.) – у рамках кримінальних проваджень. Це необхідно враховувати, щоб

запобігти «футболу юрисдикцій» і забезпечити право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, гарантоване ст. 13 Конвенції.

Хоча питання, які постають у скаргах на порушення ст. 2 Протоколу № 4, можуть бути різними, проте принципи, застосовані до справ, є такими ж самими, про що ЄСПЛ послідовно зазначав, зокрема, у рішеннях «*Battista v. Italy*» [18, п. 36], «*Stamose v. Bulgaria*» [19, п. 29], «*Bartik v. Russia*» [20, п. 38].

Після визнання скарги прийнятною ЄСПЛ з'ясовує, чи відбулося обмеження свободи пересування. Дослідження практики Суду демонструє, що обмеження особи в свободі пересування з боку державних органів може здійснюватися різними способами. Розглянемо кілька прикладів «обмежень» свободи пересування, які мали місце у справах, що розглядав ЄСПЛ за П4-2, що має практичне значення для релевантного застосування цієї статті у національній судовій практиці.

Так, певні обмеження свободи пересування можуть бути пов'язані з заборонаю виїзду за кордон через невиконання особою своїх цивільно-правових зобов'язань, зокрема, наявність боргових зобов'язань, спричинених несплатою аліментів, як у справі «*Battista проти Імалії*», або неповерненням банківської позики, як у справі «*Ignatov v. Bulgaria*» [21], чи кредиту, як у справі «*Khlyustov v. Russia*» [22].

У справах, які підлягають розгляду в порядку адміністративного судочинства, обмеження свободи пересування з боку державних органів може здійснюватися шляхом відмови особі у перетині меж між адміністративно-територіальними одиницями всередині країни, як у справі «*Timishev v. Russia*» [23], чи невидачі документів для поїздок за кордон, як у справах «*Bartik v. Russia*» [20] і «*Soltysyak v. Russia*» [4]. Обмеженням свободи пересування становитиме вилучення в особи паспорта та накладення заборони виїзду до зарубіжних країн через порушення імміграційного законодавства, як у рішенні «*Stamose v. Bulgaria*». Обмеженням свободи вибору місця проживання з боку державних органів буде відмова у можливості проживати в обраному житлі, як у справі «*Garib v. the Netherlands*», чи місті – «*Karpacheva and Karpachev v. Russia*» [24].

У рамках кримінальних проваджень найчастішими випадками обмеження свободи пересування є особисті зобов'язання/відібрання від особи підписки про невиїзд, як у справах «*Антоненков та інші проти України*» [25], «*Іванов проти України*» [26] та «*Нікіфоренко проти України*» [27].

Вважаємо необхідним наголосити на такому: не кожне втручання у права, гарантовані статтями 8–11 Конвенції, становитиме порушення, аналогічно не завжди обмеження свободи пересування буде порушенням гарантій ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції. Обмеження свободи пересування не становитиме порушення, якщо воно відповідало критеріям «трискладового тесту» – здійснювалося згідно із законом (тобто якщо певний захід має підґрунтя в національному законодавстві), переслідувало одну чи декілька легітимних цілей, передбачених у ст. 2 Протоколу № 4, та не порушувало справедливого балансу між загальними інтересами суспільства та права окремої особи (тобто було необхідним у демократичному суспільстві) [13, п. 104].

Висновки. На основі проведеного аналізу усталеної практики ЄСПЛ можна зробити висновок, що свобода пересування – це одна із головних цінностей сучасного суспільства. Право на свободу пересування, гарантоване П4-2, взаємозв'язане з іншими конвенційними положеннями; одним із стрижневих аспектів правильного застосування П4-2 є розмежування її сфери дії зі сферами дій ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ст. 8 (право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції) та інших статей Конвенції. Зокрема, для кваліфікації обмеження свободи пересування за п. 1 ст. 5 Конвенції, а не П4-2, необхідно враховувати ступінь або інтенсивність прояву застосованих до особи обмежень. Стаття 2 Протоколу № 4 до Конвенції відзначається широкою сферою дії та стосується правовідносин, які можуть розглядатися у порядку адміністративного, цивільного судочинства та у кримінальних провадженнях. Хоча право на свободу пересування є основоположним, проте воно не є абсолютним і може бути обмежене; при встановленні обмеження щодо свободи пересування держава має певні межі розсуду. Водночас такі обмеження повинні бути здійснені відповідно до закону та бути необхідними в демократичному суспільстві, тобто пропорційними переслідуваній законній меті.

Перелік використаних джерел

1. Jeremy McBride. COVID-19 and the European convention on human rights. ECHR BLOG. 27 March 2020. URL: <http://echrblog.blogspot.com/2020/03/an-analysis-of-covid-19-responses-and.html>
2. Garib v. the Netherlands, no. 43494/09: European Court of Human Rights, 6 November 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189059>
3. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17.07.1997 № 475/97-BP / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 01.06.2020)
4. Soltysyak v. Russia, no. 463/05: European Court of Human Rights, 10 February 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>
5. Словник української мови: в 11 т. Т. 5. 1974. URL: <http://sum.in.ua>
6. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 2.
7. Словник української мови: в 11 т. Т. 1. 1970. URL: <http://sum.in.ua>
8. Словник синонімів української мови: в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін. Київ: Наук. думка, 2006. Т. 1.
9. Фулей Т. І. Втручання у права, гарантовані статтею 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: український вимір. Слово Національної школи суддів України. 2018. № 3 (24). С. 41–53.
10. Austin and Others v. the United Kingdom, no. 39692/09, 40713/09 and 41008/09: European Court of Human Rights, 15 March 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126823>

11. Довідник із застосування статті 5 Європейської конвенції з прав людини. Право на свободу та особисту недоторканність. Стаття 5 Конвенції. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. 2014. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf
12. *Guzzardi v. Italy*, no. 7367/67: European Court of Human Rights, 6 November 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498>
13. *De Tommaso v. Italy*, no. 43395/09: European Court of Human Rights, 23 February 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171804>
14. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. Право на повагу до приватного і сімейного життя, житла і кореспонденції. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. 2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf
15. *Kotiy v. Ukraine*, no. 28718/09: European Court of Human Rights, 5 March 2015. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192478>
16. *Nada v. Switzerland*, no. 10593/08: European Court of Human Rights, 12 June 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126846>
17. Свобода пересування у світлі практики Європейського суду з прав людини: відео-конференція для суддів / Національна школа суддів України. 1 лютого 2019. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/svoboda-peresuvannya-u-svitli-praktiki-evropeyskogo-sudu-z-prav-ludini/> (дата звернення: 01.02.2019)
18. *Battista v. Italy*, no. 43978/09: European Court of Human Rights, 2 December 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155049>
19. *Stamose v. Bulgaria*, no. 29713/05: European Court of Human Rights, 27 November 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126851>
20. *Bartik v. Russia*, no. 55565/00: European Court of Human Rights, 21 December 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792>
21. *Ignatov v. Bulgaria* no. 50/02: European Court of Human Rights, 2 July 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126149>
22. *Khlyustov v. Russia* no. 28975/05: European Court of Human Rights, 11 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122186>
23. *Timishev v. Russia*, no. 55762/00, 55974/00: European Court of Human Rights, 13 December 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71627>
24. *Karpacheva and Karpachev v. Russia*, no. 34861/04: European Court of Human Rights, 27 January 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103084>
25. *Antonenkov and Others v. Ukraine*, no. 14183/02: European Court of Human Rights, 22 November 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71202>
26. *Ivanov v. Ukraine*, no. 15007/02: European Court of Human Rights, 7 December 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78375>
27. *Nikiforenko v. Ukraine*, no. 14613/03: European Court of Human Rights, 18 February 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97356>

References

1. Jeremy McBride. COVID-19 and the European convention on human rights. ECHR BLOG. 27 March 2020. URL: <http://echrblog.blogspot.com/2020/03/an-analysis-of-covid-19-responses-and.html>

2. *Garib v. the Netherlands*, no. 43494/09: European Court of Human Rights, 6 November 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-189059>
3. *Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv № 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii* [On Ratification of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, First Protocol and Protocols № 2, 4, 7 and 11 to the Convention]: *Zakon Ukrainy* vid 17.07.1997 No. 475/97-VR [Law of Ukraine of 17 July 1997 No. 475/97-VR] / Verkhovna Rada Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian]
4. *Soltysyak v. Russia*, no. 463/05: European Court of Human Rights, 10 February 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103354>
5. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Vol. 5, 1974. URL: <http://sum.in.ua> [in Ukrainian]
6. *Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy: V 2 t.* [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language: In 2 volumes] / A. A. Buriachok, H. M. Hnatiuk, S. I. Holovashchuk ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 2006. Vol. 2. [in Ukrainian]
7. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh* [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 volumes]. Vol. 1, 1970. URL: <http://sum.in.ua> [in Ukrainian]
8. *Slovnyk synonimiv ukrainskoi movy: V 2 t.* [Dictionary of synonyms of the Ukrainian language: In 2 volumes] / A.A. Buriachok, H.M. Hnatiuk, S. I. Holovashchuk ta in. Kyiv: Nauk. dumka, 2006. Vol. 1. [in Ukrainian]
9. *Fuley T. Vtruchannia u prava, harantovani statteiu 8 konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ukrainskyi vymir* [Interference with the rights guaranteed by the Article 8 of the ECHR: Ukrainian dimension]. *Slovo Natsionalnoi shkoly suddiv Ukrainy, Word of the National School of Judges of Ukraine*. 2018. 3 (24). P. 41–53. [in Ukrainian]
10. *Austin and Others v. the United Kingdom* no. 39692/09, 40713/09 and 41008/09: European Court of Human Rights, 15 March 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126823>
11. *Dovidnyk iz zastosuvannia statti 5. Pravo na svobodu ta osobystu nedotorkannist. Statia 5 Konventsii* [Guide on Article 5 of the European Convention on Human Rights. Right to liberty and security]. Council of Europe/European Court of Human Rights. 2014. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_5_UKR.pdf [in Ukrainian]
12. *Guzzardi v. Italy*, no. 7367/67: European Court of Human Rights, 6 November 1980. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57498>
13. *De Tommaso v. Italy*, no. 43395/09: European Court of Human Rights, 23 February 2017. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171804>
14. *Dovidnyk iz zastosuvannia statti 8 Yevropeiskoi konventsii z prav liudyny. Pravo na povahu do pryvatnoho i simeinoho zhyttia, zhytla i korespondentsii* [Guide on Article 8 of the European Convention on Human Rights Right to respect for private and family life, home and correspondence]. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2018. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_8_UKR.pdf [in Ukrainian]
15. *Kotiy v. Ukraine* no. 28718/09: European Court of Human Rights, 5 March 2015 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-192478>
16. *Nada v. Switzerland* no. 10593/08: European Court of Human Rights, 12 June 2012 URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126846>
17. *Svoboda peresuvannia u svitli praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny. Videokonferentsiia dlia suddiv* [Freedom of movement in the light of the case law of the European Court of Human

Rights. Video conference for judges]. National School of Judges of Ukraine. February 1, 2019. URL: <http://nsj.gov.ua/ua/news/svoboda-peresuvannya-u-svitli-praktiki-evropeyskogo-sudu-z-prav-ludini/> [in Ukrainian]

18. *Battista v. Italy*, no. 43978/09: European Court of Human Rights, 2 December 2014. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-155049>

19. *Stamose v. Bulgaria*, no. 29713/05: European Court of Human Rights, 27 November 2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126851>

20. *Bartik v. Russia*, no. 55565/00: European Court of Human Rights, 21 December 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78792>

21. *Ignatov v. Bulgaria*, no. 50/02: European Court of Human Rights, 2 July 2009. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-126149>

22. *Khlyustov v. Russia*, no. 28975/05: European Court of Human Rights, 11 July 2013. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122186>

23. *Timishev v. Russia*, no. 55762/00, 55974/00: European Court of Human Rights, 13 December 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71627>

24. *Karpacheva and Karpachev v. Russia*, no. 34861/04: European Court of Human Rights, 27 January 2011. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103084>

25. *Antononkov and Others v. Ukraine*, no. 14183/02: European Court of Human Rights, 22 November 2005. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-71202>

26. *Ivanov v. Ukraine*, no. 15007/02: European Court of Human Rights, 7 December 2006. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78375>

27. *Nikiforenko v. Ukraine*, no. 14613/03: European Court of Human Rights, 18 February 2010. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-97356>

ФУЛЕЙ Т., КУЧИВ О. Свобода пересування в світлі практики ЄСПЛ: питання застосовності та ідентифікація обмеження.

Стаття присвячена праву на свободу пересування, що гарантоване статтею 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Охарактеризовано аспекти та структуру П4-2. Наголошено, що свобода пересування не є абсолютною та може бути обмежена за передбачених умов. Акцентовано увагу на відмінності «обмеження» свободи пересування від «втручання» у права, гарантовані іншими статтями Конвенції. Розкрито питання розмежування сфер дії статті П4-2 та статей 5, 8 Конвенції. Продемонстровано, що правовідносини, які регулюються П4-2, можуть виникати у справах, що розглядаються у порядку адміністративного, цивільного судочинства та у кримінальних провадженнях. На прикладах рішень ЄСПЛ наведено випадки «обмежень» свободи пересування, що має практичне значення для релевантного застосування цієї статті у національній судовій практиці.

Ключові слова: свобода пересування, Протокол № 4 до Конвенції, практика ЄСПЛ, застосовність, обмеження, сфера дії, свобода вибору місця проживання, право вільно залишати країну.

ФУЛЕЙ Т., КУЧИВ О. Свобода передвижения в свете практики ЕСПЧ: вопрос применимости и идентификация ограничения.

Статья посвящена праву на свободу передвижения, гарантированному статьей 2 Протокола № 4 к Конвенции о защите прав человека и основных свобод. Охарактеризованы аспекты и структура П4-2. Отмечено, что свобода передвижения не является абсолютной и может быть ограничена на основании предусмотренных этой статьей условий. Акцентируется внимание на различиях между «ограничением» свободы передвижения и «вмешательством» в права, гарантированные другими статьями Конвенции. Раскрыты вопросы разграничения сфер действия статьи П4-2 и статей 5, 8 Конвенции. Продемонстрировано, что правоотношения, регулируемые П4-2, могут возникать по делам, рассматриваемым в порядке административного и гражданского судопроизводства и в уголовных процессах. На примерах решений ЕСПЧ приведены случаи «ограничений» свободы передвижения, что имеет практическое значение для релевантного применения этой статьи в национальной судебной практике.

Ключевые слова: свобода передвижения, Протокол № 4 к Конвенции, практика ЕСПЧ, применимость, ограничения, сфера действия, свобода выбора места жительства, право свободно покидать страну.

FULEY T., KUCHIV O. Freedom of movement in the light of the case law of the ECtHR: issues of applicability and identification of restrictions.

The article is devoted to the right to freedom of movement, which is guaranteed by Article 2 of the Protocol 4 to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It is noted that freedom of movement includes 3 aspects: freedom of movement, freedom to choose residence and the right to leave any country freely, including one's own. The structure of Article 2 of Protocol No. 4 and its features in comparison with the structures of other articles of the Convention are described. It is emphasized that freedom of movement, while a fundamental freedom, is not absolute and may be restricted under the conditions set out in Article 2 of the Protocol. Emphasis is made on the differences between «restrictions» on freedom of movement and «interference» in the rights guaranteed by other articles of the Convention. In considering the applicability of Article 2 of Protocol No. 4 to the Convention on the basis of an analysis of the case law of the ECtHR, the issue of delimitation of the scope of Article 2 of Protocol No. 4 and other articles of the Convention, in particular Article 5 (right to liberty and security) and Article 8 (right to respect for private and family life) of the Convention is revealed. It is emphasized that the difference between deprivation of liberty under Article 5 § 1 of the Convention and restriction on freedom of movement under Article 2 of Protocol No. 4 is one of degree or intensity, and not one of nature or substance of the restriction. The interrelation between the Article 8 of the Convention and P4-2 are underlined while it emphasized that Article 8 should be construed as conferring a right to live in a particular location, thus freedom to choose one's residence is not covered by its scope, but is at the heart of Article 2 § 1 of Protocol No. 4. Using a number of ECtHR judgments, it has been demonstrated that the legal relationship covered by Article 2 of Protocol No. 4 to the Convention may arise in cases pending before administrative, civil jurisdictions and criminal proceedings. Examples of specific judgements of the ECtHR demonstrate cases of «restrictions» on freedom of movement, which is of practical importance for the relevant application of this article in national jurisprudence.

Key words: freedom of movement, Article of Protocol No. 4, ECtHR case-law, applicability, restriction, scope, freedom to choose his residence, right to leave any country.

УДК 347.634/.637

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-4

Василь ДАЦЕНКО,
суддя Лубенського міськрайонного
суду Полтавської області,
тренер Національної школи суддів України,
кандидат юридичних наук

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАЙКРАЩИХ ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

На сьогодні у міжнародному праві існує широкий консенсус на підтримку ідеї про те, що в усіх рішеннях, які стосуються дітей, першочергове значення повинні мати найкращі інтереси дитини. На такий позиції неодноразово акцентував увагу автор у попередніх дослідженнях [1].

Такий підхід зумовлений необхідністю виховання вільних, самодостатніх членів нашого суспільства, для чого в період становлення дитини держава повинна сприяти створенню необхідних умов для її розвитку.

На варті захисту найкращих інтересів дитини повинен бути і суд у справах, які стосуються долі дитини (про позбавлення батьківських прав або ж визнання батьківства, визначення місця проживання дитини, надання доступу до спілкування та/або усунення перешкод у спілкуванні з дитиною, забезпечення побачень з дитиною батькам або близьким родичам, усиновлення дитини, застосування положень Конвенції про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей 1980 року (далі – Гаазька конвенція)).

Поряд із тим важко не погодитись з думкою, що юридичний стандарт «найкращі інтереси дитини», на перший погляд, настільки невизначений, що видається, ніби він більше нагадує соціологічну парадигму, ніж конкретний юридичний стандарт [2]. Підтвердженням цього є відсутність системного тлумачення принципу найкращих інтересів дитини в українському законодавстві.

Єдине визначення цього терміна наведене в ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства», яка передбачає, що забезпечення найкращих інтересів дитини – це дії та

рішення, що спрямовані на задоволення індивідуальних потреб дитини відповідно до її віку, статі, стану здоров'я, особливостей розвитку, життєвого досвіду, родинної, культурної та етнічної належності та враховують думку дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити [3].

Однак таке визначення навряд чи можна визнати таким, що повною мірою забезпечує потреби правників. Воно нагадує скоріше певну абстрактну мету, яку повинні ставити перед собою учасники, залучені до вирішення долі дитини. При цьому оцінку досягнення такої мети в кожній індивідуальній ситуації законодавець передає на власний розсуд таких учасників, поставивши їх у неконкретизовану систему координат: вік, стать, стан здоров'я, життєвий досвід тощо.

Прогалина щодо юридичної визначеності в питанні забезпечення найкращих інтересів дитини в законодавстві України на сьогодні не вирішена і судовою практикою. Навпаки, така ситуація призводить до неоднакового застосування цього принципу судами при розгляді справ щодо дитини.

За відсутності чіткого законодавчого врегулювання того, що слід розуміти під забезпеченням найкращих інтересів дитини, сталої судової практики застосування цього терміна, нагальною є потреба в поглибленні її розуміння на основі досвіду міжнародного права.

Вивченню питання щодо забезпечення найкращих інтересів дитини присвячені праці Я. С. Тубольцевої, Ж. В. Петрочко, Н. І. Агаркової, О. Л. Караман, Л. В. Кальченко, І. М. Ковчиної, Я. В. Кічука, А. В. Ольхової. Водночас такі дослідження стосувалися окремих категорій справ та не мали комплексного характеру.

Метою статті є на підставі аналізу міжнародно-правових норм, практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) визначити суть та концептуальні засади забезпечення найкращих інтересів дитини при вирішенні спору щодо неї.

Концепція «найкращих інтересів дитини» не є новою та була сформована ще в Декларації прав дитини 1959 року [4]. У п. 2 Декларації проголошується, що дитині законом та іншими засобами має бути забезпечений спеціальний захист і надані можливості та сприятливі умови, що дадуть їй змогу розвиватися фізично, розумово, морально, духовно та соціально, здоровим і нормальним шляхом, в умовах свободи та гідності. При ухваленні з цією метою законів основною метою має бути найкраще забезпечення інтересів дитини.

В наступному цей термін неодноразово застосовано і в інших міжнародно-правових актах. Розглянемо деякі з них.

Так, у п. b) ст. 5, п. d) ст. 16 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 року зазначено, що держави-сторони вживають усіх відповідних заходів з метою забезпечити, щоб сімейне виховання включало правильне розуміння материнства як соціальної функції і визначення загальної відповідальності чоловіків і жінок за виховання та розвиток своїх дітей за умови, що в усіх випадках інтереси дітей мають перевагу.

Держави-сторони вживають відповідних заходів для ліквідації дискримінації щодо жінок у усіх питаннях, що стосуються шлюбу та сімейних відносин, зокрема, забезпечують на основі рівності чоловіків і жінок однакові права і обов'язки чоловіків і жінок як батьків незалежно від їхнього сімейного стану в питаннях, що стосуються їхніх дітей; у всіх випадках інтереси дітей мають перевагу [5].

Відповідно до ст. 1 Конвенції про захист дітей та співробітництва в галузі міждержавного усиновлення 1993 року її цілями є створення гарантії для того, щоб міждержавне усиновлення здійснювалось у найкращих інтересах дитини та при додержанні усіх її основних прав, визнаних у міжнародному праві [6].

У Конвенції про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 року зазначено, що найвищим інтересам дитини повинно надаватися першочергового значення [7].

Слід зауважити, що в прецедентній практиці ЄСПЛ також неодноразово звертається увага на необхідність забезпечення найкращих інтересів дитини при розгляді спорів щодо неї. Відповідні посилання містяться у справах *«М. Т. проти України»* [8], *«Вишняков проти України»* [9], *«Савіни проти України»* [10], *«М. Р. та Д. Р. проти України»* [11], *«Лазорів проти України»* [12], *«Корнейкова та Корнейков проти України»* [13], *«Курочкін проти України»* [14], *«М. С. проти України»* [15], *«Мамчур проти України»* [16].

Найбільш детально принцип найкращих інтересів дитини розкрито в Конвенції про права дитини, яка ратифікована Україною 27 лютого 1991 р. (дата набуття чинності для України 27 вересня 1991 р.) [17], зокрема:

- в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, які займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ст. 3);

- дитина не розлучається з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини (ст. 9);

- батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Найкращі інтереси дитини є предметом їх основного піклування (ст. 18);

- дитина, яка тимчасово або постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, що надаються державою (ст. 20);

- держави-учасниці, які визнають і/чи дозволяють існування системи усиновлення, забезпечують, щоб найкращі інтереси дитини враховувалися в першочерговому порядку (ст. 21);

– кожна позбавлена волі дитина має бути відокремлена від дорослих, якщо тільки не вважається, що в найкращих інтересах дитини цього не слід робити, та мати право підтримувати зв'язок зі своєю сім'єю шляхом листування та побачень, за винятком особливих обставин (ст. 37);

– кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, повинна мати такі гарантії як невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів (ст. 40).

Враховуючи важливість принципу найкращих інтересів дитини, зважаючи на неодноразові посилання на нього в тексті Конвенції про права дитини, проте відсутність чіткого визначення, Комітет з прав дитини ООН присвятив його тлумаченню Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів (далі – Зауваження) [18].

Відповідно до п. 10 Зауваження даний документ повинен слугувати керівництвом при ухваленні рішень судами при розгляді спорів щодо дитини. Цей документ спрямований на ефективне здійснення Конвенції про права дитини та заохочення міжнародного співробітництва в галузі, охоплюваній цією Конвенцією (ст. 45 Конвенції) [18].

У п. 100 Зауваження Комітет рекомендує державам забезпечити широке його поширення, ознайомивши з ним, у тому числі, судові органи, перекласти відповідними мовами, підготувати його відповідну версію, доступну для розуміння дітей, проводити конференції, семінари, робочі наради та інші заходи для обміну передовим досвідом його максимально ефективного здійснення [18].

Однак слід визнати, що, незважаючи на те, що з часу прийняття Зауваження минуло вже сім років, застосування цього документа не набуло значного поширення в судовій практиці, а посилання на нього можна натрапити лише в поодиноких рішеннях судів першої інстанції.

Системний аналіз положень наведеного документа дає підстави виділити два блоки ключових позицій, яких повинен дотримуватися суд при вирішенні спору щодо дитини для забезпечення її найкращих інтересів (*рис.*).

Блок 1. Засади позиції в питанні забезпечення найкращих інтересів дитини.

Концепція найкращих інтересів дитини є триєдиною:

– Матеріальне право. Право дитини на те, щоб її найкращі інтереси оцінювалися і бралися до уваги як одне з першочергових міркувань у контексті розгляду різних інтересів з метою вироблення рішення з питання, що стоїть, а також гарантована реалізація

Рисунок. Ключові позиції судового розгляду спорів щодо дитини відповідно до Зауваження загального порядку про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів

цього права в будь-яких випадках ухвалення рішення стосовно дитини, певної групи дітей або дітей у цілому. У п. 1 ст. 3 встановлюється безперечне зобов’язання держав, є нормою прямого застосування (не потребує ухвалення відповідних законів), і на нього можна посилається в судах.

– Зasadничий тлумачний правовий принцип. Якщо можливі різні тлумачення того або іншого юридичного положення, слід спиратися на те тлумачення, яке найбільш ефективно відповідає найкращим інтересам дитини. Базою при тлумаченні слугують права, проголошені в Конвенції і факультативних протоколах до неї;

– Правило процедури. Якщо має ухвалюватися рішення, яке стосується конкретної дитини, певної групи дітей або дітей у цілому, то процес ухвалення рішення повинен включати оцінку можливого впливу (позитивного або негативного) цього рішення на відповідну дитину або дітей. Для оцінки і визначення найкращих інтересів дитини потрібні процесуальні гарантії. Крім того, при обґрунтуванні рішення необхідно продемонструвати факт однозначного обліку наданого права. У зв’язку з цим держави-учасниці повинні пояснити, яким чином прийняте рішення забезпечує реалізацію цього права, тобто, що саме було визнане таким, що відповідає найкращим інтересам дитини; які критерії були покладені в його основу; а також яка значущість надана інтересам дитини порівняно з іншими міркуваннями (ширшими політичними мотивами або приватними обставинами конкретного випадку) [18].

У контексті розгляду судом справ щодо дитини наведене розуміння концепції найкращих інтересів дитини має важливе значення, тому що тлумачення найкращих інтересів дитини лише виключно за одним із перелічених критеріїв, безумовно, не

сприятиме прийняттю справедливого рішення у справі. Таке рішення буде прийняте в тому випадку, коли при вирішенні спору про місце проживання дитини суд виходитиме з безумовного права дитини на забезпечення найкращих інтересів дитини. Вирішуючи питання щодо тлумачення неоднозначного юридичного положення, суд віддасть перевагу тому, яке відповідатиме найкращим інтересам дитини, а при розгляді справи будуть забезпечені процесуальні гарантії конкретної дитини, зокрема, на участь у судовому засіданні, заслуховуванні її думки, залученні необхідних спеціалістів, всебічному дослідженню всіх обставин у справі. При цьому все наведене буде повно і доступно описано в судовому рішенні.

Іншою засадничою позицією є ідея щодо індивідуального порядку застосування її до кожної дитини (п. 3 розділу IV Зауваження). При розгляді справи щодо дитини суд у жодному разі не повинен вдаватися до узагальнюючих висновків. Концепція вимагає індивідуального підходу до кожної дитини, яка є унікальною, має свої симпатії й антипатії, індивідуально ставиться до тих чи інших речей, має різний індивідуальний ступінь психологічного розвитку, свої особливі фізичні потреби, певне соціальне становище тощо. Така можливість забезпечується тим, що концепція найкращих інтересів дитини є гнучкою і такою, що адаптується, а тому повинна бути скоригована судом і визначена в індивідуальному порядку стосовно особливостей положення відповідної дитини. Рішення суду щодо долі конкретної дитини може бути прийняте лише після з'ясування відповідних її особливостей [18].

Ще одним засадничим принципом застосування Конвенції є те, що держава не має права на власний розсуд визначати, чи слід у першочерговому порядку робити оцінку найкращих інтересів дитини і надавати їм належну значущість при здійсненні будь-яких дій. Ця тверда позиція зумовлена особливим становищем дитини – її залежністю, рівнем зрілості, правовим статусом, а повсякчас – нездатністю висловити свій голос. Діти порівняно з дорослими мають менше можливостей навести вагомі аргументи на захист своїх інтересів, і особи, які беруть участь в ухваленні рішень у спорах щодо дітей, повинні чітко усвідомлювати їхні інтереси (п. 4 розділу IV Зауваження) [18].

Також у Зауваженні підкреслюється, що цей документ не має на меті визначити, що саме найкраще відповідає інтересам дитини в тій чи іншій ситуації і в той чи інший момент (п. 11 Зауваження) [18]. Аналіз наведеного документа дає підстави для висновку, що його основна мета – надати відповідному суб'єкту інструментарій, який являє собою процедуру оцінки та визначення найкращих інтересів дитини з метою прийняття рішення.

Блок 2. Процедура оцінки та визначення найкращих інтересів дитини.

Загальні положення щодо здійснення процедури оцінки та визначення найкращих інтересів дитини передбачені в п. 46 Зауваження.

Так, при оцінці та визначенні найкращих інтересів дитини з метою прийняття судового рішення про застосування тієї чи іншої конкретної міри належить діяти в такому порядку:

а) по-перше, з урахуванням конкретних обставин справи слід визначити, в чому полягають відповідні елементи оцінки найкращих інтересів, наповнити їх конкретним змістом і визначити значимість кожного з них у співвідношенні з іншими;

б) по-друге, з цією метою необхідно слідувати правилам, що забезпечують юридичні гарантії та належну реалізацію цього права [18].

Визначення елементів оцінки найкращих інтересів

У Зауваженні пропонується невичерпний базовий перелік елементів, які не мають переваги один над одним і повинні розглядатися при проведенні оцінки найкращих інтересів дитини:

- погляди дитини;
- індивідуальність дитини;
- збереження сімейного оточення і підтримання відносин;
- піклування, захист і безпека дитини;
- уразливе становище;
- право дитини на здоров'я;
- право дитини на освіту.

Оскільки такий перелік елементів є базовим, то, на мою думку, він повинен коригуватися відповідно до категорії спору, який вирішує суд. Так, у справах про стягнення аліментів основним елементом буде піклування про дитину, право дитини на здоров'я та освіту, при цьому такий елемент, як збереження сімейного оточення і підтримання відносин не матиме суттєвого значення. Практично всі базові елементи матимуть значення у справах про усиновлення. Вагомим елементом у справах щодо місця проживання дитини будуть погляди дитини, яка досягла певної психологічної зрілості, проте для дитини віком до 1 року такий елемент не буде значущим.

Наповнення елементів оцінки найкращих інтересів конкретним змістом

Оцінка найкращих інтересів дитини є нестандартизованою процедурою, яка здійснюється в кожному окремому випадку з урахуванням конкретних обставин кожної дитини. Ці обставини зумовлені індивідуальними особливостями відповідної дитини або дітей, такими, наприклад, як вік, стать, ступінь зрілості, досвід, належність до тієї чи іншої меншини, наявність фізичних, сенсорних або інтелектуальних порушень, а також соціокультурним середовищем, в якому перебуває дитина або діти, наприклад, наявністю або відсутністю батьків, проживанням дитини спільно з ними або окремо від них, якістю відносин між дитиною і членами її сім'ї або піклувальниками, рівнем безпеки довкілля (п. 48 Зауважень) [18].

Наприклад, у справах про визначення місця проживання дитини такий елемент, як збереження сімейного оточення і підтримання відносин дитини може бути наповнений даними щодо тривалого часу проживання в певному місці, наявності тісного контакту з матір'ю, а також бабусею, дідусем, друзями по школі (сім'я в широкому сенсі). В іншому випадку при визначенні місця проживання дитини

такий елемент, як безпека та здоров'я дитини може включати фактор проживання одного з батьків у зоні проведення бойових дій.

Визначення значущості кожного елементу у співвідношенні з іншими

Визначення того, що відповідає найкращим інтересам дитини, полягає в тому, що суд повинен вести облік одних елементів та ігнорувати інші. Порівнювати елементи між собою (п. 49 Зауваження).

Слід підкреслити, що базова оцінка найкращих інтересів – це загальна оцінка всіх відповідних елементів, що визначають найкращі інтереси дитини, зі зваженою оцінкою важливості кожного з них порівняно з іншими. Не всі елементи актуальні в кожному випадку, і в різних випадках різні елементи можуть використовуватися по-різному. Зміст кожного елемента буде неоднаковим залежно від конкретної дитини і конкретного випадку, залежно від виду рішення і конкретних обставин; те саме стосується і значущості кожного елемента в контексті загальної оцінки (п. 80 Зауваження) [18].

Для прикладу слід навести справу *«Андерсена проти Латвії»*, в якій ЄСПЛ зауважив, що «найкращі інтереси дитини» не можуть розумітися однаково, незалежно від того, чи розглядає суд запит про повернення дитини відповідно до Гаазької конвенції або постанову про опіку [19].

Застосовуючи Гаазьку конвенцію, суд повинен керуватися міркуваннями якнайшвидшого повернення дитини в місце її проживання для того, щоб мінімізувати негативний вплив на психологічне здоров'я дитини, зумовлений раптовим порушенням стабільності, травматичною втратою контакту з батьком, який відповідав за його виховання, невпевненістю і розчаруванням, які супроводжують необхідність адаптуватися до незнайомої мови, незнайомими культурними умовами, оточуючими людьми. Тоді як при вирішенні спору щодо опіки над дитиною суд оцінює переваги (у вихованні, матеріальному забезпеченні, безпеці, освіті тощо), які матиме дитина в зв'язку з проживанням з тим чи іншим з батьків.

Тобто базові елементи в цих категоріях справ матимуть різне значення.

При розгляді того чи іншого конкретного випадку можливе виникнення колізії між елементами, які використовуються при оцінці найкращих інтересів. Так, наприклад, інтереси збереження сімейного оточення можуть суперечити потребам у захисті дитини від імовірності насильства і посягань з боку батьків. У такій ситуації доведеться визначати значимість кожного з елементів у співвідношенні з іншими, для того, щоб вийти на рішення, яке відповідає найкращим інтересам дитини або дітей (п. 81 Зауваження) [18].

Юридичні гарантії

Для того, щоб домогтися коректної реалізації права дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів, необхідно ввести і застосовувати деякі орієнтовані на інтереси дітей процесуальні гарантії. У цьому сенсі концепцію найкращого забезпечення інтересів дитини можна розглядати як правило процедури (п. 85 Зауваження).

Держави повинні розробити прозорі об'єктивні процедури, що регулюють прийняття законодавцями, суддями або адміністративними органами будь-яких

рішень, особливо з питань, які безпосередньо стосуються дитини або дітей (п. 87 Зауваження). Такимим гарантіями є:

- право дитини висловлювати свої погляди;
- встановлення фактів та кваліфіковані фахівці;
- сприйняття часу;
- юридичне представництво;
- правова аргументація;
- механізми, що дають змогу проводити розгляд і перегляд рішень;
- оцінка впливу на права дітей [18].

Висновки. Підсумовуючи викладене, слід зазначити, що при вирішенні спору щодо дитини суд повинен ставити собі за мету забезпечити її найкращі інтереси.

Забезпечення найкращих інтересів дитини не є універсальною величиною. Вона повинна бути отримана судом у результаті визначення та оцінки індивідуальних потреб дитини, з урахуванням специфіки предмета справи, яку розглядає суд.

Якщо суд належним чином визначив та оцінив такі потреби, дотримався визначених юридичних гарантій, то рішення, прийняте за результатами розгляду справи, слід вважати таким, що прийняте в найкращих інтересах дитини.

Перелік використаних джерел

1. Даценко В. М. Допит дитини, яка не досягла 10 років, під час розгляду справи про визначення місця проживання з метою забезпечення її найкращих інтересів. Слово Національної школи суддів України. 2019. № 3 (28). С. 140–152.
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Володимир Ушаков проти Росії» від 18.06.2019 року. URL: <http://european-court-help.ru/delo-15122-17-vladimir-ushakov-protiv-rossii/>
3. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19>
4. Декларація прав дитини від 20.11.1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
6. Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_199
7. Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей від 19.10.1996 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002
8. Рішення ЄСПЛ у справі «М. Т. проти України» від 19.03.2019 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d46
9. Рішення ЄСПЛ у справі «Вишняков проти України» від 24.07.2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d01
10. Рішення ЄСПЛ у справі «Савіні проти України» від 18.12.2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454

11. Рішення ЄСПЛ у справі «М. Р. та Д. Р. проти України» від 22.05.2008 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87
12. Рішення ЄСПЛ у справі «Лазоріва проти України» від 17.04.2018 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30
13. Рішення ЄСПЛ у справі «Корнейкова та Корнейков проти України» від 24.03.2016 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b56
14. Рішення ЄСПЛ у справі «Курочкін проти України» від 20.05.2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841
15. Рішення ЄСПЛ у справі «М. С. проти України» від 11.07.2017 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SOO00995?an=2>
16. Рішення ЄСПЛ у справі «Мамчур проти України» від 16.07.2010 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93
17. Конвенція про права дитини від 20.11.1989 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12>
18. General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration, (art. 3, para.1). URL: <https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>
19. Рішення ЄСПЛ у справі «Андерсена проти Латвії» від 19.09.2019 року. URL: <https://ru.scribd.com/document/427355392/Andersena-v-Latvia>

References

1. Datsenko V. M. Interrogation of a child under 10 years of age in the case of determining the place of residence for the best interests of the child. Word of the National School of Judges of Ukraine. 2019. No. 3 (28). Pp. 140–152.
2. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Vladimir Ushakov v. Russia», 18.06.2019. URL: <http://european-court-help.ru/delo-15122-17-vladimir-ushakov-protiv-rossii/>
3. About the protection of children: Law of Ukraine of April 26, 2001 No. 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19>
4. The Declaration of the Rights of the Child of 20 november 1959. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_384
5. Convention on the Elimination of all Forms of Discrimination Against Women of 18 decemder 1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207
6. Convention on the Protection of Children and Cooperation in the Field of Interstate Adoption of 29 may 1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_199
7. Convention on Jurisdiction, Applicable Law, Recognition, Enforcement and Cooperation on Parental Responsibility and Measures for the Protection of Children of 19 october 1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_002
8. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «M.T. v. Ukraine», 19.03.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d46
9. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Vyshnyakov v. Ukraine», 24.07.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d01
10. Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Saviny v. Ukraine», 18.12.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_454

11. *Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «M.R. AND D.R. v. Ukraine»*, 22.05.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c87
12. *Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Lazoriva v. Ukraine»*, 17.04.2018. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_d30
13. *Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Korneykova v. Ukraine»*, 24.03.2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b56
14. *Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Kurochkin v. Ukraine»*, 20.05.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_841
15. *Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «M.S. v. Ukraine»*, 11.07.2017. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/SOO00995?an=2>
16. *Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Mamchur v. Ukraine»*, 16.07.2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93
17. *Convention on the Rights of the Child of 20 november 1989 roky*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/789-12>
18. *General comment No. 14 (2013) on the right of the child to have his or her best interests taken as a primary consideration, (art. 3, para. 1)*. URL: <https://www.refworld.org/docid/51a84b5e4.html>
19. *Judgment of the European Court of Human Rights in the case of «Andersone v. Latvia»*, 19.09.2019. URL: <https://ru.scribd.com/document/427355392/Andersena-v-Latvia>

ДАЦЕНКО В. Концептуальні засади забезпечення найкращих інтересів дитини в міжнародному праві.

У статті досліджено міжнародно-правові угоди та рішення ЄСПЛ, у яких розкривається питання забезпечення найкращих інтересів дитини при вирішенні спору щодо неї. Проаналізовані ключові позиції судового розгляду спорів щодо дитини відповідно до Зауваження загального порядку № 14 (2013) про право дитини на приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню її інтересів.

Ключові слова: концепція забезпечення найкращих інтересів дитини, сімейно-правові відносини, оцінка та визначення найкращих інтересів дитини, юридичні гарантії.

ДАЦЕНКО В. Концептуальные основы обеспечения наилучших интересов ребенка в международном праве.

В статье исследованы международно-правовые соглашения и решения ЕСПЧ, в которых раскрывается вопрос обеспечения наилучших интересов ребенка при решении спора о нем. Проанализированы ключевые позиции судебного рассмотрения споров в отношении ребенка согласно Замечания общего порядка № 14 (2013) о праве ребенка наделение первоочередного внимания наилучшему обеспечению его интересов.

Ключевые слова: концепция обеспечения наилучших интересов ребенка, семейно-правовые отношения, оценка и определение наилучших интересов ребенка, юридические гарантии.

DATSENKO V. Conceptual framework for the best interests of the child in international law.

On today's international law, there is a broad consensus on the idea of those who want to talk about all the children and the importance of guilty mother's interests.

Buti and the court at the right are guilty of the arrest of nikrashchikh interestiv ditini.

Vrakhovuchi is the issue of clear legislative regulation of the law and practice of legal practice of securing terminology of the interest of children, the author has analyzed the law of international law.

At the statutory international legal order, there is a need for ECHRL, in some ways there is a lack of food for the protection of interested children in case of a viable dispute about it. Analyzed the keys to the position of the court regarding disputes regarding the child's privacy Order No. 14 (2013) of the United Nations Committee on the Rights of the Child «On the right of a child to receive respect for the rest of the world».

Based on a systematic analysis of the provisions of General Comment No. 14, the author identified two blocks of key positions that the court must adhere to when resolving a child dispute to ensure its best interests: 1) basic positions; 2) the procedure for assessing and determining the best interests of the child.

The Committee underlines that the child's best interests is a threefold concept: a substantive right; A fundamental, interpretative legal principle; A rule of procedure.

Another main point is the idea of how to apply it to each child individually.

One more fundamental principle of the application of the Convention is that the State has no discretion to determine whether to prioritize the best interests of the child and give them due weight in any action.

When assessing and determining the best interests of the child in order to make a decision on a specific measure, the following steps should be followed:

(a) First, within the specific factual context of the case, find out what are the relevant elements in a best-interests assessment, give them concrete content, and assign a weight to each in relation to one another;

(b) Secondly, to do so, follow a procedure that ensures legal guarantees and proper application of the right.

As a result of this scientific research, the author has come to the conclusion that providing the best interests of the child are not universal. It must be obtained by the court as a result of identifying and assessing the individual needs of the child, taking into account the specifics of the subject matter of the case being considered by the court.

If the court correctly identified and assessed such needs, followed certain legal guarantees, then the decision taken as a result of the case should be considered to be made in the best interests of the child.

Key words: concept of the best interests of the child, family law relations, evaluation and determination of the best interests of the child, legal guarantees.

УДК 343.21

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-5

Наталія АНТОНЮК,
суддя Великої Палати Верховного Суду,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-7582-2071

РОЛЬ ПРИМІТОК ДО СТАТЕЙ КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ ДЛЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Примітка до статті Кримінального кодексу України (далі – КК) є її структурним елементом, у якому деталізуються, уточнюються ознаки складу кримінального правопорушення. Ця роль примітки неодмінно породжує питання наскільки така деталізація змісту ознак складу кримінального правопорушення може виходити за межі диспозиції статті КК. Чи може у примітці до статті міститися така інформація, яка суттєво змінює зміст ознак складу кримінального правопорушення порівняно із їх викладом у диспозиції та яка впливає на диференціацію кримінальної відповідальності за скоєне? Відповіді на означені питання мають надзвичайно важливе значення. Адже, якщо така структурна частина статті носить нормативний характер у тому сенсі, що теж може визначати кримінальну протиправність діяння, то слідче висновок, що примітка може впливати на кримінально-правову кваліфікацію вчиненого.

Мета статті. Завданням цієї статті є дослідження правової природи приміток до статей КК і пошук відповідей на питання про те, чи можуть у примітках міститися ознаки складу кримінального правопорушення, чи може примітка мати диференціююче значення і яким чином вона впливає або ж може впливати на кримінально-правову кваліфікацію.

Стан дослідження. Серед дослідників, які у своїх працях зупинялися на вивченні окремих аспектів цього питання слід назвати А. І. Бойка, В. М. Баранова,

М. М. Сивака, Д. О. Калмикова, Д. С. Кондакова, О. О. Книженко, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, І. С. Перетерського, З. А. Тростюк та інших.

В юридичній літературі існують різні міркування з приводу використання в КК приміток до статей та визнання за ними можливості визначати ознаки кримінального правопорушення.

У своєму дисертаційному дослідженні, присвяченому питанню приміток до статей КК, М. М. Сивак безпосередньо зазначає, що примітка носить нормативний зміст, вміщує гіпотезу або диспозицію кримінально-правової норми та конкретизує, уточнює або розширює кримінально-правову заборону [1, с. 25, 177].

Іноді науковці лише опосередковано визнають можливість примітки виконувати нормативну функцію нарівні із диспозицією. Так, О. О. Книженко, аналізуючи примітку до ст. 369-2 КК щодо кола осіб, які уповноважені на виконання функцій держави, вважає, що через те, що примітка до ст. 369-2 містить посилання на нечинний закон, унеможлиблюється встановлення ознак складу кримінального правопорушення [2, с. 31]. На думку авторки, без внесення відповідних змін до КК, застосування ст. 369-2 буде порушенням принципу законності.

На думку В. О. Навроцького примітка не може визначати ознаки складів злочинів, а може лише додатково роз'яснювати зміст диспозиції. Вчений відзначає, що примітка не містить вказівку на обов'язкові ознаки складу злочину – такі ознаки вказуються лише в диспозиції статті; сама по собі примітка не визначає підстави кримінальної відповідальності, вона лише допомагає правильно застосувати диспозицію статті КК [3, с. 174]. Схожі міркування висловлюють Г. С. Крайник та Т. Є. Дунаєва, констатуючи, що примітка до статті не повинна змінювати її зміст [4, с. 110].

Наскрізний аналіз наукових публікацій дозволяє дійти висновку, що здебільшого науковці погоджуються, що примітка є складовою частиною статті кримінального закону, вона роз'яснює або уточнює кримінально-правову заборону і є засобом (способом, інструментом тощо) законодавчої техніки. Однак, щодо того, чи може примітка розширювати зміст норми, чи може вона визначати ознаки складу кримінального правопорушення порівняно із тим, що визначено у диспозиції статті, у науковій спільноті не досягнуто єдності.

Виклад основного матеріалу. Правова природа примітки ґрунтується на необхідності існування гнучкого механізму конкретизації нормативних положень. Як слушно в цьому контексті пише О. О. Дудоров, примітки – дієвий інструмент кримінально-правового регулювання, використання якого дає змогу скоректувати застосування тих чи інших кримінально-правових приписів, внести зміни у механізм реалізації кримінальної відповідальності. Примітки містять хоч і допоміжну, проте важливу інформацію, яка розширює та поглиблює наше уявлення про ситуацію, на яку розрахована певна кримінально-правова норма [5, с. 692].

У КК примітка використовується у 73 статтях кримінального закону. Дві примітки містяться у Загальній частині КК, а 71 – у Особливій. Із означеної кількості приміток видно, що законодавець досить часто використовує таку структурну частину у

тексті кодексу. Однак більш важливим, на наш погляд, є дослідження того, яку ж роль примітці як структурному елементу він відводить. Відповідь на це питання неможлива без детального аналізу змісту приміток.

Так, за змістом у КК можна виокремити п'ять груп приміток. Перша група – це примітки-дефініції. У цих примітках роз'яснено певний термін, який характеризує ознаку складу кримінального правопорушення чи певний аспект такої ознаки. Так, наприклад, у ч. 2 примітки до ст. 149 КК «Торгівля людьми» міститься дефініція уразливого стану.

Друга група приміток (примітки-переліки) є досить схожою до першої із тією лише різницею, що у тексті примітки міститься не дефініція, а перелік. Наприклад, у примітці до ст. 155 КК «Статеві зносини з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку» є посилання на перелік близьких родичів або членів сім'ї шляхом бланкетної відсилки до Кримінального процесуального кодексу України. Аналогічно, примітка до ст. 45 КК визначає коло діянь, які є корупційними кримінальними правопорушеннями.

Варто зауважити, що ця примітка знаходиться у Загальній частині і розповсюджує свою дію на кримінально-правові наслідки за вчинення одного (чи декількох кримінальних правопорушень) із цілої групи кримінальних правопорушень. Фактично за перелічених у цій примітці кримінальних правопорушень неможливе звільнення від кримінальної відповідальності із загальних підстав, призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом, звільнення від покарання з низки підстав. Окрім цього передбачені інші умови для умовно-дострокового звільнення, заміни покарання більш м'яким, амністії та помилування, зняття судимості. Варто констатувати, що диференціюючий вплив цієї примітки є очевидним. Видається, що законодавцю варто було такі важливі обмеження щодо низки кримінально-правових наслідків для особи, яка вчинила корупційне кримінальне правопорушення, прописувати не в примітці, а в окремій статті Загальної частини КК. У разі існування термінологічного розділу, місце розташування такої статті було б очевидним. У сьогоденній ситуації дійсно існує питання щодо розміщення поняття корупційного кримінального правопорушення серед розділів Загальної частини. Законодавець пішов шляхом «першої згадки», і одразу ж у ст. 45 КК, в якій встановлено обмеження щодо звільнення від кримінальної відповідальності за корупційне кримінальне правопорушення, роз'яснив відповідне поняття. Проте, як наслідок, ця примітка до статті набула вкрай важливого значення для правозастосування, в тому числі й в частині диференціації кримінальної відповідальності.

Третя група приміток уточнює зміст якоїсь ознаки складу кримінального правопорушення. Найчастіше йдеться про визначення точного розміру шкоди, рідше – встановлення одно- чи різнорідної повторності або інших ознак. Зокрема, для низки кримінальних правопорушень проти власності ознака повторності розкрита через ч. 1 примітки до ст. 185 КК «Крадіжка». Проте, чинному кримінальному законодавству відома і інша конструкція, яку, наприклад, використано у ч. 2 ст.

187 КК «Розбій». Так у цій частині статті є пряма вказівка на таку кваліфікуючу ознаку, як розбій вчинений «особою, яка раніше вчинила розбій або бандитизм». Цей приклад свідчить про те, що і у діючому КК існує інший спосіб встановити повторність діяння без застосування приміток.

У літературі, щоправда, існують міркування про необхідність відмови від прямої вказівки на статті, які передбачають кримінальні правопорушення, що можуть бути повторними у диспозиції і використовувати у всіх таких випадках конструкцію примітки [6, с. 155]. Ми вважаємо, що оптимальним варіантом є закріплення ознак повторності у Загальній частині КК [7, с. 13]. Адже, кваліфікуючі ознаки повторності та рецидиву можна визначити у Загальній частині КК з тією метою, щоб цілісно, наскрізно враховувати їх для всіх умисних кримінальних правопорушень, а також необережних кримінальних правопорушень, які вчинюються спеціальним суб'єктом з порушенням спеціальних правил. В контексті аналізу ролі приміток до статей КК такий підхід дозволить однозначно стверджувати, що диференціація кримінальної відповідальності при множинності буде проведена у статті Загальної частини КК, тобто у частині кодексу, яка є базовою, загальною для Особливої. Натомість сьогоднішній підхід до визначення, наприклад, ознаки повторності у кримінальних правопорушеннях проти власності, змушує замислитися чи не впливає у такому випадку примітка на диференціацію кримінальної відповідальності, і, як наслідок, чи не наділяється вона функціями, які не мають бути притаманні приміткам. Адже виникає питання про те, чому у ч. 1 примітки до ст. 185 КК визначено, що вчинення особою кримінального правопорушення, передбаченого ст. 262 КК, буде утворювати повторність, на відміну від, наприклад, кримінальних правопорушень, передбачених ст. 289, 308 КК. Парадоксальна ситуація має місце, коли для ст. 289 КК вчинення перед цим крадіжки буде утворювати повторність (ч. 2 примітки до ст. 289 КК), а для ст. 185 КК вчинення перед цим незаконного заволодіння транспортним засобом не буде утворювати повторності (ч. 1 примітки до ст. 185 КК).

Також, часто один і той же термін, вжитий у диспозиції статті у різних примітках роз'яснюється по-різному. Йдеться про розміри заподіяної шкоди: значний, великий, особливо великий. Зрозуміло, що розмір шкоди і його вплив на диференціацію кримінальної відповідальності може залежати також і від об'єкта посягання, способу посягання, тощо. Так, великий розмір для порушення авторського права (ст. 176 КК) становить 200 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а для крадіжки (ст. 185 КК) – 250. Зміна такого розміру у примітці, очевидно, впливає на кримінально-правову кваліфікацію вчиненого. Видається, що варто безпосередньо у диспозиції конкретної статті КК вказувати певний розмір у розрахункових одиницях. Адже, такий підхід не може суттєво вплинути на обсяг тексту кодексу і дозволить без застосування примітки чітко визначити саме у диспозиції конкретної статті певний розмір шкоди з огляду на об'єкт посягання.

Зауважимо, що існує й альтернативний спосіб визначення у КК певних розмірів шляхом їх встановлення у Загальній частині КК. Однак, на нашу думку, з

врахуванням того, що великий розмір у крадіжці може суттєво відрізнитися від великого розміру у кримінальних правопорушеннях, що посягають на авторські права чи у господарських кримінальних правопорушеннях, видається більш зрозумілим, лаконічним шлях щодо вказівки того чи іншого розміру безпосередньо у диспозиції конкретної статті КК.

Четверта група приміток – це примітки-винятки. У чинному КК вони містяться у ст. 182 КК «Порушення недоторканності приватного життя» та ст. 231 КК «Незаконне збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну або банківську таємницю». Вони нагадують так звані виключні норми [8, с. 71], проте на відміну від останніх виключають кримінальну відповідальність з дещо інших причин.

Є ще п'ята група приміток, яка кардинально відрізняється від попередніх чотирьох. Ч. 3 примітки до статі ст. 149 КК та ч. 2 примітки до ст. 303 КК «Сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією» прямо впливають на перелік конститутивних ознак складу кримінального правопорушення, що свідчить про недосконалість законодавчої техніки. Дійсно, та частина статті, яка призначена лише для деталізації тих чи інших ознак не повинна додатково закріплювати нові ознаки. Абсурдність ж ситуації із згаданими примітками в тому, що законодавець за їх допомогою ще й диференціював кримінальну відповідальність. Так, якщо потерпілими від кримінальних правопорушень, передбачених ст. 149 та ст. 303 КК, є малолітній або неповнолітній, способи вчинення цього кримінального правопорушення значення не мають. Проте, якщо потерпілим є повнолітня особа, перелік способів імперативно закріплюється у диспозиціях відповідних частин статей 149 та 303 КК. Д. О. Калмиков вважає, що обидві згадані вище примітки необхідно визнавати розширювальними винятковими нормами [9, с. 409], адже з усіх статей КК, лише вони розширюють сферу застосування забороняючих норм. З. А. Тростюк називає ці примітки примітками особливої дії [10, с. 304].

З огляду на сказане можна зробити висновок, що у чинному КК законодавець не лише допускає уточнення змісту норми, а й розширення змісту об'єктивної сторони складу кримінального правопорушення, передбаченого у диспозиції статті. Цей висновок ґрунтується на різному змістовному тлумаченні ознак складу кримінального правопорушення, які мають однакове семантичне позначення у різних примітках, на факті паралельного визначення ознак повторності в одних випадках у диспозиції, а у інших у примітці, а також на існуванні приміток, які допускають збільшення обсягу способів вчинення кримінального правопорушення порівняно із тими, які передбачені у диспозиції.

Проаналізуємо, які недоліки випливають із наведеного вище. Як ми уже зазначали, у літературі функціональне співвідношення примітки та диспозиції тлумачиться по-різному. З. А. Тростюк робить слушний висновок, що уявлення про те, які діяння заборонені можна почерпнути безпосередньо з тієї частини статті у якій закріплена кримінально-правова заборона [10, с. 304]. У своєму дисертаційному

дослідженні ця вчена зазначає, що якщо примітка статті відсилає до нечинного нормативно-правового акта, то вона є чинною, але не має юридичної дії [11, с. 156] і без урахування положень приміток неможливо застосувати ту статтю (статті), структурною частиною яких вони є [11, с. 147].

На нашу думку, наявність чи відсутність примітки об'єктивно не має впливати на волю законодавця, закріплену в диспозиції. Особливо це стосується бланкетних приміток, які відсилають до змісту іншого нормативно-правового акта. Такі примітки виконують суто технічну, інформативну роль. Якщо зі змісту диспозиції, навіть із використанням іншого закону, вдається чітко визначити всі ознаки складу кримінального правопорушення, а те, що зазначено у примітці фактично не додає правозастосувачу додаткової інформації, то можна констатувати, що конкретна стаття КК є самодостатньою і без примітки.

Яку ж загрозу несе визнання нормативної ролі примітки нарівні із диспозицією? Якщо залишити поза увагою хоча б той факт, що декілька структурних елементів статті визначатимуть кримінальну протиправність діяння, «нормативна» роль примітки загрожує ускладненням нормального застосування КК. Так, іноді бланкетні примітки прямо відсилають до назви нормативного правового акту, у тексті якого роз'яснено зміст ознаки, незважаючи на те, що й у диспозиції статті відповідна ознака сформульована достатньо чітко. Це свідчить, в першу чергу, про недосконалу законодавчу техніку.

Наприклад, у примітці до ст. 155 КК зазначено, що у ст. ст. 155, 156 цього Кодексу під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК. Що відбудеться, якщо з певних причин законодавець змінить назву процесуального закону і «забуде» внести зміни у примітку?

Суди уже висловилися щодо подібної проблеми на прикладі іншої норми [12]. Приміткою до ст. 369-2 КК «Зловживання впливом» передбачено, що особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є особи, визначені у п. 1, пп. «а» п. 2 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про запобігання корупції», а також службові особи, визначені у ч. 4 ст. 18 цього Кодексу. Втім у такій редакції з посиланням на новий закон ця стаття КК була змінена лише Законом України від 4 березня 2020 року. До цього часу, у примітці містилося посилання на нечинний закон, який регулював відносини у цій сфері, а саме на Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції», який втратив чинність на підставі Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року.

Враховуючи, що у диспозиції ч. 1 ст. 369-2 КК семантичне позначення адресата впливу не змінювалася в частині «особи уповноваженої на виконання функцій держави», виникає питання, чи можна було застосовувати положення вже нечинного закону, на який посилалася примітка чинної статті для встановлення ознак такого суб'єкта. Якщо слідувати підходу, що примітка не носить нормативного характеру – відповідь очевидна, що цю ознаку слід було встановлювати на підставі диспозиції статті, незалежно від змісту примітки і чинності законів, які нею передбачені.

Протилежний підхід відкриває шлях для уникнення кримінальної відповідальності тими особами, які здійснювали зловживання впливом на осіб уповноважених на виконання функцій держави, які визнавалися такими і за чинним, і за нечинним законом.

У постанові від 3 червня 2020 року колегія суддів Третньої судової палати ККС щодо примітки до ст. 369-2 КК цілком слушно вказала, що обов'язкові ознаки складу злочину визначаються не в примітці до статті КК, а в її диспозиції, тоді як примітка має підпорядковану (допоміжну) роль при з'ясуванні змісту окремих понять, які вживаються в диспозиції.

Щодо впливу п'ятої групи приміток на диференціацію кримінальної відповідальності, то варто констатувати що має місце типовий приклад вкрай недосконалої законодавчої техніки шляхом надання приміткам непритаманних їм функцій. Ми переконані, що невелика кількість таких приміток, їх поява у КК у результаті внесення змін до нього є законодавчою помилкою, і допоки це явище не почало набувати ознак системності, відповідні примітки мають бути виключені із КК. Проте, яким чином зараз має діяти правотворець, щоб відобразити суспільну небезпеку діяння, а також забезпечити диференціацію кримінальної відповідальності у ст. ст. 149 та 303 КК.

Розглянемо проблему на прикладі ч. 2 примітки до ст. 303 КК, у якій передбачено, що відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією чи примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, чи вчинені такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий був у матеріальній чи іншій залежності.

Фактично цим положенням змінюється обсяг об'єктивної сторони спеціального (кваліфікованого) виду втягнення особи у зайняття проституцією або примушування до зайняття проституцією у ч. 3 ст. 303 КК та у ч. 4 цієї статті. Однак, відсутність необхідності встановлювати будь-які із кримінально-значущих способів вчинення кримінального правопорушення, названих у ч. 1 та 2 ст. 303 КК (для прикладу, насильство чи використання залежності), свідчить про те, що ч. 3 та 4 ст. 303 КК поширюють свою дію на втягнення неповнолітнього (малолітнього) у зайняття проституцією незалежно від способу. Так, це може бути спосіб, який взагалі не передбачений у ст. 303 КК.

Виникає парадоксальна ситуація, коли кваліфікований за своєю типовою конструкцією вид кримінального правопорушення може не містити ознак, обов'язкових для основного складу кримінального правопорушення. Це руйнує співвідношення конкуренції норм, виводить частину правовідносин, які урегульовані такою нормою про кваліфікований склад кримінального правопорушення за межі співвідношення змісту та обсягу цих норм. Схожа ситуація має місце і з ч. 3 примітки до ст. 149 КК.

Відповідно, примітка у такій формі існування не лише отримує важливе значення для диференціації, але й діє нарівні із спеціальними ознаками, які передбачені у диспозиції спеціальної норми. З іншого боку, посилення кримінальної

відповідальності за ознаками потерпілого здійснюється відштовхуючись від базової суспільної небезпеки посягання, яке містить ознаки простого складу кримінального правопорушення, передбаченого у ч. 1 ст. 303 КК. Відсутність необхідних криміноутворюючих ознак у випадку вчинення кримінального правопорушення щодо потерпілого, який уже досягнув 18 років, узагалі виводить таке діяння поза сферу дії ст. 303 КК.

Видається, що законодавцю необхідно диференціювати кримінальну відповідальність за ознакою способу щодо всіх потерпілих. Відповідно наступним кроком буде можливість диференціювати кримінальну відповідальність як за ознакою більш небезпечного способу, так і за ознакою віку потерпілого. Ми переконані, що примітка не повинна визначати ознаки кримінального правопорушення по-іншому, ніж це зроблено у диспозиції. Диференціація кримінальної відповідальності повинна відбуватися через відповідне конструювання диспозицій. Законодавцю необхідно використовувати примітки саме як частину статті, яка забезпечує деталізацію змісту диспозиції, а не підміняє собою останню. Тому від використання приміток останньої аналізованої нами групи, тобто приміток, які фактично впливають на кваліфікацію вчиненого і на диференціацію кримінальної відповідальності, необхідно відмовитись. А, отже, законодавцю потрібно залишити у примітках до ст. ст. 149 та 303 КК лише роз'яснюючі частини і виключити їхні ч. 3 та ч. 2 відповідно, водночас змінивши диспозиції цих статей.

Здійснення диференціації кримінальної відповідальності через належне конструювання диспозиції статті зі скасуванням відповідних приміток стане одним із кроків вдосконалення КК у частині забезпечення його нормального застосування.

Зауважимо, що важливим кроком до уніфікації нормативного матеріалу у КК є запровадження так званого термінологічного розділу. Значна частина понять, які зараз розкриваються у примітках, можуть бути перенесені у Загальну частину КК саме у термінологічний розділ. Ще інша частина приміток, які розкривають поняття повторності, розміру шкоди, теж можуть бути визначені у Загальній частині. Якщо за задумом правотворця у конкретному кримінальному правопорушенні цей розмір має бути більшим чи меншим, слід вказати цей розмір у розрахункових одиницях безпосередньо у диспозиції статті Особливої частини КК. У Загальній частині ж необхідно буде визначити лише конкретний вартісний розмір розрахункової величини.

Фактично примітка повинна спрощувати застосування КК, а не ускладнювати його. Тому й використання приміток має бути суттєво обмежене лише до тих випадків, коли правозастосувач може неправильно інтерпретувати волю законодавця. Усі ж ознаки складу кримінального правопорушення, якщо вони піддаються уніфікації і типізації, мають бути розкриті в межах термінологічного розділу. Решту ж ознак складу кримінального правопорушення необхідно безпосередньо визначати у диспозиції статті Особливої частини КК. Лише у разі об'ємних дефініцій, переліків виправдано розміщати їх у примітках.

Висновки. Примітка до статті Особливої частини КК України повинна лише деталізувати чи уточнювати зміст ознак складу кримінального правопорушення, однак

не розширювати їх зміст чи обсяг. Примітка не повинна мати нормативного значення в сенсі встановлення кримінальної протиправності діяння.

Ч. 3 примітки до ст. 149 КК і ч. 2 примітки до ст. 303 КК фактично мають диференціююче значення. Вони наділені законодавцем функціями, які не можуть бути властиві приміткам. За своєю суттю вони є проявом порушення правил законодавчої техніки. Такі примітки руйнують диференціююче значення криміноутворюючих ознак. Від таких приміток у КК слід відмовитися шляхом внесення відповідних змін до диспозицій цих статей з одночасним виключенням вказаних частин приміток.

Одним із шляхів вдосконалення структури КК є вивчення питання доцільності виділення окремого термінологічного розділу у Загальній частині КК і перенесення приміток-дефініцій, приміток-переліків до цього розділу. Водночас варто пам'ятати, що термінологічний розділ у Загальній частині наскрізний і, якщо у законодавця буде потреба уточнити, конкретизувати щось, що стосується конкретного складу кримінального правопорушення, то він цілком може скористатися такою структурною частиною як примітка до статті.

Перелік використаних джерел

1. Сивак М. М. *Примітки статей Особливої частини Кримінального кодексу України: теоретико-прикладний аналіз*. Дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013, 180 с.
2. Книженко О. О. *Проблеми застосування ст. 369-2 Кримінального кодексу України. Новітні кримінально-правові дослідження – 2016* : зб. наук. пр. Миколаїв : Ліон, 2016. С. 30-32.
3. *Корупційні схеми: їх кримінально-правова кваліфікація і досудове розслідування* / за ред. М.І. Хавронюка. Київ : Москаленко О. М., 2019. С. 174
4. Крайник Г. С., Дунаєва Т. Є. *Визначення тяжких наслідків та істотної шкоди в розділі XVII Особливої частини Кримінального кодексу України*. Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка. 2017. № 2. С. 108 -116
5. Дудоров О. О. *Відгук на дисертацію М. М. Сивака «Примітки статей Особливої частини Кримінального кодексу України: теоретико-прикладний аналіз»*. Кримінальне право: теорія і практика (вибрані праці). Київ: Ваїте, 2017. С. 872.
6. Колос О. В. *Проблеми визначення однорідності злочинів*. Право і суспільство. № 2. 2018. С. 151-155
7. Антонюк Н. О. *Множинність злочинів: до питання про вдосконалення диференціації кримінальної відповідальності*. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. № 3. 2020. С. 6-13
8. Навроцький В. О. *Основи кримінально-правової кваліфікації* : навч. Посібник. К. : Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
9. Калмиков Д. О. *Особлива частина кримінального права України як структурна частина КК України*. Форум права. 2012. № 1. С. 403-418
10. Тростюк З. А. *Юридична природа та перспективи використання приміток у Кримінальному кодексі України*. Часопис Київського університету права. 2009. № 4. С. 302-307
11. Загиней З. А. *Герменевтика кримінального закону України*. Дис... доктора юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 636 с.

12. Постанова Третьої судової судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 червня 2020 року (справа № 722/28/17, провадження № 51-302км20). Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/89763057>

References

1. Syvak M. M. *Prymitky statei Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: teoretyko-prikladnyi analiz*. Dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2013, 180 s.
2. Knyzhenko O. O. *Problemy zastosuvannia st. 369-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. Novitni kryminalno-pravovi doslidzhennia – 2016 : zb. nauk. pr. Mykolaiv : Ilion, 2016. S. 30-32.
3. *Koruptsiini skhemy: yikh kryminalno-pravova kvalifikatsiia i dosudove rozsliduvannia / za red. M.I. Khavroniuka*. Kyiv : Moskalenko O. M., 2019. S. 174
4. Krainyk H. S., Dunaieva T. Ye. *Vyznachennia tiazhkykh naslidkiv ta istotnoi shkody v rozdili XVII Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy*. Visnyk LDUVS im. E. O. Didorenka. 2017. № 2. S. 108 -116
5. Dudorov O. O. *Vidhuk na dysertatsiiu M. M. Syvaka «Prymitky statei Osoblyvoi chastyny Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: teoretyko-prikladnyi analiz»*. Kryminalne pravo: teoriia i praktyka (vybrani pratsi). Kyiv: Vaite, 2017. S. 872.
6. Kolos O. V. *Problemy vyznachennia odnoridnosti zlochyniv*. Pravo i suspilstvo. № 2. 2018. S. 151-155
7. Antoniuk N. O. *Mnozhynnist zlochyniv: do pytannia pro vdoskonalennia dyferentsiatsii kryminalnoi vidpovidalnosti*. Naukovi zapysky Instytutu zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. № 3. 2020. S. 6-13
8. Navrotskyi V. O. *Osnovy kryminalno-pravovoi kvalifikatsii : navch. Posibnyk*. K. : Yurinkom Inter, 2006. 704 s.
9. Kalmykov D. O. *Osoblyva chastyna kryminalnoho prava Ukrainy yak strukturna chastyna KK Ukrainy*. Forum prava. 2012. № 1. S. 403-418
10. Trostiuk Z. A. *Yurydychna pryroda ta perspektyvy vykorystannia prymitok u Kryminalnomu kodeksi Ukrainy*. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. 2009. № 4. S. 302-307
11. Zahynei Z. A. *Hermeneytyka kryminalnoho zakonu Ukrainy*. Dys... doktora yuryd. nauk : 12.00.08. Kyiv, 2016. 636 s.
12. Постанова Третої судової судової палати Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 3 червня 2020 року (справа № 722/28/17, провадження № 51-302км20). Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/89763057>

АНТОНЮК Н. Роль приміток до статей Кримінального кодексу України для диференціації кримінальної відповідальності

У статті розглядається юридична природа та види приміток до статей Кримінального кодексу. Досліджено питання про можливість примітки до статті KK визначати ознаки складу кримінального правопорушення на рівні із диспозицією статті. Вказано на недоліки формулювання приміток до статей 149 та 303 KK.

Ключові слова: примітка, диференціація кримінальної відповідальності, диспозиція статті.

АНТОНЮК Н. Значение примечаний к статьям Уголовного кодекса Украины для дифференциации уголовной ответственности

В статье рассматривается юридическая природа и виды примечаний к статьям Уголовного кодекса. Исследован вопрос о возможности примечаний к статьям УК определять признаки состава уголовного правонарушения наравне с диспозицией статьи. Указано на недочеты формулирования примечаний к статьям 149 и 303 УК.

Ключевые слова: примечание, дифференциация уголовной ответственности, диспозиция статьи.

ANTONIUK N. Role of the footnotes to articles of the Criminal Code of Ukraine regarding differentiation of criminal responsibility

Footnotes to articles of the Criminal Code of Ukraine have a function of making understanding the essence of the features of the body of crime easier. These features are clarified or detailed in the footnotes. Nevertheless, sometimes the legislator awards the footnote with functions it does not comply with. Such an approach of the legislator led to the discussion if the footnote can prescribe the features of the body of crime as the disposition of the norm does.

However, the analysis of the footnotes to articles of the Criminal Code allows us to make the conclusion that the mentioned above approach is not executed in full scope by the legislator while constructing the text of the footnote. In some footnotes the legislator clarifies such an important feature of crime as volume of damages, in the others – defines feature of repeated crime. Moreover, sometimes the footnote substitutes the disposition of the article and leads to differentiation of criminal responsibility.

This is a rather paradoxical situation when criminality of the action is not directly prescribed in the disposition but takes ground from the supplemental element of the article. We can illustrate the above said using the example of the footnotes to articles 149 and 303 of the Criminal Code in the part of actions encroaching minor victims or victims under the age of 18 years old. For instance, in certain footnotes to these articles the legislator has prescribed that methods of committing these crimes don't matter. So, methods as the essential features of bodies of mentioned crimes lose their obligatory role, if crimes are committed versus minors or persons under age. We suggest that the differentiation of criminal responsibility must not be done using footnotes.

It is necessary to mention an important differentiating role of the footnote to article 45 of the Criminal Code, which envisages list of corruption offences. We suppose that such a key definitions shall be interpreted in certain articles of the Code but not in the footnotes. Optimally – terminological chapter is to be implemented into the Criminal Code.

The footnote to the article of the Special Part of the Criminal Code must only detail or clarify the essence of the features of crime, but cannot broaden their essence or volume. The footnote shall not obtain normative character in the meaning of establishing criminality of the action.

If the necessity to define some unified notions in the Criminal Code occurs, then it should be defined within the borders of the terminological chapter of the code. Features of the body of crime must be directly prescribed in the disposition of the Special Part of the Criminal Code. It is necessary to remove footnotes-definitions and footnotes-lists to the terminological chapter. At the same time, it is important to remember that the terminological chapter in the General Part of the Code is cross-cutting. So, if the necessity to clarify or to detail something concerning the body of specific crime occurs, the legislator can easily do this with the use of the footnote.

Key terms: footnote, differentiation of criminal responsibility, disposition of the article.

УДК 343:340.65

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-6

Катерина КАТЕРИНЧУК,
професор кафедри спеціально-правових дисциплін
Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету
імені В. І. Вернадського,
доктор юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-6700-2831

Ольга БЕСПАЛЬ,
доцент кафедри
кримінального права та процесу
ДВНЗ «Київський національний економічний
університет імені В. Гетьмана»,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ОКРЕМИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ЗДОРОВ'Я ОСОБИ

Конституція України проголошує найвищою соціальною цінністю, крім життя, ще й здоров'я особи (ст. 3) та покладає на державу обов'язок забезпечувати їх охорону (ст. 49) всіма правовими засобами (цивільне право, трудове право, адміністративне право та ін.). Конституція України є основним законом нашої держави, на якому базуються всі без винятку закони та інші нормативно-правові акти, у тому числі Кримінальний кодекс України 2001 року (далі – КК України). Саме тому в частині першій ст. 3 КК України констатується, що даний Кодекс ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права.

У контексті фундаментального права людини на життя і здоров'я та інші права й свободи (ст. 3 Конституції), що зумовлені природним правом людини, визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Завдяки внутрішній політиці держави здійснюється активна протидія злочинним проявам у сфері охорони здоров'я особи. Це узгоджується з Концепцією Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського

Союзу (Закон України № 228-15 від 21 листопада 2002 р.), Загальнодержавною програмою адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу (Закон України № 1629-IV від 18 березня 2004 р.), Пріоритетними напрямками розвитку науки і техніки на період до 2020 року (постанова Кабінету Міністрів України № 942 від 7 вересня 2011 р.), Планом заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи громадського здоров'я (розпорядження Кабінету Міністрів України № 560-р від 18 серпня 2017 р.) та Стратегією розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2016–2020 роки, затвердженою постановою Загальних зборів Національної академії правових наук України від 3 березня 2016 року. Окремі питання, що стосуються охорони здоров'я особи, також забезпечуються і національним законодавством, а саме, законами України: «Основи законодавства про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року; «Про захист населення від інфекційних хвороб» від 6 квітня 2000 року; «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 5 травня 2001 року; «Про протидію поширенню хвороб, зумовлених вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ), та правовий і соціальний захист людей, які живуть з ВІЛ» від 12 грудня 1991 року та ін.

Суперечливі питання щодо особливостей кваліфікації злочинів проти здоров'я особи роз'яснюються в постанові Пленуму Верховного Суду України № 2 від 07.02.2003 р. «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи». Щодо визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень діють на даний час затверджені наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995 р. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень. Ці два документи містять суперечливу термінологію та потребують негайного оновлення.

У зв'язку з тим, що однією з первинних передумов життєдіяльності людини є її здоров'я, то, здійснюючи захист цього права, український законодавець утверджує ці права шляхом закріплення їх у законах України.

Тож положення Конституції України щодо охорони здоров'я особи від злочинних посягань знайшли своє відображення в КК України. У розділі II «Злочини проти життя та здоров'я особи» КК України виділено окремі інститути, один із них є злочини проти здоров'я особи.

Структурно КК України побудований так, що Особлива частина містить розділи, які систематизовані за групами споріднених суспільних відносин (об'єкт складу злочину). Саме тому законодавець у КК України злочини проти життя та здоров'я особи виокремив у структурний розділ II. У теорії кримінального права до цього розділу, крім злочинів проти життя та здоров'я, особи відносять ще одну групу злочинів – злочини, що ставлять у небезпеку життя та здоров'я особи.

Отже, на нашу думку, до злочинів проти здоров'я особи належать такі, визначені у КК України: ст. 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», ст. 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 123 «Умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання», ст. 124 «Умисне заподіяння

тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця», ст. 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», ст. 126 «Побої і мордування», ст. 127 «Катування», ст. 128 «Необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження», ст. 130 «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», ст. 133 «Зараження венеричною хворобою».

Водночас кримінально-правова охорона життя і здоров'я людей здійснюється не тільки кримінально-правовими нормами розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» Особливої частини КК України, а й багатьма іншими його нормами, загалом всією його системою. У даному випадку здоров'я особи виступає або може виступати додатковим об'єктом певного складу злочину Особливої частини КК України.

Для розмежування складів злочинів між собою потрібно встановити критерії їх розмежування, тобто потрібно встановити їх обов'язкові спільні ознаки, а потім визначити ознаки, які відрізняють їх. Злочини проти здоров'я особи відрізняються між собою однією з ознак об'єктивної сторони складу злочину – наслідками. Це тілесні ушкодження трьох ступенів: тяжке, середньої тяжкості і легке, а також фізичний біль, сильний фізичний біль, фізичні страждання, моральні страждання, зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби, зараження венеричною хворобою; спосіб вчинення злочину (статті 126, 127 КК України); обстановка вчинення злочину (статті 123, 124 КК України). За ознаками суб'єктивної сторони складу злочину – умисні та необережні, а також розмежувальною ознакою може слугувати мотив, мета злочину (ч. 1 ст. 127 КК України) та емоційний стан (ст. 123 КК України). Наявність спільних ознак зумовлює необхідність визначення відмінностей між цими складами злочинів. Крім того, іноді при кваліфікації діяння підпадають під ознаки двох і більше кримінально-правових норм. Такі випадки в теорії кримінального права називають конкуренцією кримінально-правових норм, яка міститься і в досліджуваних злочинах. Тому виникає необхідність у встановленні розмежувальних ознак у складах злочинів проти здоров'я особи. Даному питанню вже приділялася увага в попередніх публікаціях К. В. Катеринчук [1], однак не всі злочини проти здоров'я особи були висвітлені.

Метою статті є встановлення особливостей кваліфікації деяких злочинів проти здоров'я особи.

Отже, однією з ознак умисного тяжкого тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 121 КК України) та необережного тяжкого або середньої тяжкості тілесного ушкодження (ст. 128 КК України) є переривання вагітності, що також потрібно розмежовувати від ст. 134 (незаконне проведення абортів) КК України.

У законодавчих актах, що регулюють ці питання, використовується різна термінологія, а саме: «аборт», «викидень», «штучне переривання вагітності», «передчасні пологи». У ст. 50 Закону України «Основи законодавства про охорону здоров'я» дозволяється проведення операції штучного переривання вагітності за бажанням

жінки в акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів [2]. У Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості в п. 1.5 ототожнюються поняття «викидень» та «аборт» (народження плода до повного 22-го тижня вагітності зростом менше 25 см та масою менше 500 г незалежно від наявності ознак життя). Пологи, що відбулися в період з 22-го повного тижня до закінчення 37 тижня вагітності – передчасні пологи (п. 2.2) [3]. Відповідно до зазначеного ми пропонуємо в кримінально-правовому значенні абортom вважати штучне переривання вагітності, особою, яка має спеціальну медичну освіту, за бажанням жінки, до 22 тижнів, крім випадків, що передбачені законом.

Перша відмінність переривання вагітності як ознаки тяжкого тілесного ушкодження від переривання вагітності в результаті незаконного проведення абортu (ст. 134 КК України) – «спосіб – шляхом нанесення побоїв, поранень, застосування отруйних чи інших речовин тощо. Друга відмінність зумовлюється суб'єктивним моментом: при вчиненні злочину, передбаченого ст. 134, умисел винного не спрямований на заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю у вигляді тяжких тілесних ушкоджень, як це має місце при вчиненні злочину, передбаченого ст. 121» [4, с. 306]. Строк вагітності, при застосуванні ч. 1 ст. 121 КК України, значення не має, якщо це відбулося внаслідок дій винного, який, безсумнівно, знав про це, та між ушкодженням і перериванням вагітності є прямий причинний зв'язок. Стаття, яка передбачає кримінальну відповідальність за необережне тяжке або середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 128 КК України), при перериванні вагітності застосовується в тому випадку, якщо внаслідок проведення абортu, який здійснювався на законних підставах лікарем з профільною медичною освітою, заподіяно тривалий розлад здоров'я або безплідність.

За наявності умислу на спричинення безплідності або тривалого розладу здоров'я дії винної особи кваліфікуються за ч. 2 ст. 134 та ч. 1 ст. 121 КК України або ч. 1 ст. 122 КК України – сукупність злочинів. Це впливає з особливостей суб'єктивної сторони складу злочину, визначеної ч. 2 ст. 134 КК України, психічне ставлення до наслідків виражається виною у формі необережності.

На думку деяких науковців, у «випадку насильницького переривання вагітності більш пізнього строку, дії винної особи повинні кваліфікуватися за ч. 1 ст. 121 КК України» [5, с. 49]. Ми не погоджуємося з даною думкою, тому що відповідальність за ч. 1 ст. 121 КК України може настати в тому випадку, якщо переривання вагітності відбулося внаслідок/від тяжких тілесних ушкоджень. Крім того, таке переривання вагітності і є насильницьким та конкретизація «більш пізнього строку», тобто від 22 тижнів, ніяким чином не вплине на формулу кваліфікації.

«Норма, що передбачена ч. 2 ст. 134 КК України, перебуває у конкуренції з нормами статей 119 КК України та 128 КК України. Спільними ознаками є об'єкт та суб'єктивна сторона, розмежувальними – суб'єкт (спеціальний – медичний

працівник, який має спеціальну освіту) та характер діяння (проведення незаконного аборту)» [6].

Якщо «в статтях, що передбачають кримінальну відповідальність за: залишення в небезпеці (ст. 135 КК України), порушення прав пацієнта (ст. 141 КК України), незаконне проведення дослідів над людиною (ст. 142 КК України), порушення встановленого порядку трансплантації органів або тканин людини (ст. 143 КК України) присутній умисел до вказаних у цих статтях наслідків, то відповідальність настає за ст.ст. 121, 122, 125 КК України, – відповідно до заподіяних наслідків» [4, с. 339, 353, 354, 357–359, 361]. У такому випадку дії, передбачені статтями 135, 141–143 КК України, виступають способом вчинення певних злочинів проти здоров'я особи.

Насильницьке донорство (ст. 144 КК України) – насильницьке або шляхом обману вилучення крові у людини з метою використання її як донора, також слід відмежовувати від ст. 121 КК України та інших статей злочинів проти здоров'я особи. Відрізняє дані злочини те, що втрата крові потерпілим не була небезпечною для життя в момент спричинення. «Втрата потерпілим крові в такому об'ємі, що стала небезпечною для життя, повинна кваліфікуватися тільки як умисне тяжке тілесне ушкодження за ознакою небезпеки в момент спричинення (ч. 1 ст. 121 КК України), а настання смерті, залежно від конкретних обставин справи, як умисне вбивство (ст. 115 КК України), або умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України), або вбивство з необережності (ст. 119 КК України). У випадку вилучення крові у потерпілого було вчинено як спосіб заподіяння йому інших тілесних ушкоджень, то дії винної особи кваліфікуються за ст. 122 (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) КК України або ст. 125 (умисне легке тілесне ушкодження) КК України» [5, с. 59–60].

У ст. 145 (незаконне розголошення лікарської таємниці) КК України при настанні наслідків – тяжкі або середньої тяжкості, що не охоплюються «тяжкими наслідками», потребують додаткової кваліфікації за ст. 128 КК України.

У Методичних рекомендаціях щодо кваліфікації та розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи (умисні вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) для працівників підрозділів дізнання та досудового слідства зазначається: «по-перше, якщо є декілька ознак тяжкого тілесного ушкодження, то вчинене кваліфікується як один злочин; по-друге, якщо є декілька ознак, які вчинено з розривом у часі (щодо яких окремих умисел на вчинення кожного злочину), то вчинене кваліфікується як два самостійних злочини, передбачених відповідними частинами ст. 121 КК України; по-третє, якщо при заподіянні тяжких тілесних ушкоджень є декілька потерпілих, то вчинене кваліфікується як сукупність злочинів, причому стількох злочинів, скільком потерпілим було завдано тяжкі тілесні ушкодження» [7, с. 10]. Аналізуючи запропоновані способи кваліфікації, можна здійснити певне коригування. Отже, перший і другий способи не викликають сумнівів, хоча у другому способі в рекомендаціях не зазначено, що присутня множинність злочинів – повторність (ст. 32 КК України). Третій спосіб, на нашу думку, не має правового обґрунтування

в тому сенсі, що вчинене не може кваліфікуватися як сукупність, бо відповідно до ч. 1 ст. 33 – це вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України.

Крім того, в разі нанесення умисних тяжких тілесних ушкоджень однією особою одночасно, наприклад, п'ятьом потерпілим, кваліфікувати вчинене, за рекомендаціями, слід за ч. 1 ст. 121; ч. 1 ст. 121, ч. 1 ст. 121; ч. 1 ст. 121; ч. 1 ст. 121 КК України, що є неможливим. Для усунення таких суперечностей пропонуємо внести зміни до ст. 67 «Обставини, що обтяжують покарання» КК України пунктом – вчинення злочину щодо двох і більше осіб. Також можливим варіантом вирішення цього питання є внесення змін до ч. 2 ст. 121 КК України та інших злочинів проти здоров'я особи – вчинені щодо двох чи більше осіб.

Також можливим варіантом вирішення цього питання є внесення змін до ч. 2 ст. 121 КК України та інших злочинів проти здоров'я особи – вчинені щодо двох чи більше осіб.

Крім того, надані пропозиції щодо кваліфікації тяжких тілесних ушкоджень при вчиненні інших злочинів. Так, «якщо у статті, яка передбачає відповідальність за інший злочин, передбачено кваліфікуючу ознаку «тяжкі наслідки», то вчинене охоплюється відповідною статтею (частиною статті) і додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 КК України не потребує у тих випадках, коли отримані тілесні ушкодження призвели до наслідків, що передбачені диспозицією ч. 1 ст. 121 КК України» [7, с. 10].

Але в КК України в багатьох статтях передбачені «тяжкі наслідки» як один з найбільш невизначених і дискусійних аспектів, а саме: ч. 3 ст. 110; ч. 4 ст. 110-2; ч. 2 ст. 114-1; ч. 3 ст. 133; ч. 3 ст. 135; ч. 2 ст. 137; ст. 138; ч. 2 ст. 139; ч. 1, 2 ст. 140; ст. 141; ст. 145; ч. 3 ст. 146; ч. 2 ст. 147; ч. 3 ст. 149; ч. 2 ст. 151; ч. 2 ст. 155; ч. 3 ст. 161; ст. 166; ч. 2 ст. 168; ч. 2 ст. 169; ч. 2 ст. 194; ч. 3 ст. 194-1; ст. 197; ч. 3 ст. 204; ч. 3 ст. 206; ч. 3 ст. 206-2; ч. 2 ст. 222-2; ч. 3 ст. 232-1; ст. 236; ст. 237; ч. 2 ст. 238; ч. 2 ст. 239; ч. 3 ст. 239-1; ч. 3 ст. 239-2; ч. 4 ст. 240; ч. 2 ст. 241; ч. 2 ст. 242; ч. 2 ст. 243; ч. 2 ст. 245; ст. 247; ст. 251; ч. 2 ст. 252; ч. 2 ст. 253; ч. 1, 2 ст. 258; ч. 3 ст. 258-3; ч. 2 ст. 259; ч. 5 ст. 260; ст. 264; ч. 3 ст. 265; ч. 3 ст. 265-1; ч. 2 ст. 266; ч. 2 ст. 267; ч. 4 ст. 267-1; ч. 2 ст. 269; ч. 2 ст. 270; ч. 3 ст. 270-1; ч. 2 ст. 271; ч. 2 ст. 272; ч. 3 ст. 273; ч. 2 ст. 274; ч. 2 ст. 275; ч. 3 ст. 278; ч. 3 ст. 279; ч. 3 ст. 280; ч. 3 ст. 281; ч. 2 ст. 283; ст. 291; ч. 3 ст. 292; ч. 294; ч. 4 ст. 297; ч. 4 ст. 303; ч. 3 ст. 321-1; ч. 3 ст. 321-2; ч. 4 ст. 323; ч. 2 ст. 347; ч. 2 ст. 347-1; ч. 2 ст. 352; ч. 3 ст. 355; ч. 2 ст. 364; ч. 2 ст. 364-1; ч. 3 ст. 365; ч. 3 ст. 365-2; ч. 2 ст. 366; ч. 2 ст. 367; ч. 3 ст. 371; ч. 2 ст. 374; ч. 2 ст. 375; ч. 2 ст. 378; ст. 380; ч. 2 ст. 381; ч. 3 ст. 399; ч. 2 ст. 402; ч. 1 ст. 403; ч. 2 ст. 404; ч. 3 ст. 406; ч. 2 ст. 411; ч. 2 ст. 412; ч. 3 ст. 414; ст. 416; ст. 417; ст. 418; ст. 419; ч. 1 ст. 420; ч. 1 ст. 421; ч. 3 ст. 422; ч. 2 ст. 425 (примітка); ч. 2, 3 ст. 426; ч. 2 ст. 439; ч. 2 ст. 446 КК України. Дане положення діє лише в тому випадку, якщо додатковим об'єктом складу злочину виступає здоров'я особи, в іншому випадку кваліфікація за сукупністю злочинів є обов'язковою із посиланням на певну статтю розділу II Особливої частини КК України. Крім того, «інші тяжкі наслідки» можуть включати

в себе й наслідки іншого характеру (загибель людини, тяжкі ушкодження декільком особам та ін.), тому узагальнювати «тяжкі наслідки» та прирівнювати їх до тілесних ушкоджень не має сенсу. Це питання потребує подальшого вивчення.

Щодо злочинів проти здоров'я особи, зазначених у КК України, то такі наслідки – «тяжкі наслідки», що передбачені в ч. 3 ст. 133, ч. 3 ст. 135, ч. 2 ст. 137, ч. 2 ст. 139, ч. 2 ст. 140 КК України, не потребують додаткової кваліфікації за ч. 1 ст. 121 та 128 КК України. Як слушно зауважив В. Є. Ясеницький, «норма ст. 140 КК України буде спеціальною по відношенню до ст. 128 КК України».

Якщо ознакою (кваліфікуючою ознакою) іншого злочину є заподіяння тяжкого тілесного ушкодження, то незалежно від розміру санкції статті (частини статті) тяжкі тілесні ушкодження охоплюються цією ознакою і додаткової кваліфікації за ст. 121 КК України не потребують [7, с. 10], або ст. 128 КК України. До деяких статей розділу II «Злочини проти життя та здоров'я особи» слід віднести ст. 136 (ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані) КК України, де в ч. 1 передбачено настання тяжкого тілесного ушкодження.

Норма, передбачена ст. 138 (незаконна лікувальна діяльність) КК України, на думку В. Є. Ясеницького, є спеціальною по відношенню до ст. 128 КК України [6]. Тому наслідки, що передбачені в ст. 138 КК України – «тяжкі наслідки», охоплюють усі види тілесних ушкоджень і додаткової кваліфікації за статтями 121, 122, 125 та 128 КК України не потребують. У випадку умислу на заподіяння тілесних ушкоджень, або заподіяння смерті дії винної особи кваліфікуються за відповідною статтею Особливої частини КК України – злочини проти життя та здоров'я особи.

КК України також передбачає кримінальну відповідальність за діяння, що заподіюють фізичну шкоду у стані сильного душевного хвилювання, це статті 116 (умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання) та 123 (умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне в стані сильного душевного хвилювання) КК України. Законодавець вже у диспозиціях статей заклав їх розмежувальні ознаки, відмінними є: об'єкт, об'єктивна сторона в частині спричинених наслідків і вік, з якого настає кримінальна відповідальність. Крім того, «суспільно небезпечні наслідки розглядуваних злочинів належать до матеріальних і виступають у вигляді настання смерті потерпілого (ст. 116 КК України) або тяжкого тілесного ушкодження (ст. 123 КК України)» [8, с. 10]. За сукупності усіх ознак складу злочину ст. 123 КК України законодавець визначив і вид тілесного ушкодження, відповідно до якого може настати кримінальна відповідальність – тяжке. У випадку умисного заподіяння умисного середньої тяжкості або легкого тілесного ушкодження або необережного тяжкого тілесного ушкодження, за таких же обставин, злочином не визнається.

«У випадках, коли тяжке тілесне ушкодження заподіяно після того, як стан сильного душевного хвилювання минув, дії винного потрібно кваліфікувати за статтями КК України, що передбачають відповідальність за вчинення зазначених злочинів без пом'якшуючих обставин. Неправомірна поведінка потерпілого в

такому разі може бути визнана обставиною, що зменшує суспільну небезпечність злочину і пом'якшує покарання винного» (п. 23) [9].

Щодо ч. 2 ст. 121 КК України, то «між нормами, передбаченими ст. 123, 124 та ч. 2 ст. 121 КК України, не існує співвідношення кількох спеціальних норм між собою. Для такого типу співвідношення властивою є наявність норми, що є загальною відносно обох (кількох) спеціальних норм» [10, с. 146; 11, с. 42–46].

Кримінальна відповідальність за перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, настає у випадку настання певних умисних наслідків – вбивства або тяжкого тілесного ушкодження. Особливістю цих статей є те, що іноді умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця може спричинити смерть потерпілого. «Дії винного, який заподіяв умисне тяжке тілесне ушкодження при перевищенні меж необхідної оборони, що потягло смерть потерпілого, на практиці, на думку О. М. Лупіносової, розцінюються як умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони, виходячи не із злочинного наміру, а лише з наслідків, котрі настали, – смерті потерпілого» [12, с. 14]. У такому випадку «спричинення смерті через необережність внаслідок умисного тяжкого тілесного ушкодження, заподіяного у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів для затримання злочинця, то з посиланням на положення чинного законодавства (ч. 3 ст. 36 КК України) у кримінально-правовій літературі констатують, що вчинене кваліфікується лише за 124 КК України» [13, с. 140].

Для кваліфікації дій винного за ст. 124 КК України обстановка вчинення злочину як факультативна ознака об'єктивної сторони стає обов'язковою, тому винна особа повинна обов'язково перебувати у стані необхідної оборони, уявної оборони або в умовах необхідності затримання злочинця. У разі відсутності цих обов'язкових ознак дії винного кваліфікуються за іншою статтею – 121 КК України. Не є злочином, відповідно до положень КК України, заподіяння (умисно або через необережність) середньої тяжкості чи легкого тілесного ушкодження або необережного тяжкого тілесного ушкодження при перевищенні меж необхідної, уявної оборони або перевищенні заходів, необхідних для затримання злочинця.

Не може кваліфікуватися за ст. 124 КК України заподіяння особі, яка вчинила посягання, тяжкого тілесного ушкодження з метою помсти – самочинної розправи [14, с. 387]. Відповідно до зазначеного в розмежуванні злочинів, передбачених статтями 118 та 124 КК України, є і суб'єктивна сторона, а саме вина, що виражається у формі умислу, тобто суб'єктивне ставлення суб'єкта злочину до наслідків, що настали.

Висновки. Для повної, точної, об'єктивної і правильної кваліфікації, а також розмежування злочинів проти здоров'я особи, що передбачені розділом II Особливої частини КК України, потрібно досліджувати всі юридичні ознаки. Критеріями розмежування слугують суб'єктивні та об'єктивні ознаки, які в сукупності становлять склад злочинів.

Перелік використаних джерел

1. Катеринчук К. В. Розмежування окремих злочинів проти здоров'я і суміжних злочинів. Слово Національної школи суддів України. 2018. № 2 (32). С. 57–66.
2. Основи законодавства про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ. Дата оновлення 02.04.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>
3. Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості: наказ МОЗ України від 29.03.2006 р. № 179. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 9-е вид., переробл. та доповн. Київ: Юрид. думка, 2012. 1316 с.
5. Данилевський А. О., Болдарь Г. Є. Кримінальна відповідальність за вчинення злочинів проти життя та здоров'я особи: проблеми кваліфікації та відмежування від суміжних складів злочинів: наук.-практ. посіб. Луганськ: Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 152 с.
6. Ясеницький В. Є. Кваліфікація злочинів, що посягають на права пацієнта. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Л. Р. Біла (відп. секр.) та ін.; ОНЮА. Одеса: Юрид. літ., 2005. Вип. 25. С. 484–487. URL: <http://www.apdp.in.ua/v25/113.pdf>
7. Методичні рекомендації щодо кваліфікації та розслідування злочинів проти життя та здоров'я особи (умисні вбивства та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень) для працівників підрозділів дізнання та досудового слідства / О. В. Авраменко, Р. І. Благута, В. М. Бараняк та ін. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 80 с.
8. Байлов А. В. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров'я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків: Нац. ун-т внутр. справ, 2004. 19 с.
9. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 07.02.2003 р. № 2. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03>
10. Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм: монографія. Київ: Атіка, 1999. 223 с.
11. Брич Л. П. Розмежування складів злочинів, спільною ознакою яких є суспільно небезпечні наслідки у вигляді шкоди здоров'ю людини: навч. посіб. Львів: Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2009. 60 с.
12. Лупіносова О. М. Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Одеса: Одеська нац. юрид. акад., 2007. 20 с.
13. Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання: монографія. Львів: ПАІС, 2006. 200 с.
14. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / Ю. В. Баулін та ін.; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4 вид., перероб. і доповн. Харків: Право, 2010. 608 с.

References

1. Katerynychuk K. V Differentiation of individual crimes against health and related crimes. Slovo of the National School of Judges of Ukraine. 2018. № 2 (32). Pp. 57 - 66. [ukr.]
2. Fundamentals of legislation on health care: Law of Ukraine of 19.11.1992 № 2801-XII. Date of update 02.04.2020 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>. [ukr.]

3. *Instructions for determining the criteria of the perinatal period, live birth and stillbirth: order of the Ministry of Health of Ukraine dated March 29, 2006 № 179.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0427-06>. [ukr.]
4. М. І. Мельник, М. І., Гавронюк. *Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine / 9th ed., Reworked. and add.* Kyiv: Yurydychna dumka, 2012. [ukr.]
5. Danilevsky A. A., Boldar G. E. *Criminal liability for crimes against life and health of a person: problems of qualification and demarcation from related crimes: scientific practice. way.* [ukr.]
6. Yasenitsky V. E. *Qualification of crimes that infringe on the rights of the patient. Current issues of state and law. : zb. Science. etc. / editor: S. V. Kivalov (editor in chief), Y. M. Oborotov (deputy editor in chief), L. R. Bila (responsible secretary), etc. ; ONUA. Odessa: Jurid. lit., 2005. Issue. 25. S. 484–487.* URL: <http://www.apdp.in.ua/v25/113.pdf>. [ukr.]
7. Avramenko R. I. Blaguta, V. M. Baranyak etc. *Lviv: Lviv. state University of Internal Affairs Affairs, 2009. 80 p.* [ukr.]
8. Baylov A. V. *Criminal liability for encroachment on the life and health of a person committed in a state of strong emotional excitement: author's ref. dis. ... Cand. jud. Science. Kharkiv: Nat. University of Internal Affairs Affairs, 2004. 19 p.* [ukr.]
9. *On judicial practice in cases of crimes against life and health of a person: Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine of 07.02.2003 № 2.* URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0002700 -03>. [ukr.]
10. Marin O. K. *Qualification of crimes in the competition of criminal law: a monograph.* Kyiv: Attica, 1999. 223 p. [ukr.]
11. Brych L. P. *Differentiation of crimes, a common feature of which are socially dangerous consequences in the form of harm to human health: textbook. way.* Lviv: Lviv. state University of Internal Affairs Affairs, 2009. 60 p. [ukr.]
12. Lupinosa O. M. *Intentional homicide in excess of the limits of necessary defense: author's ref. dis. ... cand. jurid. Science. Odessa: Odessa National jurid. Acad., 2007. 20 p.* [ukr.]
13. Burdin V. M. *Criminal liability for crimes committed in a state of strong emotional excitement: a monograph.* Lviv: PAIS, 2006. 200 p. [ukr.]
14. *Criminal law of Ukraine. Special part: textbook / Yu. V. Baulin and others; for order. V. V. Stashis, V. Y. Tatsiya. 4 ed., Reworked. and add.* Kharkiv: Pravo, 2010. 608 p. [ukr.]

КАТЕРИНЧУК К., БЕСПАЛЬ О. Особливості кваліфікації окремих злочинів проти здоров'я особи.

Ця стаття присвячена проблемам кваліфікації окремих злочинів проти здоров'я особи, що передбачені розділом II Особливої частини Кримінального кодексу України. На практиці не завжди враховується положення теорії кримінального права та правил кваліфікації, а положення підзаконних нормативно-правових актів є застарілими. Тому проаналізовано критерії розмежування деяких злочинів проти здоров'я особи. Встановлено їх окремі об'єктивні та суб'єктивні ознаки, що виступають розмежувальними ознаками.

Ключові слова: здоров'я особи, злочин, шкода здоров'ю, тілесні ушкодження.

КАТЕРИНЧУК Е., БЕСПАЛЬ О. Особенности квалификации отдельных преступлений против здоровья человека.

Эта статья посвящена проблемам квалификации отдельных преступлений против здоровья человека, предусмотренных разделом II Особенной части Уголовного кодекса Украины. На практике не всегда учитываются особенности теории уголовного права и правил квалификации, а положения подзаконных нормативно-правовых актов устарели. Поэтому проанализированы критерии разграничения некоторых преступлений против здоровья человека. Установлены их отдельные объективные и субъективные признаки, которые являются разграничительными.

Ключевые слова: здоровье человека, преступление, вред здоровью, телесные повреждения.

BESPAL’O. The features of qualification of some kind of crimes against person’s health.

The article deals with the problems of qualification of particular crimes against person’s health, which is provided by Section II of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine. Particularly, special attention is given to the delimitation of related crime structures, namely: grievous bodily harm (part 1 a. 121, 128) and negligent homicide (a. 119) from illegal abortion (a. 134); bodily injury (a.a. 121, 122, 125) from being left in danger (a.135), violation of patient rights (a. 141), unethical human experimentation (a. 142), violation of the established order of organ and tissue transplantation (a. 143), illegal medical activities (a. 138); forced donation (a. 144), from premeditated murder, negligent homicide and premeditated grievous bodily injury (a.a. 115, 119, 121); qualification features of illegal disclosure of medical information are considered (a. 145). The distinguishing features of the articles are investigated: the article 116 (the premeditated murder of emotional excitement) and 123 (premeditated grievous bodily harm of intense emotional excitement); the correlation of several special rules is installed among themselves (a. 123, 124 and p.2 of a.121).

Suggestions were made regarding to the qualification of grievous bodily harm in the commission of other crimes, as many articles of the Criminal Code of Ukraine provide «serious consequences», which are some of the most uncertain and controversial and require further study.

In practice, the provision of criminal law theory and qualification rules are not always taken into account, and provision of by-laws is outdated. Therefore, the criteria for delineation of some crimes against human’s health were analyzed. Their particular features (objective and subjective) are established and they took the role of distinguishing features.

Key words: personal health, crime, harm to health, personal injury.

УДК 343.9.01

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-7

Григорій УСАТИЙ,

*доцент кафедри кримінального права та кримінології
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка, кандидат юридичних наук,
доцент, старший науковий співробітник*

ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ СУЧАСНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ: ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ

Актуальність розробки засад функціонування механізму протидії злочинності зумовлена практичними потребами захисту прав і свобод громадян, подальшого реформування системи влади, розробки нової політики, стратегії і тактики протидії сучасним кримінальним загрозам та негативним соціальним реаліям, що відповідає життєво важливим інтересам та прагненням народу України. Адже сьогодні уся сукупність процесів політичних, економічних та соціальних перетворень у нашій державі сфокусована на необхідності розв'язання єдиного комплексного завдання – забезпечення її національної безпеки.

Вирішальне значення з точки зору виконання цього комплексного завдання має недопущення неконтрольованого зростання злочинності, негативних змін у її структурі та формування відповідних тенденцій. Лише наукова методологія комплексного системного дослідження проблем функціонування механізму протидії злочинності може надати необхідні знання про ці явища і забезпечити широке впровадження отриманих результатів у практичну діяльність. Тож необхідність ефективного забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, переосмислення місця та ролі протидії злочинності в державному механізмі, його зовнішньому та внутрішньому контурах, недостатня розробленість відповідних теоретичних положень, існування низки організаційно-правових проблем у сфері правозастосування зумовлюють актуальність дослідження державно-правового механізму протидії злочинності [1, с. 2].

Український дослідник О. Горішний, визначаючи характерні риси вітчизняного механізму протидії злочинності, справедливо зауважує, що механізм протидії

злочинності – це комплексне організаційно-правове явище, спрямоване на вдосконалення кримінологічної діяльності (системи заходів, спрямованих на усунення, нейтралізацію, блокування причин, умов, факторів і детермінантів злочинності). Водночас механізм кримінально-правового впливу – це функціонуючий комплекс (процес застосування) передбачених кримінальним законом і використовуваних у правозастосовній практиці щодо осіб, винних у вчиненні злочинів, а також у превентивному сенсі, певних засобів, прийомів і технологій. Це об'єктивно необхідний складний динамічний процес практичної реалізації негативної, справедливої і невідворотної реакції держави на вчинення злочинів за допомогою системи передбачених законом кримінально-правових засобів (кримінально-правових норм, кримінально-правових відносин і актів застосування норм кримінального права) з метою забезпечення і підтримки порядку в суспільному житті [2].

Варто додати, що фундаментальним положенням будь-якого державно-правового механізму протидії злочинності є чітко визначена кримінально-правова політика. При цьому її основні напрями визначаються на підставі об'єктів кримінально-правової охорони, згрупованих за видами та систематизованих залежно від рівня їх важливості для суспільства.

Рівневий аналіз кримінально-правової політики дає підстави виділяти доктринальний, програмний, законодавчий, правозастосовний, правовиконавчий та науковий рівні [3]. Проте, на жаль, говорити саме про програмний (системний), а не декларативний підхід до питань кримінально-правової політики наразі не доводиться, адже в Україні до цього часу немає актуальних державних концепцій, стратегії чи хоча б програми протидії злочинності. Стосовно державної програми протидії злочинності, то це саме той нормативно-правовий акт, в якому на певний період часу визначаються організаційно-правові заходи, переважно кримінологічного спрямування (запобігання та протидія злочинності), і суб'єкти виконання конкретних завдань.

Така пасивність законодавця видається не раціональною та алогічною, адже і в перші роки незалежності криміногенна ситуація в Україні ставала загрозою національній безпеці і стримувала розбудову держави. Сплеск злочинності зумовлювався кризовими явищами в політичному й економічному розвитку, в усіх сферах суспільного життя, що підживлювалось правовим нігілізмом, фактичною безконтрольністю за підприємницькою, кредитно-фінансовою та банківською діяльністю [4, с. 292–294]. Однак, попри всі ці складнощі, було прийнято першу після проголошення суверенітету Державну програму боротьби зі злочинністю на 1993–1995 роки (затверджена Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. № 3325-XII) [5].

Згодом для протидії зростанню кількості тяжких злочинів проти життя і здоров'я, майнових інтересів громадян і держави, а також значному загостренню обстановки в окремих регіонах Указом Президента України від 17 вересня 1996 року № 837/96 було затверджено Державну програму боротьби зі злочинністю на

1996–2000 роки (схвалена Кабінетом Міністрів України). Порівняно з попередньою програмою її розділи розширені за змістом, колом виконавців і рівнем контролю та передбачали такі заходи, як: 1) організаційно-правові заходи; 2) забезпечення конституційного ладу, прав і свобод людини; 3) профілактики правопорушень і злочинності; 4) боротьби з наркоманією і алкоголізмом; 5) боротьби з організованою злочинністю і корупцією; 6) боротьби зі злочинністю у сфері економіки; 7) поліпшення розслідування кримінальних справ та розшукової роботи; 8) удосконалення кримінально-виконавчої системи; а також 9) міжнародне співробітництво в боротьбі зі злочинністю; 10) науково-методичне забезпечення боротьби зі злочинністю; 11) кадрове забезпечення боротьби зі злочинністю; 12) матеріально-технічне і фінансове забезпечення правоохоронних органів; 13) перспективні заходи [6].

Для закріплення певних позитивних зрушень, подальшої активізації протидії злочинності та забезпечення уповільнення темпів її зростання, на основі чітко визначених пріоритетів, поступового нарощування зусиль держави і громадськості, вдосконалення законодавства, організації, засобів і методів запобігання і розкриття злочинів було прийнято Комплексну програму профілактики злочинності на 2001–2005 роки (затверджена Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000). Програма містила такі блоки основних заходів: 1) організаційне забезпечення профілактики злочинності; 2) правове забезпечення профілактики злочинності; 3) захист життя, здоров'я, честі і гідності особи, її майна від злочинних посягань; 4) протидія організованій злочинності і корупції; 5) зменшення кримінального тиску на економічні відносини; 6) мінімізація злочинного впливу на неповнолітніх та молодіжне середовище; 7) запобігання поширенню наркоманії, пияцтва та алкоголізму; 8) протидія рецидивній злочинності; 9) охорона громадського порядку та безпека дорожнього руху; 10) запобігання поширенню бродяжництва; 11) матеріально-технічне і кадрове забезпечення профілактичної роботи [7].

При досягненні деякого зменшення кількості вчинених злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів водночас спостерігалось збільшення кількості правопорушень у сфері економіки. Із урахуванням цього була розроблена Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 р. № 1911-р). Серед завдань Програми: забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на усунення причин та умов вчинення протиправних діянь, а також налагодження дієвої співпраці правоохоронних органів та центральних і місцевих органів виконавчої влади [8].

При цьому варто зазначити, що відсутність окремих нормативно-правових актів, які повинні стати надійним фундаментом вітчизняного державно-правового механізму протидії сучасній злочинності – не єдина проблема. Багато системних помилок пов'язані з недостатнім використанням або відсутністю в суб'єктів правотворчості інструментів і процедур, які забезпечують якісну експертизу складних законопроектів. Нещодавнього

запровадження антикорупційної експертизи недостатньо. Уже два десятиліття вітчизняні вчені-правознавці доводять необхідність закріплення на законодавчому рівні обов'язкового проведення кримінологічної експертизи проектів нормативних правових актів.

Слід констатувати існування численних нормативно-правових актів, які містять конфліктогенні питання, інші хиби криміногенного характеру, створюють умови для зловживання правом. Запропонована експертиза розуміється як спеціальне, здійснюване на основі науково обґрунтованої методики кримінологічне дослідження чинних нормативно-правових актів та їх проектів, спрямоване на виявлення, усунення або мінімізацію впливу таких нормативних положень, що детермінують або можуть детермінувати злочинність чи блокують дію антикримінальних заходів і засобів. Відповідні законопроекти були розроблені та подавалися до Верховної Ради України, але позитивного результату досі немає [9].

І все це не зважаючи на зростання динаміки злочинності, особливо у сфері економіки, яке зумовлюється кардинальними соціально-економічними, політичними і правовими змінами в умовах соціальних перетворень, безперечно простежується тенденція до її збільшення як за абсолютними показниками і темпами зростання, так і щодо чисельності населення. І на цьому тлі видаються явно передчасними оптимістичні заяви деяких посадових осіб щодо ознак стабілізації і навіть початку перелому в динаміці злочинності починаючи з 2014 року.

Фактично кримінальна ситуація продовжує погіршуватися. І якщо вона адекватно не відтворена у статистичних показниках, то це зумовлено тією обставиною, що останніми роками відбулися суттєва декриміналізація законодавства, лібералізація покарання і правозастосовної практики. Слід відзначити також неповне охоплення органами кримінальної юстиції усього масиву правопорушень. Через органи правопорядку проходить менше третини злочинів, передбачених чинним Кримінальним кодексом України (далі – КК України). Необхідно зазначити і високий рівень латентності та корупції у правоохоронних і судових органах [10; 11].

Зокрема, за даними Міністерства внутрішніх справ України, криміногенна ситуація в державі за рядом маркерів (показників) лише погіршується [12]. Про це певним чином може свідчити подальше збереження тенденції зростання кількості заяв і повідомлень про злочини, які надходять до органів поліції.

«Однак, мабуть, найдорожчу ціну суспільство заплатило у зв'язку з новим демонтажем системи профілактики злочинності, згортанням багатомільйонного руху громадськості за зміцнення правопорядку і законності в країні, – зазначає І. Христич. – Лишившись цих структурних компонентів і не створивши нічого нового, держава фактично неймовірно послабила свій профілактичний потенціал і провела як би смугу відчуження між офіційною владою, правоохоронною системою та населенням. Більше того, питання економічної злочинності і корупції набуло політичного характеру, а проблема їх попередження – виключно кримінально-правового. Попередження злочинності і корупції так і не стало складовою частиною завдань реформування

суспільства. Ідеологічне кліше «верховенство права» взагалі підірвало ідею попередження злочинності як одного з основних напрямів діяльності держави.

На жаль, за ці роки держава не мала єдиної взаємозв'язаної концепції реформування судової і правоохоронної систем України. Розпочата реформа судових органів і постійна реорганізація в органах внутрішніх справ, прокуратури, служби безпеки, контролюючих органів мали непослідовний і спонтанний характер. Передусім це торкнулося органів досудового слідства і оперативних служб, органів прокуратури. Проблема попередження злочинності навіть не ставилася у процесі такого реформування.

Оптимізація моделювання правоохоронної системи у ракурсі попереджувальної діяльності має величезне значення для реалізації кримінологічної політики держави, визначення стратегії і тактики протидії злочинності взагалі та окремим її видам, особливо економічній» [13, с. 256–258].

Щодо економічної злочинності, то подоланню негативних наслідків тінізації економіки України покликані сприяти насамперед організаційно-правові заходи протидії цьому явищу. Ідеться, по-перше, про заходи щодо детінізації економіки: «амністія» капіталів некримінального походження, упровадження наявних теоретичних розробок із виявлення напівлегальних фінансово-промислових угруповань та ліквідації виявлених схем і легалізації капіталу тощо. По-друге, доцільними є заходи щодо декриміналізації економіки: імплементація у національне законодавство ст. 20 Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності; реформування системи звітності правоохоронних органів відповідно до стандартів розвинених країн; розроблення комплексної теоретико-методичної бази визначення обсягів та протидії кримінальній і тіншовій активності; активізація участі в міжнародній системі протидії та легалізації економічної діяльності на різних рівнях міжнародного співробітництва [14, с. 51–52], актуальним залишається також визначення більш конкретних заходів протидії організованих злочинності у сфері економіки [15, с. 43–44].

Очевидним є те, що необхідно змінювати методику, стратегію і тактику роботи правоохоронних структур, щоб вона найбільш повно відповідала конкретним вимогам сьогодення. Пошук найефективніших шляхів треба розпочинати з законодавчого забезпечення діяльності суб'єктів правозастосування, бо нинішня нормативна база безнадійно застаріла [16].

Зокрема, уважно проаналізувавши Закон України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», який є одним з найважливіших законів щодо визначення головних напрямів загальнодержавної кримінально-правової політики, можна виявити цілий ряд суттєвих недоліків та помилок. Серед них – відсутність законодавчого закріплення поняття «організованої групи» (законодавець лише робить відповідне посилання на КК України), тоді як визначене поняття «організованої злочинності». Зауважимо, що правоохоронці ведуть боротьбу з конкретними злочинцями та злочинами, а їм пропонують абстрактну дефініцію, яка запозичена у кримінологічній науки. Навряд чи такий підхід сприяє дійсній, а не удаваній боротьбі зі злочинністю.

Але «білі плями» (прогалини в законодавстві) – це ще не найгірше, бо аналізований закон, на жаль, не позбавлений концептуальних недоліків. Наприклад, ст. 2 Закону передбачає, що метою боротьби з організованою злочинністю поряд з установленням контролю над нею, її локалізацією і нейтралізацією є її ліквідація. Дане положення дублюється ст. 3 Закону, де визначені основні його завдання.

Така постановка питання видається дуже сумнівною і нагадує відлуння комуністичних поглядів постсоціалістичної держави, яка намагалася оголосити війну злочинності тоді, коли миру з нею ніколи не існувало.

В узагальненому вигляді ці напрями повинні знайти своє належне відображення і в новій Концепції державної політики боротьби з організованою злочинністю [17] на наступний період.

Саме тому, враховуючи останні зміни в українському законодавстві, що відображені в положеннях Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 року, Стратегії національної безпеки України від 6 травня 2015 року, Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України від 4 березня 2016 року, шостої доповіді про хід виконання Україною Плану дій щодо лібералізації ЄС візового режиму для України від 18 грудня 2015 року, Державної програми розвитку транскордонного співробітництва на 2016–2020 роки від 23 серпня 2016 року перед державою постала необхідність: забезпечити передачу більшості правоохоронних функцій (у тому числі щодо протидії організованим злочинностям), крім боротьби зі злочинами проти основ національної безпеки від Служби безпеки України до правоохоронних органів, зокрема Національної поліції України; запровадити системну протидію організованим економічній злочинності та «тінізації» економіки; впровадити систему ефективної взаємодії правоохоронних органів України та сусідніх держав з метою боротьби з організованою злочинністю в прикордонних регіонах; розширювати спектр кримінологічних досліджень структурних елементів організованої злочинності закономірностей її функціонування тощо. Це є необхідним для формування комплексної характеристики цього виду злочинної діяльності загалом та її окремих видів розробки на цій основі відповідних методичних рекомендацій щодо протидії усім проявам організованої злочинності [18, с. 194].

Висновки. Враховуючи те, що на сьогодні криміногенна та безпекова ситуації в державі є доволі напруженими з ряду об'єктивних чинників, а саме: збереження достатньо високого рівня криміногенної активності; суттєве зниження правової свідомості та моральних критеріїв у суспільстві; продовження військової агресії з боку Російської Федерації, перебування поза правовим полем України окупованих територій Автономної Республіки Крим, частини Донецької та Луганської областей, відсутність контролю за значною ділянкою державного кордону; поширення незаконного обігу зброї, боєприпасів, вибухівки, зростання прошарку громадян, що готові при нагоді її застосовувати; кризові явища в економіці, повільні темпи вирішення соціально-економічних питань, девальвація національної валюти, зростання цін, комунальних тарифів, проблеми із занятістю населення тощо, необхідно:

1. **Верховній Раді України** розглянути можливість розробки та супроводження проектів Законів України «Про державно-правовий механізм протидії злочинності», «Про антикримінальну стратегію на 2020–2030 роки», «Про кримінологічну експертизу» тощо.

2. **Кабінету Міністрів України** організувати та забезпечити розробку проектів Концепції Державної програми профілактики правопорушень та Концепції державної кримінально-правової політики на період з 2020 по 2030 рік.

3. **Міністерству внутрішніх справ України спільно з Генеральною прокуратурою України та іншими правоохоронними органами** налагодити постійний науково-експертний супровід, із залученням вітчизняних і зарубіжних фахівців, процесу подальшого вдосконалення українського кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства у частині щодо питань антикримінальної концепції та стратегії, кримінально-правової політики та інших інструментів державно-правового механізму протидії злочинності.

4. **У сфері правореалізаційної практики** можуть бути корисними такі заходи: переорієнтація правозастосувачів на необхідність дотримання та охорони прав і свобод особи як безумовну цінність з метою виключення формалізму юридичної практики і зловживання правовими засобами; посилення механізмів відомчого контролю за дотриманням законодавства; розроблення правових механізмів, які запобігають дезінтеграції правозастосовної практики тощо.

Перелік використаних джерел

1. Литвинов О. М. *Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні (теоретичні та практичні засади): автореф. дис. ... докт. юрид. наук / Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. Дніпропетровськ, 2010. 40 с.*
2. Горішний О. О. *Співвідношення механізмів протидії злочинності та кримінально-правового впливу. Форум права. 2011. № 2. С. 189–193. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11gookpv.pdf>*
3. Борисов В. І., Фріс П. Л. *Поняття кримінально-правової політики. Правова доктрина України: у 5 т. Т. 5: Тацій В. Я., Борисов В. І., Батиргарєєва В. С. та ін. Кримінально-правові науки в Україні: стан, проблеми та шляхи розвитку / за заг. ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова. Харків: Право, 2013. С. 56–71.*
4. Суценько В. Д. *Державна програма боротьби зі злочинністю. Вісник асоціації кримінального права. 2017. № 1 (8). С. 292–294.*
5. *Державна програма боротьби зі злочинністю: затв. Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. № 3325-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3325-12>*
6. *Комплексна цільова програма боротьби зі злочинністю на 1996–2000 роки: затв. Указом Президента України від 17 вересня 1996 року № 837/96. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/837/96>*
7. *Комплексна програма профілактики злочинності на 2001–2005 роки: затв. Указом Президента України від 25 грудня 2000 р. № 1376/2000. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1376/2000>*

8. Концепція Державної програми профілактики правопорушень на період до 2015 року: схвал. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 вересня 2010 р. № 1911-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80>
9. Закалюк А. П. Про запровадження в Україні кримінологічної експертизи. *Право України*. 1999. № 7. С. 100–104.
10. Орлов Ю. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів. *Публічне право*. 2011. № 2. С. 78–84.
11. Христич И. А. Несовершенный механизм противодействия преступности в сфере ТЭК со стороны контролирующих инстанций и органов уголовной юстиции. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. 2012. № 1 (8). С. 256–258.
12. Лист МВС України від 01.06.2018 № 7590/05/21-2018.
13. Христич И. А. Несовершенный механизм противодействия преступности в сфере ТЭК со стороны контролирующих инстанций и органов уголовной юстиции. *Вісник Національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого»*. 2012. № 1 (8). С. 256–258.
14. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 51–52.
15. Гребенюк М. В. Запровадження системної протидії мінізації економіки в сучасних умовах. *Тіньова економіка: світові тенденції та українські реалії: матеріали міжвідомчої наук.-практ. конф. (Київ, 23 черв. 2017 р.)*. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 43–44.
16. Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс: монографія. Київ: Атіка, 2001. 128 с.
17. Концепція державної політики сфері боротьби з організованою злочинністю: Указ Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011. URL: https://portal.rada.gov.ua/archive/2011/10/page/6?type_sort=asc&page_count=200
18. Федосова О. В., Михайлова Ю. О. Шляхи вдосконалення державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6. Т. 2.

References

1. Litvinov O. M. Socio-legal mechanism for combating crime in Ukraine (theoretical and practical principles): author. dis. ... Dr. Jurid. Sciences / Dnipropetrovsk. state un-t int. affairs. Dnepropetrovsk, 2010. [ukr.]
2. Horishny O. O. Correlation of mechanisms for combating crime and criminal-legal influence. *Forum prava*. 2011. № 2. P. 189–193. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11gookpv.pdf>[ukr.]
3. Borisov V. I., Fris P. L. The concept of criminal law policy. *Legal doctrine of Ukraine: in 5 vols. Vol. 5. Criminal law sciences in Ukraine: state, problems and ways of development / V. Ya. Tatsiy, V. I. Borisov, V. S. Batyrgareeva, etc.; for general ed. V. Ya. Tatsiya, V. I. Borisova*. Harkiv: Law, 2013. P. 56–71. [ukr.]
4. Sushchenko V. D. State program to combat crime. *Bulletin of the Association of Criminal Law*. 2017. № 1 (8). P. 292–294. [ukr.]
5. State program to combat crime: approved. Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine of June 25, 1993 № 3325-XII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3325-12>[ukr.]

6. *Comprehensive targeted program to combat crime for 1996-2000: approved: Decree of the President of Ukraine of September 17, 1996 № 837/96.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/837/96>[ukr.]
7. *Comprehensive crime prevention program for 2001–2005: approved. Decree of the President of Ukraine of December 25, 2000 № 1376/2000.* URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1376/2000>[ukr.]
8. *The concept of the State program of crime prevention for the period up to 2015: approval. by the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of September 29, 2010 № 1911-r.* URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1911-2010-%D1%80>[ukr.]
9. Zakalyuk A. P. *On the introduction of criminological examination in Ukraine.* Law of Ukraine. 1999. № 7. P. 100–104. [ukr.]
10. Orlov Y. *Criminological examination of normative-legal acts.* Public law. 2011. № 2. P. 78–84. [russ.]
11. Hristich I. A. *Imperfect mechanism for combating crime in the energy sector by regulatory authorities and criminal justice agencies.* Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy». 2012. № 1 (8). P. 256–258. [ukr.]
12. *Letter of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine 01.06.2018 № 7590/05 / 21-2018.*
13. Hristic I. A. *Imperfect mechanism for combating crime in the energy sector by regulatory authorities and criminal justice agencies.* Bulletin of the National University «Yaroslav the Wise Law Academy». 2012. № 1 (8). P. 256–258. [ukr.]
14. Baranov S. O. *Shadow economy: essence, causes, socio-economic consequences and ways to overcome in Ukraine.* Bulletin of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine. 2015. № 3. P. 51–52. [ukr.]
15. Grebenyuk M. V. *Introduction of system counteraction to shadowing of economy in modern conditions. Shadow economy: world tendencies and Ukrainian realities: materials of interdepartmental scientific practice. conf. (Kyiv, June 23, 2017).* Kyiv: Nat. Acad. Internal Affairs, 2017. P. 43–44. [ukr.]
16. Usatii G. O. *Criminal-legal compromise: Monograph.* Kyiv: Attica, 2001. 128 p. [ukr.]
17. *The concept of state policy in the fight against organized crime: Decree of the President of Ukraine dated 21.10.2011 № 1000/2011.* URL: https://portal.rada.gov.ua/archive/2011/10/page/6?type_sort=asc&page_count=200[ukr.]
18. Fedosova O.V., Mikhailova Yu.O. *Ways to improve public policy in the fight against organized crime.* Scientific Bulletin of Public and Private Law. 2016. Vip. 6. Vol. 2. [ukr.]

УСАТИЙ Г. Державно-правовий механізм протидії сучасній злочинності: шляхи удосконалення.

У статті аналізуються питання організаційно-правового забезпечення механізму протидії сучасній злочинності в умовах суттєвого погіршення криміногенної ситуації у державі; досліджуються концептуальні засади та проблеми функціонування механізму протидії злочинності і вітчизняної кримінально-правової політики; переосмислюються місце та роль протидії злочинності в державному механізмі, його зовнішньому та внутрішньому контурах, визнається недостатня розробленість відповідних доктринальних (теоретичних) положень; акцентується увага на прогалинах профільного законодавства та неналежному нормативно-правовому забезпеченні правоохоронних органів.

Ключові слова: злочинність, кримінально-правова політика, профілактика злочинів, механізм протидії злочинності.

УСАТЫЙ Г. Государственно-правовой механизм противодействия современной преступности: пути совершенствования.

В статье анализируются вопросы организационно-правового обеспечения механизма противодействия современной преступности в условиях существенного ухудшения криминогенной ситуации в государстве; исследуются концептуальные основы и проблемы функционирования механизма противодействия преступности и отечественной уголовно-правовой политики; переосмысливаются место и роль противодействия преступности в государственном механизме, его внешнем и внутреннем контурах, признается недостаточная разработанность соответствующих доктринальных (теоретических) положений; акцентируется внимание на пробелах профильного законодательства и ненадлежащем нормативно-правовом обеспечении правоохранительных органов (в частности, отсутствие инструментов правового характера по вопросам антикриминальной стратегии, криминологической экспертизы и др.

На основании изучения положительного опыта научного сообщества и практики правоприменения сформулированы предложения по соответствующим направлениям по совершенствованию системы профилактики преступлений, повышение эффективности правоохранительных органов в борьбе с теневой экономикой, организованной преступностью (и ее отдельными проявлениями), а также предпринята попытка оптимизации моделирования правоохранительной системы в ракурсе предупредительной деятельности в контексте реализации криминологической политики государства, определения стратегии и тактики противодействия преступности.

Ключевые слова: преступность, уголовно-правовая политика, профилактика преступлений, механизм противодействия преступности.

USATY G. The state-legal mechanism of combating modern crime: ways to improve.

The article is devoted to the issues of organizational and legal support of the mechanism of counteraction to modern crime in the conditions of a significant deterioration of the criminal situation in the state; it examines the conceptual foundations and problems of the mechanism of combating crime and domestic criminal policy; the place and role of counteraction to crime in the state mechanism, its external and internal contours are reconsidered, insufficient elaboration of the corresponding doctrinal (theoretical) provisions is recognized; emphasis is placed on gaps in relevant legislation and inadequate regulatory support of law enforcement agencies (in particular, the lack of legal instruments on issues of anti-crime strategy, forensic examination, etc. Based on the study of the positive experience of the scientific community and the practice of law enforcement, proposals have been formulated in the relevant areas for improving the crime prevention system, increasing the effectiveness of law enforcement agencies in the fight against the shadow economy, organized crime (and its individual manifestations), and an attempt has been made to optimize the modeling of the law enforcement system in the perspective preventive activities in the context of the implementation of the criminological policy of the state, determination of the strategy and tactics of combating crime.

Key words: crime, criminal law policy, crime prevention, crime prevention mechanism.

УДК 343.13

DOI 10.37566/2707-6849-2020-1(30)-8

Микола МІСЕЧКО,суддя Оболонського районного суду
м. Києва, тренер Національної школи суддів України,
аспірант Університету Державної фіскальної служби
України

ORCID: 0000-0002-0717-0825

ЩОДО ОКРЕМИХ ПРОБЛЕМНИХ ПОЛОЖЕНЬ ІНСТИТУТУ ПОВІДОМЛЕННЯ ПРО ПІДОЗРУ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

На сьогодні у правозастосовній практиці доволі гостро постало питання, напряму пов'язане з прогалинами та недоліками кримінального процесуального законодавства, оскільки саме воно регулює порядок здійснення кримінального судочинства, права та обов'язки органів досудового розслідування і суду, забезпечує невідворотність кримінального покарання, гарантує належне дотримання прав людини у кримінальному процесі, а також виконує багато інших, не менш важливих, функцій. Із прийняттям у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) та враховуючи численні зміни, які були внесені при подальшому його практичному застосуванні, останній містить у собі досить велику кількість недоліків та суперечностей.

Однією із найбільших проблем, яку не можна ігнорувати та яка впливає з зазначених вище недоліків, є відсутність чіткого та однозначного розуміння як самого поняття інституту повідомлення про підозру, так і порядку вручення повідомлення про підозру. Така неоднозначність призводить до різного її тлумачення як судом, так і сторонами обвинувачення та захисту. Як результат, це призводить до неоднозначної практичної реалізації процесуальних норм у практиці застосування норм КПК України.

Стан дослідження. У період сьогодення доволі пильна увага приділена висвітленню цієї проблеми. Зокрема, це зроблено у низці публікацій з даної проблематики, що висвітлюється такими вченими, як: Ю. П. Аленін, В. П. Божьєв, В. Т. Бусел, І. В. Гловюк, В. О. Гринюк, В. З. Лукашевич, А. Я. Хитра, О. Г. Шило та ін.

Метою статті є дослідження сутності положень інституту повідомлення про підозру за кримінальним процесуальним законодавством України та висвітлення основних прогалин і проблем при врученні повідомлення про підозру для подальшого пошуку рішення і вдосконалення вже існуючої ситуації.

Виклад основного матеріалу. Однією із значних проблем, яку не слід ігнорувати, є відсутність чіткого та однозначного розуміння поняття інституту повідомлення про підозру. Така неоднозначність призводить до різних варіантів їх тлумачення як судом, так і сторонами обвинувачення та захисту. Як результат, це спричиняє неоднозначну реалізацію процесуальних норм у практиці застосування норм КПК України.

На нашу думку, для більш повного розкриття тематики потрібно розпочати з поняття «повідомлення про підозру», яке науковці трактують по-різному. Так, наприклад, у загальному розумінні підозра – це ніщо інше, як думка про чию-небудь причетність до чогось негативного, сумнів у чийій-небудь порядності, чесності, відданості тощо. Підозрювати тлумачиться як допускати причетність кого-небудь до чогось негативного, сумніватися у порядності, чесності, відданості тощо [1, с. 190]. Тож, проаналізувавши дане поняття, можна впевнено сказати, що з появою підозри починається безпосередня реалізація функції обвинувачення, оскільки в наявності домінуючого постає саме обвинувачення як факт.

Лише слідчий, за погодженням з прокурором, чи сам прокурор наділені виключними повноваженнями щодо повідомлення особі про підозру. Таким чином, підозра – це процесуальне рішення прокурора або слідчого за погодженням з прокурором, що ґрунтується на зібраних доказах під час досудового розслідування та у якому формується припущення щодо причетності конкретної особи до вчинення кримінального правопорушення з повідомленням про це такій особі та з роз'ясненням її прав та обов'язків.

А. Я. Хитра вказує, що повідомлення про підозру можна тлумачити саме як: інститут кримінального процесуального права; кримінальну процесуальну дію; акт правового застосування; кримінальний процесуальний документ; кримінальне процесуальне рішення [2, с. 350]. Повідомлення про підозру як інститут кримінального процесуального права – це сукупність кримінальних процесуальних норм, які регламентують порядок та підстави притягнення особи до кримінальної відповідальності під час досудового розслідування. Повідомлення про підозру як кримінальна процесуальна дія – це здійснення компетентною посадовою особою (прокурором або слідчим за дорученням прокурора) своїх обов'язків щодо притягнення особи до кримінальної відповідальності у межах наданих кримінальним процесуальним законодавством повноважень.

Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк навели кілька значень категорії «повідомлення про підозру» [3, с. 161]: процесуальна діяльність, зміст якої полягає у складанні слідчим або прокурором письмового повідомлення про підозру та його врученні особі відповідно до статей 276–279 КПК України; процесуальне рішення; процесуальна дія; інститут кримінального процесуального права; етап стадії досудового

провадження та форма повідомлення; етап досудового розслідування; перший етап формування державного обвинувачення; первинна форма обвинувальної діяльності щодо конкретної особи; початок реалізації функції обвинувачення.

В. П. Гринюк вважає, що повідомлення про підозру є процесуальним рішенням, прийнятим уповноваженим суб'єктом, яке посвідчує початок здійснення функції обвинувачення та персоніфікації такого обвинувачення. Результатом прийняття такого процесуального рішення є набуття особою, яка підозрюється у вчиненні злочину, статусу підозрюваного, а отже, виникнення для такої особи відповідних прав та обов'язків у кримінальному провадженні. Крім того, з моменту повідомлення особі про підозру між підозрюваним та особою, яка повідомила про підозру, виникають кримінальні процесуальні правовідносини [4, с. 20–21].

Акт повідомлення особи про підозру має важливе юридичне значення:

1) він слугує одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення;

2) обґрунтована підозра, у подальшому, дозволяє призначити таким особам справедливе покарання відповідно до характеру і тяжкості скоєного кримінального правопорушення;

3) акт повідомлення особи про підозру є початковим моментом реалізації функції обвинувачення та забезпечення кримінальної відповідальності особи, винуватої у скоєнні кримінального правопорушення;

4) після повідомлення особі про підозру процесуальне становище даної особи погіршується (її можна оголосити в розшук, відсторонити від займаної посади тощо).

Сам по собі факт повідомлення особи про підозру є одним із засобів забезпечення невідворотності відповідальності осіб, які вчинили кримінальне правопорушення, про що вже було зазначено вище. КПК України (ст. 276) передбачає вичерпний перелік випадків, за яких особа отримує таке повідомлення. Отже, повідомлення про підозру обов'язково здійснюється у випадках:

1) затримання особи на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення;

2) обрання до особи одного з передбачених КПК України запобіжних заходів;

3) наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [5].

Спинимось докладніше на кожному з наведених випадків.

У першому випадку передбачається, що особа була безпосередньо затримана на місці вчинення кримінального правопорушення чи безпосередньо після його вчинення, що і є прямою підставою для повідомлення особі про підозру. Це означає, що положення КПК України уповноважує службову особу правом без ухвали слідчого судді, суду затримати особу, підозрювану у вчиненні злочину, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі.

Наступною підставою для повідомлення особі про підозру є обрання до неї одного з передбачених КПК України запобіжних заходів. На нашу думку, це положення

є доволі суперечливим, оскільки ст. 177 КПК України встановлює, що підставою застосування запобіжного заходу є наявність обґрунтованої підозри у вчиненні особою кримінального правопорушення, а також наявність ризиків, які дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний обвинувачений, засуджений може здійснити дії, передбачені частиною першою ст. 177 КПК України [5].

Дилема полягає в тому, що виникає колізія між статтями 276 і 177 КПК України. Адже для того, щоб застосувати спеціальні заходи, передбачені кримінальним процесуальним законодавством, потрібно, щоб особа вже набула статусу підозрюваного та отримала специфічні права та обов'язки, тобто така особа вже повинна мати статус підозрюваного.

Наступною підставою для повідомлення про підозру є наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Під достатніми доказами щодо акту повідомлення особи про підозру слід розуміти достовірні відомості, що були зібрані, перевірені та оцінені слідчим у встановленому законом порядку, які в своїй сукупності призводять до єдиного висновку в певний момент розслідування про те, що конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення, яке передбачене Кримінальним кодексом України (далі – КК України), і не підлягає звільненню від відповідальності за нього.

Яка кількість доказів і які саме докази потрібні для повідомлення особи про підозру, попередньо визначити неможливо. Ніякі докази для слідчого не мають наперед встановленої сили. У кожному кримінальному провадженні питання про достовірність доказів для правильного висновку про винуватість особи потрібно вирішувати, виходячи з конкретних обставин кримінального провадження.

Підстави повідомлення про підозру є доволі неоднорідними та їх можна поділити на дві групи – формальні та юридичні. Саме до формальних підстав можна віднести передбачені ст. 276 КПК України перші дві, оскільки для них є характерним не пряме, а побічне твердження про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення. Формальні підстави для повідомлення про підозру є вторинними, оскільки з'являються в результаті прийняття рішення про затримання особи чи застосування щодо неї запобіжного заходу.

Юридичною підставою для повідомлення про підозру є наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зазначена юридична підстава є прямою, оскільки слідчим, прокурором під час досудового розслідування зібрана достатня кількість доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [6].

Дискусійним залишається і питання доцільності викладення у повідомленні про підозру доказів, на підставі яких прокурор, слідчий прийняв рішення про притягнення особи до кримінальної відповідальності. У процесі теоретичних досліджень більшість науковців вважають, що вимога вмотивованості рішення означає необхідність обов'язкового наведення в тексті документа доказів, що підтверджують

висновки про наявність кримінального правопорушення і винуватості конкретної особи в його вчиненні [7].

Однак кримінальне процесуальне законодавство загалом не містить конкретного визначення, які саме докази слід вважати достатніми. Ю. П. Аленін та І. В. Гловюк вказують, що під достатніми доказами стосовно рішення про повідомлення особі про підозру слід розуміти достовірні відомості, зібрані, перевірені й оцінені слідчим, прокурором у встановленому законом порядку, які в своїй сукупності приводять до єдиного висновку, що на даний момент розслідування конкретна особа вчинила кримінальне правопорушення [3, с. 163–164]. З цього випливає, що вирішення питання достатності чи недостатності доказів для повідомлення про підозру, виходячи із зібраних у кримінальному провадженні доказів, має суб'єктивний характер і полягає у внутрішньому переконанні уповноваженої на це особи.

Після того як прокурор або слідчий, за погодженням з прокурором, прийняли рішення щодо повідомлення певній особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, воно оформлюється спеціальним процесуальним документом у формі письмового повідомлення. Повідомлення про підозру повинно відповідати вимогам, передбаченим ст. 277 КПК України.

Повідомлення про підозру складається з системи процесуальних дій та рішень слідчого або прокурора, спрямованих на формування законної і обґрунтованої підозри за умови забезпечення особі, яка стала підозрюваним, можливості захищатись усіма дозволеними законом засобами і способами. Викладена у письмовому повідомленні підозра є підґрунтям для виникнення системи кримінально-процесуальних відносин та реалізації засади змагальності у кримінальному провадженні і, у такий спосіб, з'являються можливості для підозрюваного впливати на наступне формулювання обвинувачення.

Повідомлення про підозру та порядок його здійснення регламентуються статтями 42, 276–278, 480–481 КПК України. Загальний порядок повідомлення про підозру передбачений главою 22 КПК України, яка має назву «Повідомлення про підозру» та складається з таких статей: «Випадки повідомлення про підозру» (ст. 276); «Зміст письмового повідомлення про підозру» (ст. 277); «Вручення письмового повідомлення про підозру» (ст. 278). Така побудова цієї глави дає підстави зробити висновок, що законодавець пов'язує процесуальну діяльність із повідомлення про підозру з сукупністю процесуальних дій слідчого та/або прокурора, зміст яких полягає у встановленні юридичних і фактичних підстав для повідомлення про підозру (ст. 276), складанні письмового процесуального документа (повідомлення про підозру) (ст. 277) та його врученні особі (ст. 278).

Зазначимо, що наведені статті не вичерпують змісту діяльності під час повідомлення особі про підозру, оскільки системне тлумачення норм КПК України вказує також на те, що, крім зазначених дій, слідчий та/або прокурор зобов'язані встановити саму особу, якій має бути вручено повідомлення про підозру; роз'яснити права підозрюваному, що є невід'ємним обов'язковим етапом процедури повідомлення про підозру. Необхідно також слідчому та/або прокуророві з'ясувати точне

місцезнаходження особи з метою її виклику для проведення процесуальних дій, пов'язаних із врученням повідомлення про підозру.

Безперечно, сама по собі природа повідомлення про підозру суттєво відрізняється від виклику у кримінальному провадженні – у тому числі й за змістовою складовою, оскільки згідно з частиною третьою ст. 276 КПК України після повідомлення про права слідчий, прокурор або інша уповноважена службова особа на прохання підозрюваного зобов'язані докладно роз'яснити кожне із зазначених прав. Тобто, на відміну від виклику, що встановлює обов'язок особи з'явитись до того чи іншого органу, повідомлення про підозру передбачає роз'яснення прав.

Частиною першою ст. 135 КПК України визначено, що особа викликається до слідчого, прокурора, слідчого судді, суду шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. У частині другій цієї ж статті вказується, що в разі тимчасової відсутності особи за місцем проживання повістка для передачі їй вручається під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи [5].

Водночас норми даних статей не передбачають вручення повідомлення про підозру, адже ця процесуальна дія, серед іншого, зумовлює реалізацію права підозрюваного бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, визначені у п. 2 частини третьої ст. 42, частині третій ст. 276 КПК України, а також отримати їх роз'яснення. Ці дії ніяким чином не може здійснити неуповноважена особа – дорослий член сім'ї, працівник ЖЕО чи адміністрація місця роботи особи, а лише особа, яка має певний процесуальний статус у кримінальному провадженні – слідчий, прокурор чи інша уповноважена особа. Також роз'яснення технічно неможливо здійснити по телефону, телеграмою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком.

На нашу думку, положення ст. 135 КПК України про можливість направлення виклику електронною поштою, факсимільним зв'язком, повідомленням по телефону, повідомленням телеграмою не поширюється на спосіб вручення повідомлення про підозру за допомогою поштового зв'язку, з огляду на специфічний зміст даної процесуальної дії. З цих самих підстав, враховуючи обов'язкове роз'яснення процесуальних прав підозрюваного повідомленням про підозру не може бути вручене: 1) під розписку дорослому члену сім'ї чи іншій особі, яка з нею проживає; 2) житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи; 3) адміністрації за місцем роботи особи; 4) представнику за довіреністю. Статус представника підозрюваного за довіреністю взагалі не передбачений КПК України.

Виходячи із зазначеного вище, слідчий, прокурор зобов'язані здійснювати повідомлення про підозру належним чином у порядку ст. 278 КПК України.

Наступною не менш актуальною проблемою є порушення засади публічності, яка передбачена у ст. 25 КПК України саме в контексті процесуального порядку повідомлення особі про підозру. Особливість будь-якої засади кримінального провадження і публічності, зокрема, полягає в тому, що вона має свій нормативний

зміст, тобто знаходить прояв у нормі чи сукупності норм (процесуальних інститутах). Засади зазвичай застосовуються опосередковано, через інші приписи (норми поведінки), у сукупності з якими принципи набувають усіх структурних якостей правових норм [8, с. 41].

Повідомлення особі про підозру, як ми вже зазначили, є процесуальним інститутом, з якого починається вплив строків досудового розслідування та момент притягнення особи до кримінальної відповідальності. Тому порушення, які допускаються під час повідомлення особі про підозру, зумовлюють значні негативні наслідки. З одного боку, з порушенням вимог засади публічності (завдається шкода публічному інтересу держави та суспільства), а з другого – спостерігається порушення приватних інтересів (завдається шкода приватному інтересові конкретних осіб). Таким чином, є підстави констатувати невиконання завдань кримінального провадження та зниження довіри суспільства до правоохоронної системи в цілому [9, с. 41].

Розглянемо найбільш типові процесуальні помилки під час повідомлення особі про підозру (які впливають саме з перелічених вище недоліків, таких як недосконалість процесуального законодавства та неправомірного його використання).

1. Якщо брати першу так звану групу помилок, то до неї слід віднести такі неоднозначні аспекти, як: набуття процесуального статусу підозрюваного з моменту фактичного вручення поштового відправлення з повідомленням про підозру та/або з моменту надіслання особі повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку. Посилаючись на статті КПК України, можна визначити, що законодавець виділив пріоритетним саме безпосереднє вручення письмового повідомлення про підозру.

Однак на практиці непоодинокими є випадки, в яких таке повідомлення про підозру надіслане засобами поштового зв'язку, але не вручене адресату та повернуте відправникові у зв'язку із закінченням строку зберігання на поштовому відділенні або відмовою адресата від його отримання. Тому виникає закономірне запитання: чи призводить до набуття особою статусу підозрюваного факт надіслання такого повідомлення засобами поштового зв'язку?

Відповідь на такі питання науковці дають по-різному. Ми погоджуємося з О. Ю. Татаровим та іншими авторами, які на підставі системного аналізу положень КПК України стверджують, що надіслання особі повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку відповідатиме вимогам КПК України та вважатиметься належним способом такого повідомлення лише у разі вручення поштового відправлення особисто (безпосередньо) підозрюваному. Навряд чи логічною буде зміна процесуального статусу особи у кримінальному провадженні, якщо повідомлення про підозру було надіслане їй засобами поштового зв'язку, але не було вручене адресатові з різних причин [10, с. 183].

Доволі поширеною в діяльності слідчих і прокурорів є практика надіслання повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення на підприємство, установу, організацію, де працює зазначена особа, наприклад, факсимільним зв'язком або поштою. Із цього моменту вважається, що особа набула статусу підозрюваного.

Зазначимо, що частина перша ст. 278 КПК України містить посилання на главу 6, а та, у свою чергу, відсилає до глави 11, ст. 135 КПК України, у якій вказується, що виклик може здійснюватися шляхом вручення повістки про виклик, надіслання її поштою, електронною поштою чи факсимільним зв'язком, здійснення виклику по телефону або телеграмою. Поряд із тим чинне кримінальне процесуальне законодавство, крім вимоги безпосереднього вручення повідомлення про підозру, вказує на необхідність роз'яснення процесуальних прав та обов'язків підозрюваного, підтвердження виконання зазначених дій особистим підписом підозрюваного.

Ураховуючи наявність подібних вимог, вважаємо, що наведені способи вручення повідомлення про підозру не зумовлюють набуття статусу підозрюваного. Виняток із цього загального правила законодавець передбачає лише при проведенні спеціального досудового розслідування, яке здійснюється на підставах та у порядку, передбачених главою 24-1 КПК України. Отже, працівникам правоохоронних органів слід враховувати, що процесуальний статус особи у кримінальному провадженні, якій повідомлення про підозру було надіслане засобами поштового зв'язку, але не було вручене адресату та повернуте відправникові у зв'язку із закінченням строку зберігання на поштовому відділенні або відмовою адресата від його отримання, не змінюється [9, с. 155].

Наступним неоднозначним моментом є те, що на практиці доволі часто фактично направляють повідомлення про підозру зазначеним способом, заздалегідь знаючи, що цей процесуальний документ адресат не отримає, оскільки його місцезнаходження невідоме. У частині першій ст. 281 КПК України передбачено: якщо під час досудового розслідування місцезнаходження підозрюваного невідоме, то слідчий, прокурор оголошує його розшук [5]. Проте тоді виникає наступне питання: яким чином особа фактично набуде цього процесуального статусу, коли вона свідомо переховується від органів слідства і суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і слідчий об'єктивно позбавлений такої можливості вручити їй копію повідомлення про підозру?

КПК України на сьогодні не надає відповіді на це запитання, яке вирішується на практиці шляхом надіслання повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку з одночасним винесенням постанови про оголошення розшуку підозрюваного. У разі затримання такої особи, що була оголошена в розшук, слідчий за дорученням прокурора або прокурор повторно з дотриманням вимог ст. 278 КПК України вручають письмове повідомлення про підозру.

2. До другої так званої групи процесуальних помилок слід віднести вже формальне ставлення практичних працівників до своїх обов'язків стосовно роз'яснення підозрюваним обсягу їхніх прав. На превеликий жаль, непоодинокими є випадки, за яких не було здійснене роз'яснення слідчим та/або прокурором прав та обов'язків підозрюваного під час вручення повідомлення про підозру. Водночас на слідчого, прокурора покладено безумовний обов'язок роз'яснити підозрюваному його права та забезпечити право на кваліфіковану правову допомогу з боку обраного ним або призначеного захисника.

Тобто не роз'яснення слідчим та/або прокурором прав та обов'язків підозрюваного під час вручення повідомлення про підозру зумовлює порушення засад публічності та забезпечення права на захист, має у подальшому визнаватися істотним порушенням вимог КПК України. Вирішуючи питання про процесуальні наслідки порушення права особи на захист, суддям необхідно керуватись положеннями, закріпленими у ст. 87 КПК України, відповідно до частини першої якої недопустимими є докази, отримані внаслідок істотного порушення прав і свобод людини, гарантованих Конституцією та законами України, міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також будь-які інші докази, здобуті завдяки інформації, отриманій внаслідок істотного порушення прав та свобод людини. При цьому в частині другій аналізованої норми передбачається, що одним із діянь, у разі існування яких суд зобов'язаний визнати їх істотними порушеннями прав людини і основоположних свобод, є, зокрема, порушення права особи на захист [11].

Крім того, порушенням вимог засади публічності є повідомлення про підозру особі у вчиненні декількох кримінальних правопорушень, що передбачені різними статтями (частинами статей) КК України (йдеться про сукупність злочинів, а не про перекваліфікацію), при цьому відомості про вчинення кримінального правопорушення, передбаченого однією зі статей КК України, що інкримінується особі, на дату складання повідомлення про підозру не були внесені до Єдиного державного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР). Така практика не відповідає вимогам КПК України, оскільки за змістом частин першої–третьої ст. 214 КПК України моментом початку досудового розслідування визначено внесення слідчим, прокурором відповідних відомостей до ЄРДР.

3. До третьої так званої групи процесуальних помилок можна віднести неоднозначне трактування частини першої ст. 278 КПК України щодо неможливості вручення письмового повідомлення про підозру у день його складення. Так, за змістом зазначеної вище норми закону письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення, у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень. Визначеність у питанні законності способу повідомлення про підозру потребує врахування низки чинників.

По-перше, невстановлення місця знаходження особи. У КПК України не конкретизовано випадки, про які йдеться у частині першій ст. 278, тобто не сформульовано причини, за яких вручення повідомлення про підозру можна вважати неможливим. Однак у разі наявності таких випадків закон передбачає можливість вручення повідомлення про підозру у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень (ст. 111 та ст. 135 КПК України).

У частині першій ст. 42 КПК України «Підозрюваний, обвинувачений» встановлено, що статусу підозрюваного особа набуває внаслідок вжиття заходів для вручення повідомлення про підозру у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, лише в одному випадку – якщо складене повідомлення

про підозру неможливо вручити через невстановлення місцезнаходження особи. Тому, якщо місцезнаходження особи встановлене, тобто в сторони обвинувачення (слідчого, прокурора) є точні відомості про місце роботи, місце проживання або тимчасового перебування особи, то вручення повідомлення про підозру має відбуватися відповідно до частини першої ст. 278 КПК України, а не у спосіб, передбачений для вручення повідомлень.

Акт повідомлення особі про підозру має суттєве значення як для кримінального провадження в цілому (з моменту повідомлення про підозру розпочинається стадія притягнення до кримінальної відповідальності – п. 14 частини першої ст. 3 КПК України, з цього моменту обраховують строки досудового слідства – ст. 219 КПК України), так і для особи, якій здійснено це повідомлення, – набуття статусу підозрюваного (частина перша ст. 42 КПК України). Наявність у особи статусу підозрюваного є умовою для застосування щодо неї запобіжних та інших заходів забезпечення кримінального провадження, у результаті чого можуть мати місце істотні обмеження прав і свобод.

Окрім того, в особи з моменту повідомлення про підозру виникає право на захист. Тому правова регламентація моменту повідомлення про підозру і застосування відповідних норм КПК України має узгоджуватися з принципом юридичної визначеності. Реалізації цього принципу важко домогтися в разі вручення повідомлення про підозру під розписку дорослому члену сім'ї особи чи іншій особі, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційній організації за місцем проживання особи або адміністрації за місцем її роботи, як це передбачено в частині другій ст. 135 КПК України.

Для слідчого, прокурора залишається невідомим момент фактичної передачі цими особами повідомлення особі, щодо якої воно складене. У такому разі момент набуття особою статусу підозрюваного фактично визначають особи, яким слідчий, прокурор передав повідомлення (у частині першій ст. 278 КПК України йдеться не про передачу, а саме про вручення, на що обґрунтовано звертається увага в літературі науково-практичного спрямування та що цілком узгоджується з етимологією слова «вручення» [12, с. 608].

Тому повинні бути вагомі підстави для відхилення від звичайного порядку вручення повідомлення про підозру. Одна справа викликати особу повісткою для провадження якоїсь процесуальної дії, а інша – через когось вручити такий важливий для дотримання прав особи документ, яким їй надається статус підозрюваного.

Окрім того, у момент повідомлення особі про підозру відбувається «висунення кримінального обвинувачення» (частина перша ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Зважаючи на це, належним суб'єктом висунення такого обвинувачення є лише той суб'єкт, якого держава на це уповноважила, тобто прокурор, слідчий як представники сторони обвинувачення. Саме від них особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, має безпосередньо отримувати інформацію про це та про свої права. Перехід від звичайного до особливого порядку вручення повідомлення про підозру можливий за наявності вагомій підстави.

Такою підставою застосування особливого порядку вручення повідомлення про підозру варто розглядати факт тимчасової відсутності особи за місцем проживання не сам по собі, а в сукупності з фактом невстановлення місцезнаходження особи. Наявність цих двох фактів свідчатиме про наявність «випадку неможливості вручення повідомлення», про який ідеться в ст. 278 КПК України. Лише після встановлення фактів тимчасової відсутності і невідомості місця знаходження особи в слідчого, прокурора виникає право застосовувати особливий порядок вручення повідомлення про підозру. При цьому інтерпретація зазначених фактів має ґрунтуватися на здоровому глузді. Так, наприклад, не можна розглядати як підставу для застосування особливого порядку вручення повідомлення про підозру факт відсутності особи за місцем проживання в зв'язку з тим, що вона, перебуваючи у відпустці, виїхала на декілька днів до іншого населеного пункту або за кордон і до того ж повідомила слідчого, прокурора про день свого повернення додому.

Повідомлення про підозру можна вважати складеним лише за умови наявності в ньому всіх елементів змісту, зазначених у ст. 277 КПК України, а також усіх реквізитів, у тому числі й підпису особи, яка його склала. Вимогу про вручення письмового повідомлення про підозру в день його складення слідчим або прокурором у науці кримінального процесу розуміють так, що ці суб'єкти, «пересвідчившись у тому, що за викликом прибула або доставлена саме та особа, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, технічно оформлюють заздалегідь підготовлене або щойно складене повідомлення про підозру і здійснюють процедуру його вручення з дотриманням вимог ст. 276 та ст. 277 КПК України» [12, с. 608].

По-друге, існують ризики розширеного тлумачення підстав застосування порядку, передбаченого для вручення повідомлень. У випадку, коли особа, щодо якої складено повідомлення про підозру, виявиться тимчасово відсутньою за місцем проживання (тимчасового перебування) (наприклад, піде на півгодини до магазину) чи роботи (буде відсутньою на роботі в період обідньої перерви), існує вірогідність нівелювання сутності інституту повідомлення про підозру, що може мати наслідком зловживання слідчими, прокурорами широко витлумаченим ними правом на застосування особливого порядку повідомлення.

Також із метою спрощення порядку повідомлення про підозру слідчий, прокурор може умисно складати повідомлення наприкінці дня, щоб не залишилося часу на вручення «у день його складення». Йдеться про формальну можливість для слідчого, прокурора в кожному кримінальному провадженні штучно створювати підстави для застосування особливого, а по суті спрощеного, порядку вручення повідомлення про підозру з метою уникнути безпосереднього контакту з особою, щодо якої воно складене. Відтак у частині першій ст. 278 КПК України слова «неможливість вручення» стосуються не слів «у день його складення», а підкреслюють відсутність можливості у слідчого, прокурора особисто (безпосередньо) передати певній особі повідомлення про підозру.

На підставі викладеного вище можна зробити висновок про те, що порядок і момент вручення повідомлення про підозру особі врегульовано в КПК України

неоднозначно, бо значною мірою залежать від розсуду слідчого, прокурора. Частинною шостою ст. 9 КПК України встановлено, що у випадках, коли положення КПК України неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовуються загальні засади кримінального провадження, визначені частиною першою ст. 7 КПК України. У разі вирішення питання щодо повідомлення про підозру особі, тимчасово відсутній за місцем проживання, слідчий, прокурор повинен керуватися засадами верховенства права (п. 1 частини першої ст. 7, ст. 8 КПК України), складовою частиною якого є принцип правової визначеності (чітке визначення моменту повідомлення про підозру) та забезпечення права на захист (п. 13 частини першої ст. 7, ст. 20 КПК України) (констатація конкретного моменту виникнення права на захист, роз'яснення прав підозрюваному). Дотримання зазначених засад є неможливим у разі здійснення слідчим, прокурором повідомлення про підозру в особливому порядку, тобто через дорослого члена сім'ї особи чи іншу особу, яка з нею проживає, житлово-експлуатаційну організацію за місцем проживання особи або адміністрацію за місцем її роботи. Особливий порядок у такому разі ставить під загрозу приватні інтереси особи, якій повідомляють про підозру.

У ситуації, коли особа не просто тимчасово відсутня за місцем проживання, а й невідомо де знаходиться і коли з'явиться за місцем свого проживання, перевагу над приватними інтересами, забезпечуваними засадами верховенства права і наявністю права на захист, мають публічні інтереси, що полягають у притягненні особи до кримінальної відповідальності. У такій ситуації застосування особливого порядку повідомлення про підозру буде виправданим і доцільним [13].

Висновки. Отже, підсумовуючи, можна зробити такі висновки. Підстави повідомлення про підозру є доволі неоднорідними та їх можна поділити на дві групи – формальні та юридичні. Саме до формальних підстав можна віднести передбачені ст. 276 КПК України перші дві, оскільки для них є характерним не пряме, а побічне твердження про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення. Формальні підстави для повідомлення про підозру є вторинними, оскільки з'являються в результаті прийняття рішення про затримання особи чи застосування щодо неї запобіжного заходу. Юридичною підставою для повідомлення про підозру є наявність достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення. Зазначена юридична підстава є прямою, оскільки слідчим, прокурором під час досудового розслідування зібрано достатню кількість доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення [6].

На сьогодні кримінальне процесуальне законодавство в цій сфері має певні проблеми та неузгодженості: 1) відсутність конкретного нормативного закріплення основних понять інституту повідомлення про підозру; 2) суперечність статей КПК України (ст. 177 та ст. 276).

Також не слід ігнорувати ряд процесуальних помилок, які ми поділили на три великі групи. До першої віднесли такі неоднозначні моменти, як: набуття процесуального статусу підозрюваного з моменту фактичного вручення поштового відправлення з повідомленням про підозру та з моменту надіслання особі

повідомлення про підозру засобами поштового зв'язку. До другої групи потрапили помилки із формальним ставленням практичних працівників до своїх обов'язків стосовно роз'яснення підозрюваному обсягу їхніх прав. Та до останньої так званої третьої групи процесуальних помилок було віднесено вручення повідомлення про підозру в день його складення, а у випадку неможливості такого вручення, у спосіб, передбачений КПК України для вручення повідомлень, та можливість зловживання слідчими, прокурорами широко витлумаченим ними правом на застосування особливого порядку повідомлення особі про підозру.

Перелік використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
2. Хитра А. Я. Теорія та практика правоохоронної діяльності. Міжнародна науково-практична конференція (11 листопада 2016 р.) / упор. Ю. С. Назар. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 348–351.
3. Аленін Ю. П., Гловнюк І. В. Повідомлення про підозру: загальна характеристика та проблеми удосконалення. Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 161–169.
4. Гринюк В. О. Повідомлення про підозру як форма здійснення первинного обвинувачення у кримінальному провадженні. Форум права. 2017. № 1. С. 20–25.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квітня 2012 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>
6. Гринюк В. О. Окремі питання повідомлення про підозру як початок реалізації функцій обвинувачення. Право України. 2013. № 11. С. 120–126.
7. Лукашевич В. З. Обоснованность обвинения и гарантии прав обвиняемого в стадии предварительного расследования. Ученые записки ЛГУ. 1956. № 202. Вып. 8. С. 190–200.
8. Божьев В. П. Уголовно-процессуальные правоотношения. Москва: Юрид. лит., 1975. 175 с.
9. Тищенко О., Говорун Д. Окремі питання процесуального порядку повідомлення про підозру в контексті реалізації засади публічності. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 9. С. 153–157.
10. Татаров О. Проблеми повідомлення про підозру та шляхи їх вирішення. Науковий часопис Національної академії прокуратури України. 2014. № 4. С. 179–186.
11. Про судову практику забезпечення права на захист у кримінальному провадженні: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 25.09.2015 № 9. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html
12. Блудиліна М. Є., Бояров В. І., Варфоломєєва Т. В., Лобойко Л. М. та ін. Кримінальний процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар. Київ: Юстиніан, 2012.
13. Глинська Н., Лобойко Л., Шило О. Повідомлення про підозру: правомірність застосування порядку, передбаченого КПК України для вручення повідомлень. Юридичний вісник України. 2017. № 45 (1166). 16 листопада. URL: <https://ivpz.kh.ua/uk/>

References

1. *Velykyy tlumachnyy slovnyk suchasnoyi ukrainskoyi movy*. Kyiv, Irpin, 2009. 1736 p. [ukr.]
2. Khytra A. Y. *Teoriya ta praktyka pravoohoronnoyi diyalnosti. International scientific-practical conference (November 11, 2016) / emphasis. Y. S. Nazar*. Lviv: Lviv Department of Internal Affairs, 2016. P. 348–351. [ukr.]
3. Alenin Y. P., Hlovnyuk I. V. *Povidomlennya pro pidozru : zagalna kharakterystyka ta problemy ydoskonalennya*. Visnyk Pivdenного regionalnogo tsentru Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrainy. 2014. № 1. P. 161–169. [ukr.]
4. Hrynyuk V. O. *Povidomlennya pro pidozru yak forma zdiysnennya pervynного obvynuvachennya u kryminalnomu provadzhenni*. Forum prava. 2017. № 1. P. 20.–25. [ukr.]
5. *Criminal procedural code of Ukraine: Law of 13 April 2012 (as amended)*. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>[ukr.]
6. Hrynyuk V. O. *Okremi pytannya povidomlennya pro pidozru yak pochatok realizatsiyi funktsiy obvynuvachennya*. Pravo Ukrainy. 2013. № 11. P. 120–126. [ukr.]
7. Lukashevych V. Z. *Obosnovannost obvinenia i garantii prav obviniaemogo v stadii predvaritelnogo rassledovania*. Uchen.zap. LGU. 1956. № 202. Vol. 8. P. 190–200. [ukr.]
8. Bozhev V. P. *Ugolovno-processualnie pravootnoshenia*. Moscow, 1975. 175 p.
9. Tyshchenko O., Hovorun D. *Okremi pytannya protsesualnogo poriadku povidomlennya pro pidozru v konteksti realizatsii zasady publichnosti*. Pidpryemstvo, gospodarstvo i pravo. 2016. № 9. P. 153–157. [ukr.]
10. Tatarov O. *Problemy povidomlennya pro pidozru ta shlyahy yikh vyrishennya*. Naukovyy chasopys Natsionalnoyi akademiyi prokuratury Ukrainy. 2014. № 4. P. 179–186. [ukr.]
11. *Pro sudovu praktyku zabezpechennya prava na zakhyst u kryminalnomu provadzhenni: Informatsiynyy lyst VSSU 25.09.2015 № 9*. URL: http://sc.gov.ua/ua/uzagalnennja_sudovoji_praktiki.html. [ukr.]
12. Bludylina M. Y., Boyarov V. I., Varfolomeeva T. V., Loboyko L. M. ta in. *Criminal procedural code of Ukraine: nauk.-prakt. komentar*. Kyiv, 2012. [ukr.]
13. Hlynska N., Loboyko L., Shylo O. *Povidomlennya pro pidozru: pravomirnist zastosuvannya poriadku, peredbachenogo KPK Ukrainy dlya vruchennya povidomlen*. Yurydychnyy visnyk Ukrainu. 2017. № 45 (1166). URL: <https://ivpz.kh.ua/uk/>[ukr.]

МИСЕЧКО М. Щодо окремих проблемних положень інституту повідомлення про підозру за кримінальним процесуальним законодавством України.

У статті розглядаються проблемні питання сутності, законодавчого регулювання інституту повідомлення про підозру, порядку повідомлення про підозру, зокрема, деякі аспекти при врученні повідомлення про підозру та роз'ясненні прав особі, а також аналізуються типові процесуальні помилки під час повідомлення особі про підозру.

Ключові слова: повідомлення про підозру, юридичні і фактичні підстави для повідомлення про підозру, порядок повідомлення про підозру, вручення повідомлення про підозру, роз'яснення прав підозрюваному, вручення повідомлень, типові процесуальні помилки.

МИСЕЧКО Н. Об отдельных проблемных положениях института уведомления о подозрении по уголовному процессуальному законодательству Украины.

В статье рассматриваются проблемные вопросы сущности, законодательного регулирования института сообщения о подозрении, порядка уведомления о подозрении, в частности, некоторые аспекты при вручении уведомления о подозрении и разъяснении прав лицу, а также анализируются типичные процессуальные ошибки при сообщении лицу о подозрении.

Ключевые слова: уведомление о подозрении, юридические и фактические основания для уведомления о подозрении, порядок уведомления о подозрении, вручение уведомления о подозрении, разъяснение прав подозреваемому, вручение сообщений, типичные процессуальные ошибки.

MISECHKO M. In the matter of some issues on the notice of accusation according to criminal procedural law of Ukraine.

The author examines the problematic issues of the essence of the notification of suspicion, its concept, meaning, which scientists interpret as: procedural activity, the meaning of which is the preparation by the investigator or prosecutor of a written notice of the suspicion and its delivery to the person in accordance with Art. art. 276-279 of the Criminal Procedural Code of Ukraine; procedural decision; procedural action; institute of criminal procedural law; pre-trial stage and the form of notification; pre-trial investigation stage; the first stage of formation of the state prosecution; the primary form of indictment against a specific person; commencement of the prosecution function. The ambiguous legislative regulation of the institution of notification of suspicion is considered, in particular, the absence of specific normative consolidation of the basic concepts of the institution of notification of suspicion and contradiction of the articles of the Criminal Procedural Code of Ukraine (Article 177 and Article 276), and chapter 22 of the Criminal Procedural Code of Ukraine, entitled «Notification of suspicion» regarding the connection of the procedural activity from the notification of suspicion with the array of the procedural actions of the investigator and / or prosecutor, the meaning of which is to establish legal and factual grounds for notification of suspicion (Art. 276), the drafting of a written procedural document (notice of suspicion) (art. 277) and its delivery to a person (art. 278).

Attention is drawn to certain aspects when giving notice of suspicion and explaining rights to a person, as well as to typical procedural errors when notifying a person of suspicion, namely, acquisition of the procedural status of a suspect from the moment of actual delivery of mail with notification of suspicion; the formal explanation to suspects of the scope of their rights, the possibility of abuse by investigators and prosecutors of the right to apply a special procedure for notifying a person of suspicion.

Key words: notice of accusation (suspicion notification), legal and factual grounds for suspicion notification, procedure for suspicion notification, notice of accusation submission, explaining rights to the suspect, notification delivery, typical procedural errors.

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ СУДДІВСЬКУ ОСВІТУ: КРАЩІ ПРАКТИКИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ СТАНДАРТІВ

9–10 грудня 2019 року в Києві пройшла Міжнародна регіональна конференція високого рівня “Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та удосконалення стандартів”. Це перший захід подібного формату (саміту), ініційований Національною школою суддів України у співпраці з Верховним Судом та за підтримки Ради Європи.

Конференція проводилася у рік відзначення 70-ої річниці створення Ради Європи. У фокусі уваги — практична реалізація ідей та цінностей верховенства права, гарантій прав людини та основоположних свобод, обмін досвідом та кращими практиками суддівської освіти. В її роботі взяли участь як українські, так і міжнародні фахівці, зокрема, ректор Національної школи суддів України Микола Оніщук, Голова Верховного Суду Валентина Данішевська, Голова Вищої ради правосуддя Андрій Овсієнко, спеціальний гість конференції, радник Генерального секретаря Ради Європи по Україні Режі Брійя, суддя-директор, Національний

суддівський інститут Канади, який є співзасновником Міжнародної організації суддівської освіти (ІОЈТ) і у 2021 році проводитиме Х конференцію ІОЈТ Адель Кент.

Метою конференції став обмін досвідом та кращими практиками підготовки суддів та кандидатів на посаду судді у навчальних закладах суддівської освіти країн Західної та Східної Європи. Програмою заходу було передбачено професійну дискусію стосовно шляхів і методів покращення системи суддівської освіти в контексті європейських стандартів захисту прав людини.

Практичним результатом роботи конференції стало схвалення Київських рекомендацій з удосконалення суддівської освіти щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини – 2019.

У конференції участь взяли представники 15 суддівських шкіл із Західної та Східної Європи, Генерального Директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи, експерти Ради Європи та її інституцій, судді-викладачі (тренери), науковці, практики.

Пропонуємо Вашій увазі матеріали конференції.

НАЦІОНАЛЬНА ШКОЛА
СУДДІВ УКРАЇНИ

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE

Верховний
Суд

ПРОГРАМА

Міжнародна регіональна конференція високого рівня

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ЧЕРЕЗ СУДДІВСЬКУ ОСВІТУ: КРАЩІ ПРАКТИКИ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ СТАНДАРТІВ

9-10 грудня 2019 року

Місце проведення: Київ, зала Пленуму Верховного Суду,
вул. Пилипа Орлика, 8

Міжнародна регіональна конференція високого рівня «Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та вдосконалення стандартів» (далі – Конференція) є першим заходом подібного формату (саміту), що ініційована Національною школою суддів України у співпраці з Верховним Судом та за підтримки Ради Європи. Конференція проводиться в рік відзначення 70 річниці створення Ради Європи. У фокусі уваги її учасників – практична реалізація ідей та цінностей верховенства права, гарантій прав людини та основоположних свобод, обмін досвідом та кращими практиками суддівської освіти.

У регіональному саміті взяли участь представники 15 суддівських шкіл із Західної та Східної Європи, представники Генерального Директорату з прав людини та верховенства права Ради Європи, експерти Ради Європи та її інституцій, судді-викладачі (тренерів).

Практичним результатом роботи Конференції стало схвалення Київських рекомендацій з удосконалення суддівської освіти щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини – 2019.

Для забезпечення якнайширшого висвітлення фахової дискусії здійснювалася онлайн трансляція заходу.

9 грудня 2019 року

09³⁰ - 10⁰⁰ Реєстрація учасників. Вітальна кава

10⁰⁰ – 10²⁰ Вітальні промови

Микола Оніщук, ректор Національної школи суддів

Валентина Данішевська, Голова Верховного Суду, Україна

Андрій Овсієнко, Голова Вищої ради правосуддя, Україна

Віктор Городовенко, член Консультативної ради європейських суддів від України, суддя Конституційного Суду України

Режі Брійя, спеціальний радник Генерального секретаря Ради Європи по Україні, спеціальний гість конференції

Адель Кент, суддя-директор, Національний суддівський інститут Канади, який є співзасновником Міжнародної організації суддівської освіти (IOJT) і у 2021 році проведиме X конференцію IOJT

10²⁰ – 10⁴⁰ **Основна доповідь: Визначальне значення суддівської освіти в імплементції Європейської конвенції з прав людини на національному рівні**

Фредрік Сундберг, голова Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини, Рада Європи

10⁴⁰ – 12⁰⁰ **СЕСІЯ І: Провідна роль національних суддівських шкіл у сфері підготовки майбутніх суддів**

У фокусі виступів та обговорення:

- фундаментальна роль судді у забезпеченні прогресу суспільства на основі цінностей сталого розвитку;
- переосмислення традиційних уявлень про суддівську освіту;
- новелізація місії закладу суддівської освіти в умовах амбівалентних суспільних запитів;
- лідерство у формуванні якісно нового суддівського корпусу.

Модератор: Микола Оніщук, ректор Національної школи суддів України

Стандарти суддівської освіти та їх вплив на здійснення правосуддя

Микола Оніщук, ректор Національної школи суддів України

Первинна підготовка в країнах ЄС, короткий огляд. Методологія і зміст: підхід Латвійського суддівського тренінгового центру

Солвіта Калніна-Кауне, директор Латвійського суддівського тренінгового центру

Первинна підготовка кандидатів на посаду судді: місія португальської суддівської школи

Жоао Мануель да Сілва Мігель, директор Центру судових досліджень, Португалія

Підготовка кандидатів на посаду судді: від професійного правника до відмінного судді

Астрід Хопма, старший менеджер напрямку міжнародної діяльності Центру підготовки та навчання органів юстиції, Нідерланди

Стан первинної підготовки та підвищення кваліфікації суддів в Азербайджані

Ельчін Абузар огли Халафов, проректор Академії юстиції при Міністерстві юстиції Республіки Азербайджан

Запитання та коментарі

12⁰⁰ – 12³⁰ Перерва на каву

12³⁰ – 13³⁰ СЕСІЯ II: Застосування Європейської Конвенції та практики Європейського суду з прав людини у періодичному навчанні суддів

У фокусі виступів та обговорення:

- дискусія щодо природи навчання суддів через конвергенцію зі стандартами Ради Європи;
- полісистемні підходи у суддівській освіті крізь призму Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини;
- бачення розвитку навчальних стратегій для суддів на рівні національних правових систем та у загальноєвропейському вимірі.

*Модератори: Наталія Шукліна, проректор Національної школи суддів України
Зураб Азнаурашвілі, заступник директора Вищої школи юстиції*

Грузії

Періодичне навчання суддів за стандартами Європейської Конвенції та практики Європейського суду з прав людини: реалізація Центром судових досліджень Португалії

Жоао Мануель да Сілва Мігель, директор Центру судових досліджень, Португалія

Підвищення обізнаності та зміна поглядів: польський досвід підвищення кваліфікації суддів в світлі Європейської конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ

Агнешка Клучинська-Цикоцка, начальник департаменту міжнародного співробітництва, Національна школа судівництва і прокуратури, Польща

Впровадження практики ЄСПЛ у процес підготовки суддів в Україні: сучасні виклики

Тетяна Фулей, начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України

Підготовка кандидатів на посаду судді та підвищення кваліфікації суддів в контексті питань захисту прав людини: досвід Академії юстиції Республіки Вірменія

Анаїт Манасян, проректор Академії юстиції Республіки Вірменія

Запитання та коментарі

13³⁰ Фотографування учасників конференції

13³⁰ – 14³⁰ Обід

14³⁰ – 16⁰⁰ СЕСІЯ II (продовження): Застосування Європейської Конвенції та практики Європейського суду з прав людини у періодичному навчанні суддів

Модератори: **Надія Стефанів**, суддя Верховного Суду (Україна), викладач Національної школи суддів України

Лука Перілі, член Ради директорів Вищої школи магістратури Італії, керівник робочої групи із тренінгових методів для суддів Європейської мережі суддівської освіти

Підвищення кваліфікації суддів для ефективного захисту прав людини. Мережа Gaius в Італії

Лука Перілі, член Ради директорів Вищої школи магістратури Італії, керівник робочої групи з тренінгових методів для суддів Європейської мережі суддівської освіти

Застосування практики ЄСПЛ в тренінгах: досвід Грузії

Зураб Азнаурашвілі, заступник директора Вищої школи юстиції Грузії

Презентація курсів Ради Європи HELP з прав людини їх національних версій

Єва Пастрана, голова відділу HELP Генерального директорату прав людини та верховенства права Ради Європи

Навчання виконанню та виконання у навчанні: новий он-лайн курс HELP з Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та виконання рішень Європейського суду з прав людини

Шимон Янчарек, тренер програми HELP Департаменту виконання судових рішень Європейського суду з прав людини, Рада Європи

Запитання та коментарі

16⁰⁰ – 16³⁰ Перерва на каву

16³⁰ – 17⁵⁰ Сесія III: Ключова роль судді у застосуванні Конвенції про захист прав людини, Європейської соціальної хартії та практики Європейського суду з прав людини у національній судовій практиці

У фокусі виступів та обговорення:

- екстраполяція європейських стандартів у сфері прав людини на національний рівень: механізми та інституції;
- суддя і суд як практичні інструменти імплементації цінностей прав людини у національні правові системи;
- індикація структурних та системних проблем національних правопорядків через діяльність Європейського суду з прав людини.

Модератори: **Режі Брійя**, спеціальний радник Генерального секретаря Ради Європи по Україні

Тетяна Аницупова, суддя Великої Палати Верховного Суду (Україна)

Судовий захист соціальних та економічних прав, гарантованих Європейською соціальною хартією, у Польщі

Моніка Смуш-Кулеша, міжнародний консультант Ради Європи, суддя Центрального районного суду міста Лодзь, Польща

Структурні та системні проблеми, визначені Європейським судом (конкретні елементи)

Павло Пушкар, голова відділу Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини, Рада Європи

Розширення консультативної компетенції Європейського суду з прав людини: значення та наслідки для національної судової практики

Тетяна Аницупова, суддя Великої Палати Верховного Суду (Україна)

Роль Національного інституту магістратури Румунії в імплементації рішень Європейського суду з прав людини

Іріна Камбреа, заступник директора Національного інституту магістратури, Румунія

Перегляд рішень національних судів на підставі рішень Європейського суду з прав людини: практика Великої Палати Верховного Суду

Дмитро Гудима, суддя Великої Палати Верховного Суду (Україна)

Запитання та коментарі

17⁵⁰ – 18⁰⁰ Підведення підсумків першого дня роботи

18⁰⁰ Прийняття

10 грудня 2019 року

09⁰⁰ – 09³⁰ Реєстрація учасників. Ранкова кава

09³⁰ – 11³⁰ Сесія IV: Сучасна суддівська освіта: зміст, учасники, методологія, інструментарій

У фокусі виступів та обговорення:

- практичне наповнення суддівської освіти;
- тренди і виклики, інновації та діджиталізація судово-освітнього виміру;
- психологічні компоненти суддівської освіти та пізнання соціотипу сучасного судді;
- практики роботи з цільовою аудиторією, врахування індивідуальних потреб та особливостей судді, залученість до суддівської освіти громадянського суспільства;
- освічений суддя як ключ до суспільної гармонії.

Частина 1: Як зробити навчання ефективним? (зміст, методологія, інструменти)

Модератори: **Тетяна Фулей**, начальник відділу наукових досліджень проблем судочинства та науково-методичного забезпечення суддівської освіти Національної школи суддів України
Жоао Мануель да Сілва Мігель, директор Центру судових досліджень, Португалія

Що називають ефективним тренінгом? Як тренінгові інституції визначають навчальні потреби? Чи відповідає результат тренінгу Вашим очікуванням?

Солвіта Калніна-Кауне, директор Латвійського суддівського тренінгового центру

Зміна підходів у підготовці суддів. Методи та оцінка

Лука Перілії, член Ради директорів Вищої школи магістратури Італії, керівник робочої групи з тренінгових методів для суддів Європейської мережі суддівської освіти

Нові підходи у формуванні навчальних програм для підготовки суддів та кандидатів на посаду судді в Національному інституті юстиції Республіки Молдова

Ольга Мустеата, начальник відділу міжнародних відносин Національного інституту юстиції, Молдова

Особливі методи підготовки суддів у контексті дотримання прав людини

Іріна Камбреа, заступник директора Національного інституту магістратури, Румунія

Психологічна підготовка в системі суддівської освіти: досвід Національної школи суддів України

Ганна Савченко, начальник відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів Національної школи суддів України

Інноваційні методи навчання при підготовці суддів в Угорщині

Марія Сімон, головний радник апарату президента Національного офісу юстиції Угорщини

Еніке Сіладдь, начальник відділу міжнародних відносин Академії юстиції Угорщини

Запитання та коментарі

11³⁰ – 12⁰⁰ Перерва на каву

12⁰⁰ – 14⁰⁰ Сесія IV: Сучасна суддівська освіта: зміст, учасники, методологія, інструментарій (продовження)

Частина 2: Хто проводить навчання і для кого? (тренери та слухачі)

Модератори: Ольга Шаповалова, начальник відділу підготовки викладачів (тренерів) Національної школи суддів України

Солвіта Калніна-Кауне, директор Латвійського суддівського тренінгового центру

Як підвищити залученість, інтерес та кількість учасників

Зураб Азнаурашвілі, заступник директора Вищої школи юстиції Грузії

Підготовка тренерів (тьюторів) як компонент формування ефективних спроможностей суддівських шкіл: досвід України

Ольга Шаповалова, начальник відділу підготовки викладачів (тренерів) Національної школи суддів України

Валерія Бабко, суддя Деснянського районного суду міста Києва, викладач Національної школи суддів України, сертифікований тренер програми HELP Ради Європи

Розробка навчальних курсів, орієнтованих на потреби суддів: досвід Національної школи судівництва та прокуратури Польщі

Агнешка Клучинська-Цикоцка, начальник департаменту міжнародного співробітництва, Національна школа судівництва і прокуратури, Польща

Цільові групи для суддівської освіти в Угорщині

Марія Сімон, головний радник апарату президента Національного офісу юстиції Угорщини

Еніке Сіладдь, начальник відділу міжнародних відносин Академії юстиції Угорщини

Ефективне залучення представників громадянського суспільства до навчання, що проводиться Національним суддівським інститутом

Адель Кент, суддя-директор, Національний суддівський інститут, Канада

Види on-line навчання у діяльності Національного інституту юстиції Болгарії

Станімір Керемедчієв, програмний менеджер «Міжнародний обмін з підвищення кваліфікації суддів» Національний інститут юстиції, Болгарія

Запитання та коментарі

14⁰⁰– 15⁰⁰ Сесія V: Схвалення Київських рекомендацій з удосконалення суддівської освіти щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини – 2019

Модератори: Микола Оніщук, ректор Національної школи суддів України

Павло Пушкар, голова відділу департаменту виконання судових рішень, Рада Європи

Схвалення Київських рекомендацій з удосконалення суддівської освіти щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини – 2019

Микола Оніщук, ректор Національної школи суддів України

Заклучні промови

Микола Оніщук, ректор Національної школи суддів України

Фредрік Сундберг, голова Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини, Рада Європи

15⁰⁰ – 16⁰⁰ Обід

Микола ОНІЩУК,
ректор Національної школи суддів України

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Доброго ранку, шановні учасники конференції, вельмишановні гості!

Доброго ранку, пані Голово Верховного Суду!

Доброго ранку, спеціальний представнику Генерального секретаря Ради Європи!

Щиро, з великою приємністю вітаю вас на міжнародній регіональній конференції високого рівня «Захист прав людини через суддівську освіту – кращі практики та удосконалення стандартів». Сьогодні є очевидним, що суддівська освіта відіграє значну, а в чомусь – і унікальну роль у забезпеченні неупередженого і справедливого правосуддя, заснованого на цінностях захисту прав людини і основоположних свобод.

Це є особливо актуальним, зокрема, для нашої країни, яка перебуває в процесі трансформації усіх сфер суспільної діяльності. Роль правосуддя в цьому, як і суддівської освіти, є непересічною. Мабуть, не випадково, що ініціатива Національної школи суддів України в проведенні цього міжнародного форуму була натхненно підтримана Радою Європи, Комітетом Міністрів Ради Європи та провідними директоратами цього високоповажного органу. І за це їм велика вдячність від всіх тих, хто присутній у цій залі.

З задоволенням повідомляю, що участь у конференції беруть представники 15 закладів суддівської освіти країн Східного партнерства та Центральної Європи. На нашу думку, це є чудовою нагодою за підсумками роботи конференції розробити та ухвалити відповідні рекомендації, які могли б використовуватися національними школами країн Ради Європи у своїй поточній діяльності, коли йдеться про стандарти суддівської освіти, практику в контексті реалізації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Мені приємно, що в якості спеціального гостя конференції присутня пані Адель Кент, директор Національного суддівського інституту Канади, який, до речі, у 2021 році прийматиме X міжнародну конференцію ІОJT.

Дозвольте мені також коротко, представити наших високоповажних колег з Ради Європи та шановних представників національних шкіл, які присутні в президії нашого заходу щоб ми мали ближчий взаємний контакт у спілкуванні:

Віктор Городовенко, член Консультативної ради європейських суддів від України, суддя Конституційного Суду України;

Адель Кент, суддя, директор Національного суддівського інституту Канади;

Жоао Мануель да Сілва Мігель, директор Центру судових досліджень Португалії;

Солвіта Калінья-Кауне, директор Латвійського суддівського тренінгового центру;

Лука Перілі, член Ради директорів Вищої школи магістратури Італії, керівник робочої групи з тренінгових методів для суддів Європейської мережі суддівської освіти;

Агнежка Клучинська-Цикоцка, начальник департаменту міжнародного співробітництва Національної школи судівництва і прокуратури Польщі;

Ольга Мустеата, начальник відділу міжнародних відносин Національного інституту юстиції Республіки Молдова;

Сльчін Абузар огли Халафов, проректор Академії юстиції при Міністерстві юстиції Республіки Азербайджан;

Станімір Керемедчієв, програмний менеджер «Міжнародний обмін з підвищення кваліфікації суддів», Національний інститут юстиції Болгарії;

Астрід Хопма, старший менеджер напряму міжнародної діяльності Центру підготовки та навчання органів юстиції, Нідерланди;

пані Валентина Данішевська, Голова Верховного Суду, Україна;

Режі Брійя, спеціальний радник Генерального секретаря Ради Європи по Україні;

Андрій Овсієнко, Голова Вищої ради правосуддя;

Фредерік Сундберг, голова Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини, Рада Європи;

Павло Пушкар, голова відділу Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини, Рада Європи;

Єва Пастрана, голова відділу HELP Генерального директорату прав людини та верховенства права Ради Європи;

Анаїт Манасян, проректор Академії юстиції Республіки Вірменія;

Зураб Азнаурашвілі, заступник директора Вищої школи юстиції Грузії;

Іріна Камбреа, заступник директора Національного інституту магістратури, Румунія;

Еніке Сіладдь, начальник відділу міжнародних відносин Академії юстиції Угорщини;

Марія Сімон, головний радник апарату президента Національного офісу юстиції Угорщини.

Шановні колеги, я оголосив наших гостей, тепер дозвольте мені передати слово для оголошення привітання та виконання почесної місії відкриття конференції пані Валентині Данішевській, Голові Верховного Суду.

Валентина ДАНИШЕВСЬКА,
Голова Верховного Суду

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні пані та панове!

Сьогодні Верховний Суд з самого ранку мав честь відчинити свої двері для таких високоповажних гостей з 15 країн світу. Ми також з великою приємністю приймаємо тут представників Ради Європи, нашого постійного партнера. Я впевнена, що вся атмосфера в цій історичній величній будівлі Верховного Суду сприятиме продуктивній і комфортній роботі протягом двох днів, під час яких триватиме конференція.

Значення суддівської освіти важко переоцінити. Світ змінюється, і чимдалі тим стрімкіше. Глобалізація, діджиталізація впливають на нашу судову практику. В сучасних умовах суддя повсякчас мусить покращувати свої знання, удосконалювати досвід. Ми могли б і самі просуватися в підвищенні своєї кваліфікації, проте за допомогою Національної школи суддів України нам це вдається значно швидше.

Слід відзначити, що умови, в яких доводиться працювати українським суддям, складні, насамперед це величезне навантаження, яке мають судді. Дуже приємно відзначити внесок міжнародних організацій, і особливо українсько-канадського проекту «Підтримка судової реформи в Україні», за допомогу, яку вони надають Верховному Суду і всім суддям України в осучасненні судового рішення, наповненні його більш зрозумілим, не формальним, а ближчим і доступнішим для людини змістом.

Наші рішення сьогодні, з одного боку, повинні бути консервативними, коли ми говоримо про необхідність захисту прав людей, з другого – ми не можемо не зважати на реформи, які здійснює Україна у своєму прагненні до асоціації з Європейським Союзом. Ці реформи мають бути суддями своєчасно і глибоко усвідомлені. Ми маємо добре розуміти їхній зміст для того, щоб практика йшла в унісон з реформами і ніякою мірою не перешкоджала їх здійсненню. Важливо, щоб у цьому прагненні ми були єдині з усіма суддями України. Єдність судової практики – це основне завдання Верховного Суду. Але якщо судді інших інстанцій будуть лише просто переписувати чи то наші правові позиції, чи то позиції Європейського суду з прав людини, ми не будемо переконливими для громадян.

Тому практика Верховного Суду, Європейського суду має бути усвідомлена з допомогою постійних занять, які проводяться Національною школою суддів України, щоб судді нижчих інстанцій, посилаючись на такі позиції, доречно їх використовували, аби вони були зрозумілими нашим громадянам. Отже, важлива місія в цьому покладається на Національну школу суддів України.

Потрібно зазначити, що Національна школа суддів України останніми роками потужно осучаснилася. В її роботі впроваджено нові методики навчання. Судді високо оцінюють, зокрема, інтерактивні підходи в навчанні.

І цілком природно, що два місяці тому викладачка Національної школи суддів пані Галина Юровська обрана з'їздом суддів України суддею Конституційного Суду. Це неабияке визнання і її особистих досягнень, і досягнень Національної школи суддів.

Чимало суддів Верховного Суду теж є викладачами Національної школи суддів. Тут працюють тренерами, крім чинних суддів, і судді у відставці, які докладають багато зусиль для того, щоб судді були професійними, сучасними. Щоб, урешті-решт, увесь суддівський корпус набував авторитету в суспільстві й завдяки цьому зростала довіра населення до судів. А маючи таку потужну допомогу наших партнерів і друзів, ми, об'єднані єдиною метою спільним великим бажанням розвиватися й ставати кращими.

У фокусі уваги Національної школи суддів України – не лише комплекс навчальних програм для суддів щодо правових позицій і практики розгляду судових спорів з різних галузей права, а й тренінги на доволі тонкі й чутливі теми – про етичні стандарти поведінки суддів. Можливо, у своєму середовищі ми самі не знаходимо можливостей обговорювати такі питання або мало цьому приділяємо уваги. А на заняттях Національної школи суддів, стаючи слухачами, навчаючись, ми знімаємо мантиї і можемо усвідомлювати ці теми доволі відверто і щиро.

Переконана, що цей захід стане важливою подією високого міжнародного рівня. Дякую вам, Миколо Васильовичу, і дякую всім партнерам за організацію цього форуму. Гадаю, ми тут почуємо про досвід суддівських шкіл інших країн, які так само, як і ми, прагнуть до того, щоб бути якомога кориснішими для своєї судової системи. Ми почуємо багато тем, які, можливо, додадуть нам інструментів для покращення своєї роботи.

Впевнена, що і досвід Національної школи суддів України буде вельми цікавим для інших країн. А, обмінюючись досвідом, ми, думаю, зможемо покращити стандарти суддівської освіти і досягти успішних результатів у покращенні стану правосуддя як в Україні, так і в інших країнах. Адже як українські громадяни, так і громадяни інших країн прагнуть якості суддівських послуг.

Тож бажаю всім учасникам конференції успіхів! А ми будемо робити все можливе для того, щоб вам було комфортно працювати.

Дякую за увагу!

Андрій ОВСІЄНКО,
Голова Вищої ради правосуддя

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Доброго дня, шановні колеги!

Доброго дня, шановні гості, наші міжнародні партнери!

Приємно вітати всіх вас у цій залі, де вершиться правосуддя, відбуваються одні з найбільш знакових подій для всієї судової системи і для Української держави.

Ми сьогодні говоримо про надважливе питання, яке, без перебільшення, можна назвати й певною мірою визначальним у діяльності судової системи, – про суддівську освіту. Фактично вона є основою для належного функціонування всієї нашої судової системи, для належного забезпечення відправлення правосуддя кожним судом, починаючи від найменшого місцевого районного суду і до Верховного Суду. Адже суддівська освіта – це питання, яке стосується безпосередньо кожного без винятку судді в нашій країні.

Ефективне функціонування системи судоустрою як гарантія забезпечення справедливого правосуддя, належного захисту прав і свобод, того, що судочинство здійснюється справедливо і неупереджено, повною мірою залежить від кваліфікації, рівня підготовки кожного судді. Як свідчить практика, і такі випадки є непоодинокими, неналежна підготовка судді або його недостатній професійний рівень можуть бути причинами, які призводять до ухвалення того чи іншого рішення з порушенням закону. Саме тому належна професійна підготовка судді й систематичне підтримання його високого рівня кваліфікації є, без перебільшення, одним із пріоритетних завдань нашої держави.

На сьогодні маємо ситуацію, коли суддівська освіта в Україні продовжує процес свого становлення і розвивається, розвивається дуже потужно. Це слід відмітити. І не лише ми як судді можемо це оцінити, це відзначають і наші міжнародні партнери.

Саме на Національну школу суддів України як інституцію в системі правосуддя, інституцію зі спеціальним статусом законом покладено обов'язок забезпечувати підготовку та підтримання належного професійного рівня суддівського корпусу. І, варто сказати, що Національна школа суддів з цим завданням справляється успішно впродовж багатьох років.

Говорячи про систему суддівської освіти, ми маємо на увазі конкретних людей, які займаються підготовкою, підвищенням кваліфікації суддів, кандидатів на посаду судді у процесі добору, працівників апарату суду. На виконання законодавчих змін, які були зумовлені черговим етапом судової реформи, значною мірою модернізувалася й Національна школа суддів України. Модернізувалася шляхом запровадження абсолютно новітніх стандартів суддівської освіти, нових форм і методів, які дали змогу задіяти найкращі міжнародні практики освіти суддів.

Це ми відчули проходячи у Національній школі суддів України підвищення кваліфікації, беручи участь у організованих семінарах, симпозиумах та інших навчальних заходах. Це постійний і безперервний процес оновлення, розвитку, модернізації організації й здійснення навчального процесу, комплексу форм і методів діяльності. Загалом це процес становлення новітньої системи суддівської освіти.

Запровадження новітніх методик і форм освіти для суддів стало можливим значною мірою завдяки тісній, плідній і тривалій співпраці з нашими міжнародними партнерами. Це дало змогу нам перейняти одні з кращих практик, одні з кращих методик, форм освіти. Дуже важливим інноваційним елементом стало запровадження так званої інтерактивної форми освіти, інтерактивного спілкування, що дало можливість залучити водночас до процесу підвищення кваліфікації, до процесу навчання велику кількість наших колег суддів.

Застосування новітніх інформаційних технологій у наш час є важливим чинником, який забезпечує просування новітніх методів освіти суддів на ниві діяльності Національної школи суддів України. Особисто для мене, мабуть, найбільш ефективним інституційним елементом стало створення тестологічного центру в структурі Національної школи суддів України. Створення цього структурного підрозділу в закладі суддівської освіти дало змогу запровадити єдині стандартизовані незалежні системи оцінювання, зокрема кваліфікаційного оцінювання, оцінювання в процесі підготовки та перепідготовки не тільки суддів, а й працівників апарату суду. Та це далеко не єдина серйозна інституційна і системна новація в системі суддівської освіти.

У контексті зазначеного слід наголосити, що якісна суддівська освіта – не самоціль, а внутрішня потреба професійного суддівського корпусу. Насамперед це важливий чинник формування суспільної довіри до судової влади в Україні.

Й це не просто слова, оскільки, як свідчать нещодавні соціологічні дослідження, проведені Центром політико-правових реформ у червні 2019 року, майже 15 відсотків опитаних респондентів зазначили про те, що, на їхню думку, якомога частіше навчання суддів, більша кількість тренінгів і освітніх програм для них сприяли б тому, що суспільна довіра до суду як інституції, до судової гілки влади як незалежної гілки влади була б вищою і зростала. Тому хочу у своєму виступі висловити подяку фахівцям Національної школи суддів України за такий ентузіазм, який можемо спостерігати не лише як Вища рада правосуддя, а й як уся суддівська спільнота.

Науково-методична діяльність цієї інституції не лише дає змогу ефективно виконувати свою функцію решті органів суддівського врядування, а й є запорукою того, що дійсно рівень суддівської освіти в нашій державі зростатиме невпинно, він набуватиме новітніх інноваційних форм, інструментів, і це дасть змогу досягти того рівня суспільної довіри до суду як інституції, якого ми, наша держава, наше суспільство прагнемо.

На продовження свого короткого виступу хотів би виконати надзвичайно приємну для мене місію, оскільки моя трудова діяльність не лише як судді, а й як викладача

Національної школи суддів тісно пов'язана з цією установою, – вручити високу державну нагороду Валентині Костянтинівні Коржик. Валентина Костянтинівна – не лише заслужений юрист України, не лише директор Харківського регіонального відділення Національної школи суддів України, це наша колега. Нещодавно мені особисто довелося співпрацювати з Харківським регіональним відділенням Національної школи суддів, і маю відзначити, що високий рівень роботи цього відділення є, беззаперечно, заслугою і її керівника та колективу, який був нею створений, дібраний, який у неї вірить, за нею іде і який вона зуміла так добре організувати.

Ця висока державна нагорода – орден Княгині Ольги III ступеня. Дуже визначальним є те, що ним було нагороджено нашу колегу з нагоди Дня Незалежності України Указом Президента України від 22 серпня 2019 року. І не менш знаковим, мабуть, є те, що ми маємо нагоду вручити таку високу державну нагороду саме напередодні Дня працівників суду. Оскільки, мабуть, символічним можна визнати це поєднання обставин, тому що незалежність держави полягає, у тому числі, у незалежності судової гілки влади, незалежності судової системи, незалежності кожного судді. Це є запорукою і гарантією незалежності держави.

З великою приємністю передаю вам, Валентино Костянтинівно, цю високу державну нагороду і бажаю, щоб вона мала продовження на вашому життєвому і професійному шляху. Вітаю вас!

Віктор ГОРОДОВЕНКО,суддя Конституційного Суду України,
член Консультативної ради європейських суддів від України

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні високі іноземні гості! Вельмишановні запрошені!

Дозвольте мені за дорученням колективу суддів Конституційного Суду України, Голови та апарату Конституційного Суду України висловити слова вітання учасникам конференції й побажати, щоб той дух, дух суддівства, дух незалежності, дух прагнення до нових знань завжди перебував у суддівському корпусі й був належним супутником цього надзвичайно важливого заходу.

Користуючись нагодою, як представник Консультативної ради європейських суддів, висловлюю слова поваги і вдячності закладам суддівської освіти, які приділяють надзвичайно важливу роль суддівській освіті.

Чому це є так важливо? Консультативна рада європейських суддів неодноразово наголошувала на тому, що суддівська освіта є надзвичайно різноманітним явищем. Суддівська освіта є вимогою суспільства. Суддівська освіта, з іншого боку, є вимогою до суддів, бо вона надає їм можливість бути незалежними й неупередженими, як визначено відповідно до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Суддівська освіта – це відповідь на питання, чи повинен суддя притягатись до дисциплінарної відповідальності, чи достатньо того, аби він пройшов відповідні курси підвищення його кваліфікації та знання етичних стандартів.

Чому надзвичайно важлива суддівська освіта для нас? Тому, що до викладання в закладах суддівської освіти відповідно до стандартів, які запропоновані Радою Європи, Консультативною радою європейських суддів, запрошуються кращі з найкращих – судді, які стають викладачами в закладах відповідної суддівської освіти.

Надзвичайно важливо, що сьогодні ця міжнародна конференція високого рівня проходить саме в Києві. Київські рекомендації Організації з безпеки і співробітництва у Європі щодо незалежності судочинства у Східній Європі, на Південному Кавказі та у Центральній Азії, які були затверджені 23–25 червня 2010 року, неодноразово застосовувались і в інших міжнародних документах, зокрема, у Висновках Консультативної ради європейських суддів.

Дуже приємно, що в цей надзвичайно важливий для України день, коли вирішуються питання миру та злагоди, коли вирішуються питання майбутнього України, поруч з нами наші міжнародні гості, які є справжніми друзями України.

І, користуючись нагодою, побажаємо успіху нашій країні Україні, кожному з нас миру та злагоди та конструктиву у проведенні конференції.

Дякую за увагу!

Режі БРІЙЯ,

спеціальний радник Генерального секретаря Ради Європи по Україні,
спеціальний гість конференції

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановна Голово Верховного Суду!

Шановний ректоре Національної школи суддів України!

Ваша честь, шановні пані та панове!

Велике задоволення виступити на цій конференції, вітати вас усіх на цьому дуже важливому форумі та спостерігати за прогресом суддівської освіти.

Розпочну з однієї історії, яка трапилась зі мною, ще коли я був студентом. Я вивчав курс, який називався «Права людини». Був усний іспит і моя тема була «Європейський суд з прав людини». Тоді мені було достатньо трьох хвилин, аби розповісти все, що я знав про цей Суд. І професор був дуже задоволений. Тому що стільки і сам професор знав про роботу цього Суду. Тим не менше він поставив мені одне додаткове запитання: «Що відбудеться, якщо країна – член Ради Європи не виконає рішення Європейського суду з прав людини? І, будь ласка, зверніть увагу на умовний нагляд». Я відповів, що згідно зі Статутом цієї організації Комітет Міністрів прийме рішення, що ця країна перестане бути членом Ради Європи.

Але я розумію, що реальність часто інша, ніж теорія. Пізніше, коли я вже працював у Секретаріаті Суду з прав людини, зрозумів, як працює Суд, як розглядає справи, приймає певні рішення. На той час кількість прийнятих судом рішень була значно менша ніж зараз.

Наразі навчання адвокатів і суддів стає більш складним – через збільшення обсягів інформації. І та кількість інформації, яку треба сприйняти, переварити, незрівнянно велика. Завдання суддів тепер набагато складніші, ніж було наше завдання в ті часи.

Але довіра до судової влади громадян залежить від професіоналізму суддів, прокурорів, слідчих і адвокатів. Тому Рада Європи підтримує всеохопний підхід до реформування правової освіти в Україні, розробляючи стандарти правової освіти, запровадження зовнішнього тестування для студентів, які вступають на магістерську програму з права, і вимагає використання інноваційних підходів до змісту і методології навчання.

Уперше концепція цієї реформи була узгоджена і проголосована робочою групою ще 2017 року. І тоді законопроект був поданий до Верховної Ради, він включав основні принципи цієї реформи. На жаль, цей законопроект не був прийнятий.

Для того щоб покращити правову освіту в Україні, необхідне нове законодавство про вищу правову освіту, яке ще б більше підсилювало освітні програми, моделі навчання і підходи до навчання адвокатів в університетах та інших вищих

навчальних закладах. Але я залишу це питання поважним спеціалістам з навчання, які братимуть участь у конференції і більше розкажуть про це.

Але гарною новиною є те, для того щоб здолати цей виклик, існує у вашому розпорядженні дуже багато доречних необхідних механізмів. Я хочу згадати базу даних HUDOC, курси програми HELP, які надають доступ до масиву тематичних і процесуальних матеріалів. В онлайні дуже багато інших ресурсів, які перекладені на офіційні мови Ради Європи, водночас дедалі більше матеріалів перекладається й українською.

Я впевнений, що такі зміни дійсно відбудуться. І ця конференція, і інші подібні форуми допоможуть нам досягти прогресу в реформуванні правової освіти в Україні.

Таким чином, народ України отримає доступ до якісного правосуддя. Представники правових професій дійсно пишатимуться своєю важливою роллю – захисту прав людини тих, хто проживає в Україні.

Дозвольте мені сказати декілька слів про реформу системи правосуддя в Україні. Після того як Україна вступила до Ради Європи, протягом багатьох років очікувались значні реформи судової системи, і це відбулося, коли були прийняті зміни до Конституції України і законодавства у червні 2016 року. Найбільш зримою частиною цих змін було створення нового Верховного Суду, який і дав позитивні результати та позитивно вплинув на всю судову систему України.

Нещодавно, 16 жовтня 2019 року був прийнятий Закон України № 193 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», який ввів численні зміни в численні сфери діяльності судової влади.

Як ви всі знаєте, генеральний секретар Ради Європи відзначив недоліки певної частини цього законодавства. Парламентська Асамблея звернулася до Венеційської комісії з тим, щоб вона надала свій правовий висновок. І він невдовзі надійде.

Наше завдання – продовжувати співпрацю з владою України для того, щоб провадити в життя висновок Венеційської комісії з тим, щоби реформа проводилася в повній відповідності з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Сьогодні Рада Європи готова тісно співпрацювати з владою України для того, щоб підсилити судову систему країни, і для того, щоб забезпечити повагу до трьох основних принципів нашої організації: демократія, верховенство права і права людини. Короткострокові індикатори прогресу включатимуть, зокрема, збільшення кількості рішень Європейського суду з прав людини, які виконані в Україні, і також зменшення надходження заяв від України до Європейського суду з прав людини. Але довгостроковим показником прогресу буде збільшення довіри народу України до судової влади. Це має стати результатом цього процесу.

І я бажаю вам усіляких успіхів на цьому важливому шляху.

Вельми дякую!

Адель КЕНТ,

суддя, директор Національного суддівського інституту Канади

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановна Голово Верховного Суду!

Шановний ректоре Національної школи суддів України!

Мені дуже приємно бути сьогодні й завтра на цій такій дуже важливій конференції.

Хочу подякувати вам, пане Онішук, і офісові Ради Європи за те, що ви організували конференцію з такої важливої теми для всіх суддів «Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та удосконалення стандартів».

Особливо хочу подякувати Національній школі суддів за чудову співпрацю, яка склалася між нашими інституціями. Я зранку намагалась пригадати, як давно зародилась наша співпраця – вона триває принаймні вісім років. У нас склалися чудові партнерські стосунки з ректором паном Онішуком у процесі спільної роботи над питаннями, що стосуються суддівської освіти.

Одним із моїх головних завдань, як директора Національного суддівського інституту Канади є допомога та підтримка всіх суддів-тренерів, які працюють в нашому інституті. Я розумію, що суддівська робота надзвичайно важлива і саме тому ми хочемо підтримувати суддів як в роботі у ваших судах так і у нас у закладі суддівської освіти. Наша співпраця з Національною школою суддів України націлена і в тому числі на підтримку суддів-тренерів, які діляться власним досвідом з колегами. Висловлюю вам за це щиру вдячність!

Як відзначила у своєму вітальному слова пані Данішевська, ми також співпрацюємо з Верховним Судом і ділимося кращим досвідом канадських судів по підготовці осучаснених, більш зрозумілих за змістом для людей судових рішень.

Користуючись нагодою, розповім про міжнародну конференцію, присвячену організації суддівської освіти, яку ми, Національний суддівський інститут Канади, плануємо організувати та провести через рік. У вересні 2021 року Канада прийматиме в себе заклади суддівської освіти на X конференції Міжнародної організації суддівської освіти (ІОІТ), захід відбудеться в місті Оттава. Тема цієї конференції – підтримка та забезпечення суддівської освіти і розуміння потреб населення нашої країни. Одна з трьох основ суддівської освіти в Канаді – це розуміння контексту тих людей, які опиняються в наших судах. Тому ми вважаємо, що тема цієї конференції є дуже важливою.

На перший погляд, ця тема може здаватись вузькою, але ми будемо говорити про весь комплекс тем у контексті освіти суддів: методика викладання, техніка, методи, організація діяльності шкіл, структура наших інститутів тощо. Прошу вас усіх присутніх представників закладів суддівської освіти реєструватися для участі у конференції за посиланням, яке я вам надала. Будемо раді бачити вас у Канаді.

Бажаю вам, пане ректоре, й усім високоповажним учасникам чудової конференції.

Щиро дякую!

Фредрік СУНДБЕРГ,

голова Департаменту з питань виконання рішень
Європейського суду з прав людини, Рада Європи

ВИЗНАЧАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ СУДДІВСЬКОЇ ОСВІТИ В ІМПЛЕМЕНТАЦІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Високоповажні пані суддя Данішевська, пане ректоре Оніщук, пане Овсієнко, пане Брійя!

Шановні учасники!

Ефективність страсбурзької системи захисту прав людини у Європі ґрунтується на інкорпорації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) у національні правові системи та виконанні рішень Європейського суду з прав людини (далі – Суд, Страсбурзький суд).

Ці два дні роботи нашої конференції присвячені пошуку шляхів підвищення спроможності судових систем виконати окреслені завдання і таким чином сприяти захисту прав людини у Європі. Велика кількість поважних гостей у цій залі учасників вселяє впевненість, що незабаром ми отримаємо результати.

З одного боку, імплементація Конвенції в національне законодавство означає, що передусім національні судді покликані забезпечити виконання гарантованих Конвенцією прав. Національні судді зобов'язані у своїй щоденній роботі тлумачити національне законодавство з урахуванням Конвенції та практики Суду. Також очікується, що вони відмовляться від виконання національних законів, несумісних з Конвенцією та тлумаченням Конвенції Судом.

Сам Суд сприяє діалогу між національними судами і Страсбурзьким судом через механізм, встановлений Протоколом № 16 до Конвенції; регулярним обміном судовими рішеннями та за допомогою неофіційних дискусій, що відбуваються з вищими національними судами безпосередньо в Страсбурзі або в окремих країнах для посилення спроможності національних суддів належно імплементувати Конвенцію у внутрішнє законодавство.

З другого боку, національні судді також відіграють вирішальну роль у використанні та дотриманні положень, що встановлені рішеннями Суду, гарантуючи, що в наступних справах рішення відповідають практиці Суду та водночас вживаючи індивідуальних і загальних заходів, необхідних для виконання судових рішень.

Держави-члени взяли на себе зобов'язання виконувати остаточні рішення Європейського суду щодо визнання порушень Конвенції, а також виконання рішень у справах, у яких досягнуто дружнє врегулювання спору. Контроль за вжиттям заходів,

необхідних для виконання рішень, здійснює Комітет Міністрів Ради Європи, який складається з представників урядів 47 держав-членів, за допомогою Департаменту з питань виконання рішень Суду, який я тут і представляю сьогодні.

Хоча виконання рішень Суду належить до сфери відповідальності уряду-відповідача, який потім прийме рішення про заходи, що мають вживатися, наприклад, про внесення змін до законодавства, оновлення в'язниць тощо, національні суди відіграють важливу роль у їх виконанні, наприклад, ініціюючи відновлення провадження у справі або забезпечуючи послідовність судової практики. Зважаючи на їхню позицію в судовій владі, суди найвищої інстанції відіграють особливо важливу роль при виконанні таких рішень.

Комітет Міністрів уже давно визнав важливість якнайшвидшого та ефективного виконання рішень Суду для надійності та ефективності Конвенції як конституційного інструменту європейського громадського порядку, від якого залежить демократична стабільність континенту. Конференції високого рівня щодо майбутнього Суду, які відбулися в Інтерлакені (лютий 2010 р.), Ізмірі (квітень 2011 р.), Брайтоні (квітень 2012 р.), Брюсселі (2015 р.) та Копенгагені (2018 р.), ще раз наголосили на принциповому значенні виконання його рішень і на важливості становлення ефективної системи Конвенції та спільної відповідальності всіх зацікавлених органів, включаючи судові.

Конвенція та практика Суду є невід'ємною складовою національного законодавства країн Європи. Будь-який суддя повинен розуміти Конвенцію, конкретні принципи тлумачення, викладені Судом, а також механізм надання консультативних висновків щодо принципових питань, які стосуються тлумачення чи застосування прав і свобод, визначених Конвенцією або протоколами до неї, встановленого в Протоколі № 16 до Конвенції, та механізм виконання судових рішень.

Зростаючі обсяги прецедентної практики Суду та різноманітність ситуацій, що виникають у нашому демократичному суспільстві, де сукупність норм права, які суди мають застосовувати, стає дедалі більш технічно складною і де необхідний баланс між численними та часто конфліктуючими правами людини та очікуваннями їх визнання і гарантованості, роблять роботу судді складнішою, ніж будь-коли. Ось чому включення дисциплін з вивчення прав людини в освітні програми юридичних університетів, у навчальні програми для початкової підготовки майбутніх суддів, у вступний інструктаж новопризначених суддів, а також забезпечення постійного навчання діючих суддів є сьогодні є як ніколи важливими.

З огляду на невіддільність норм внутрішнього законодавства, Конвенції та практики Суду остання повинна бути складовою практично будь-якого навчання, заснованого на знаннях для всіх правників. Але, крім цього, важливими є навчальні заходи, спеціально розроблені для суддів з різною спеціалізацією, що стосуються взаємозв'язків між національним законодавством та європейським правом у галузі прав людини. Викладання теорії щодо вимог Конвенції та практичні заняття з виконання рішень Суду та механізму надання консультативних висновків з принципових

питань, що стосуються тлумачення чи застосування Конвенції, повинні бути частиною будь-якого такого навчального курсу. У разі потреби навчання може доповнюватися візитами до Європейського суду з прав людини у Страсбурзі або відрядженнями, навчальними візитами до інших країн, а також індивідуальними або груповими програмами обміну.

Взагалі, процеси вивчення Конвенції, практики Суду та прав людини в цілому мають починатися, безсумнівно, ще під час здобуття освіти в університеті.

Уже кілька років важливим питанням, яке регулярно виникає в дискусіях на рівні Ради Європи та між країнами-членами, є те, що Конвенція та Суд не є достатньо інтегрованими в навчальні програми юридичних факультетів та в юридичні тренінги. Нещодавно в Брюссельській декларації була підкреслена ключова роль підготовки юристів-професіоналів у реалізації Конвенції, яка закликає держави: «Посилити зусилля на національному рівні для підвищення обізнаності серед членів парламенту та підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, юристів та національних посадових осіб щодо Конвенції та її виконання, в тому числі щодо виконання судових рішень».

Нещодавні Рекомендації Комітету Міністрів державам-членам щодо системи Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці встановлюють принципи розвитку університетської освіти та професійної підготовки стосовно системи Конвенції і є важливим кроком у визнанні нагальної необхідності впровадження Конвенції та практики Суду в юридичному навчанні на університетському рівні.

Навчання правам людини на університетському рівні має принаймні дві великі переваги, і їх слід інституціоналізувати та систематизувати. По-перше, воно легко поєднує освіту (викладання теорії) та навчання (набуття навичок, необхідних для застосування цієї теорії на практиці). По-друге, це унікальна можливість порівняння, обміну та співпраці між різними майбутніми спеціалістами-юристами, які можуть і повинні як протистояти, так і ділитися досвідом один одного, оскільки неминуче, пізніше в професійному житті, тренінги будуть пристосовані до конкретних потреб за різними професіями, і все рідше відбуватимуться на спеціальній основі.

Щодо навчання суддів правам людини, незалежно від того, як організована система навчання (в одних країнах вона функціонує централізовано на рівні національної установи, в інших організована на рівні судів), важливо, щоб ця підготовка була інституціоналізована, мала стійкий та систематизований характер, достатнє фінансування та викладалася для більшості, якщо не для всіх, майбутніх та діючих суддів.

Початкова підготовка кандидатів на посаду судді повинна, зокрема, включати вивчення Конвенції та інших договорів з прав людини, а також вимог та виконання рішень Суду. Таке навчання мають проходити всі майбутні судді без винятку. Відсутність єдиного тренінгу з Конвенції та прецедентної практики Суду, що мали б стійкий і систематичний характер та сприяли б підвищенню правової культури,

суперечить юридичному підходу, необхідному для ефективної реалізації Конвенції, і цю проблему слід розв'язати.

Ввідні курси з прав людини для новопризначених суддів повинні бути адаптовані до вже наявних знань учасників. Хоча передача теоретичних правових знань з прав людини є важливою, такі курси повинні доповнювати ці теоретичні знання інтерактивним навчанням (дослідження кейсів, моделювання судових засідань, полегшені дебати, семінари, вебінари тощо), щоб дати можливість новим суддям отримати повне розуміння практикуючих професіоналів у своїй галузі, але що ще важливіше – надати їм відповідну основну інформацію про те, як питання прав людини повинні бути ефективно враховані в майбутній роботі.

Удосконалення знань щодо імплементації Конвенції та практики Суду є однаково важливими і для тих, хто вже має необхідні навички. Водночас їх потрібно постійно інформувати про сучасні нові підходи для їх використання. Однак безперервне навчання діючих суддів страждає в більшості країн-членів, головним чином, через недостатнє фінансування та організацію самої системи правосуддя, що гальмує участь у навчанні, оскільки робоче навантаження на суддів не зменшується і їх не замінюють під час відсутності.

Також є й інші значні перешкоди для участі у програмах підвищення кваліфікації суддів: відсутність інформації про наявні програми навчання; несвоєчасне повідомлення про те, коли відбуватимуться навчальні програми; відсутність місць, особливо для судових обмінів; інституційне протистояння; баланс роботи/приватного життя; мовні бар'єри.

Усі ці перешкоди мають бути усунені. Рада Європи не обмежується лише рекомендаціями, але й підтримує внутрішні зусилля щодо усунення таких перешкод. Програма «Освіта з прав людини для юристів» є одним із важливих заходів у цій галузі. Відрядження до Секретаріату Суду та Департаменту з питань виконання рішень Суду, навчальні візити і широкий спектр інших заходів також допомагають змінити менталітет та глибше зрозуміти те, як працюють різні установи Ради Європи.

Наведу лише один нещодавній приклад. У жовтні 2019 року представники Департаменту з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини взяли участь у нараді, метою якої було розробити навчальний курс для українських суддів з питань безпеки журналістів, організований у рамках Проекту «Свобода ЗМІ в Україні». Учасники наради – судді, представники Національної школи суддів України, національні консультанти у сфері безпеки журналістів – обговорили актуальні питання та вимоги до виконання судових рішень щодо захисту журналістів, Ради Європи, інструменти та рекомендації щодо безпеки журналістів та інших суб'єктів ЗМІ, а також відповідну прецедентну практику Європейського суду з прав людини.

Інші проекти Ради Європи чи спільні проекти Європейського Союзу та Ради Європи, що активно працюють в Україні з цього питання, це: «Розвиток соціальних прав людини як ключовий чинник сталої демократії в Україні», «Підтримка прозорості, інклюзивності та чесності виборчої практики в Україні», «Підтримка

конституційних і правових реформ, конституційне правосуддя та надання допомоги Верховній Раді у проведенні реформ, спрямованих на підвищення її ефективності», «Внутрішнє переміщення в Україні: розробка тривалих рішень», «Свобода медіа в Україні» та «Захист національних меншин, включаючи ромів та мови меншин в Україні». Своїм внеском у сьогоднішній захід вони виявляють своє бажання допомагати національним органам влади в забезпеченні достатньої та ефективної судової підготовки.

Але, як зазначалося, усі ці зусилля не можуть замінити необхідність впровадження національними органами влади навчальних курсів з прав людини на рівні юридичних факультетів, інституціоналізацію підготовки суддів з питань прав людини.

Метою двох наступних днів обговорення є визначення основних інструментів і кращих практик для досягнення поставлених цілей. Найголовніше, вони спрямовані на розробку рекомендацій щодо змісту та методології підготовки суддів з питань імплементації Конвенції, практики та виконання рішень Європейського суду з прав людини.

Ці рекомендації слугуватимуть визнанням вирішальної ролі національних суддів у застосуванні Конвенції та прецедентної практики Європейського суду з прав людини, а також у виконанні рішень Суду з метою забезпечення дотримання Конвенції та недопущення майбутніх порушень прав людини по всій Європі.

Вони також засвідчують справжні зусилля, докладені для засвоєння різноманітного досвіду держав-членів та налагодження відносини між навчальними установами, судами різних держав-членів, намагаючись сприяти розвитку загальної судової культури в Європі.

Вбачаючи покладену на вас сьогодні відповідальність, я бажаю дуже плідних дискусій, і дякую вам за увагу!

Микола ОНІЩУК,
ректор Національної школи суддів України

СТАНДАРТИ СУДДІВСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВОСУДДЯ

Добрий день, шановні учасники нашого форуму!

Розпочну свій виступ з відомого вислову французького письменника і політичного діяча Луї Арагона, який сказав, що «Вчити – значить вселяти надію». Сподіваюсь, ми розуміємо, що надія і мрії лежать в основі наших мотиваційних вчинків і в наступному формують бачення для розв’язання тієї чи іншої проблеми.

І це дійсно так. Адже світ без освіти не розвивається. Мені здається, що сьогодні немає тих, хто міг би заперечити таке розуміння сучасної реальності.

Як відомо, правосуддя відіграє фундаментальну роль у забезпеченні прогресу людства, і всі, хто виступав у цій залі, і, я переконаний, ті, хто ще виступатиме, лише посилюватимуть значення цієї тези. Водночас перед ними, як і суспільством загалом, перед нами, постають сучасні виклики, якими є:

- змінюваність світу;
- технологічний розвиток;
- підвищення вимог та очікувань.

У сукупності це те, що інколи ми називаємо прагненням до щастя, коли говоримо про виклики та очікування.

Відтак потребують переосмислення традиційні уявлення і підходи до освіти як такої та суддівської освіти зокрема.

Спинюсь коротко на особливостях суддівської освіти.

По-перше, вона скерована на особливий об’єкт – суддю і суддівську діяльність. У свою чергу суддя, і я хотів би тут зробити наголос, це один з найбільш складних соціотипів, у якому перехрещуються різноманітні потреби, інтереси (емоції), завдання, діяльність (здійснення правосуддя) і соціальні очікування, зокрема очікування справедливості від цієї діяльності.

По-друге, це освіта для дорослих, до того ж післядипломна, що саме по собі суттєво трансформує наші класичні уявлення про її зміст, форму та методи.

По-третє, що хотів би зауважити, коли ми говоримо про суддівську освіту, вона має на меті особливий вид діяльності – формування не стільки знанневих, як професійних якостей і навичок, що лежать в її основі.

Щодо постаті судді. Суддівство і суддя – суть та інструменти захисту свобод, життєвих цінностей та вітальних інтересів. Адже саме в значній частині наших життєвих потреб, життєвих складнощів ми очікуємо захисту цих вітальних інтересів саме від судді.

Природі цього множинного сплетіння якостей суддівства мають відповідати і засоби впливу, які б давали змогу формувати професійну і особистісну гармонію. Тільки в такому стані правосуддя не буде ремеслом, а стане мистецтвом (творчістю).

Тут доречно згадати відому римську сентенцію «*jus est ars boni et aequi*» – «право – це мистецтво добра і справедливості». Як цього домогтися?

Відомо, що різноманітність – не амбівалентна простоті. Для впливу на неї недостатньо примітивних засобів. І це пояснює вимір, якому має відповідати суддівська освіта.

Звідси і прагнення інституалізувати набір стандартів, механізмів, форм, засобів, підходів, які необхідні для цієї діяльності.

Наповненість цього інструментарію не є універсальною, але є критично важливою для досягнення мети суддівської освіти як такої. Це особливо важливо, коли національні правові системи конвертуються із конвенційними зобов'язаннями та практиками, що формуються на їх виконання. Йдеться передовсім про Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, рішення Європейського суду з прав людини, який, власне, й забезпечує тлумачення Конвенції.

Національний контекст. В українському варіанті це набуло відображення, коли ми говоримо про суддівську освіту і національний контекст суддівської освіти, в розробці Національних стандартів суддівської освіти, з яких і розпочалося її реформування в Україні. Це були вже не близькі, але й не такі далекі 2014–2015 роки.

Суть цього документа полягає у відході від практик суддівської освіти, які тривалий час домінували, починаючи з часів здобуття Україною незалежності. Ці практики минулого є загальновідомими і властивими чи не для всіх країн Східного партнерства. Це та складова і частина нашого професійного минулого, з яким нам тепер необхідно прощатися.

Зміст національних стандартів полягає в тому, що вони визначають наші підходи до суддівської освіти і наше бачення її. Національні стандарти суддівської освіти, якими керується Національна школа суддів України, тримаються на трьох китах – на: стратегії, методології та викладанні.

Згідно з Національними стандартами суддівська освіта ґрунтується на:

- потребах цільової аудиторії;
- створенні стандартизованих програм підготовки та навчальних матеріалів;
- запровадженні тренінгів, інших інтерактивних методів навчання, які базуються на отриманні суддівських навичок;
- створенні системи підготовки викладачів як окремого завдання (йдеться про тренерів, фасилітаторів, модераторів, коучів, тобто усієї тієї інтелектуальної складової, яка, власне, і забезпечує та реалізує суддівську освіту);
- використанні переваг дистанційної освіти;
- проведенні моніторингу якості навчальних заходів.

Розробка усіх навчальних курсів у Національній школі суддів України здійснюється із урахуванням трьох вимірів – це:

- 1) знання;
- 2) навички;
- 3) ставлення (в тому числі розуміння соціального контексту здійснення правосуддя: розуміння суспільства та його потреб; недопущення дискримінації за різними ознаками (статі, національності, віку, місця проживання, релігійної належності, матеріального стану тощо).

До розробки Стандартів були долучені академічні кола (Інститут психології Національної академії педагогічних наук України та Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України), а також враховані практики країн з розвиненими системами суддівської освіти (Франція, Іспанія, Польща та ін.).

Користуючись нагодою, хочу подякувати усім міжнародним проектам, зокрема, Раді Європи, нашим колегам зі Сполучених Штатів, які всебічно сприяли в тому, щоб Національна школа суддів України мала можливість вивчити ці кращі практики й урахувати їх у своїй повсякденній діяльності.

Наші уявлення щодо стандартів суддівської освіти на етапі їх розробки були суттєво збагачені співпрацею із Канадським суддівським інститутом, особливо у контексті переходу від «знаннєвої» до «компетенційної» моделі освіти з акцентом на вміння, навички, спроможності та врахування соціального контексту правосуддя. І суддя пані Адель Кент також на цьому акцентувала, за що їй вельми вдячний.

Особливістю сучасної суддівської освіти є те, що нею охоплюється не лише професійний аспект суддівства, а й усі ті сфери діяльності, які формують особистість судді.

І хотів би на цьому зробити наголос, оскільки для національних шкіл, як ми у цьому переконані, надзвичайно важливо не обмежуватися лише професійною складовою діяльності судді, а прагнути бачити в судді особистість і домогтися гармонії особистості.

Це зумовлює залученість до тем освіти, крім професійних, питань фізичного та психологічного здоров'я, комунікаційного комфорту, соціальної неізольованості судді, фінансової складової, етичних стандартів, мовного компоненту. Зауважу, що це не повний перелік. Особливість української національної суддівської освіти, я сказав би так, це залученість сфер, з якими суддя як особистість безпосередньо має дотичність.

Названа ідея формування цілісної особистості образу судді для порівняння екстраполюється з «системою» акторського мистецтва Костянтина Станіславського (це певна алегорія, звісно, але вона передає суть того, про що я хотів би сказати – коли актор перевтілюється в сценічний образ для досягнення повної психологічної достовірності гри). Доречною є сьогодні дискусія – суддя має грати роль судді чи суддя має бути ним?

Іншими словами, завдання суддівської освіти – допомогти судді знайти свій шлях до гармонії «бути суддею».

Ми розглядаємо Національні стандарти як дорожню карту реформи суддівської освіти, яка дала змогу у відносно стислі терміни впровадити початкову суддівську освіту (і це був новий етап розвитку системи суддівської освіти в Україні), засновану на тренінговій формі навчання, та кардинально змінити поточну суддівську освіту.

Не можу не сказати про те, що у 2018–2019 роках Національна школа суддів України підготувала 665 кандидатів на посаду судді (і я думаю, що з точки зору інтенсивності та чисельності підготовлених кандидатів це, очевидно, один із найбільш помітних результатів з огляду на загальну чисельність суддівського корпусу в країнах, які сьогодні є присутніми на нашому сьогоднішньому заході). Важливо також, що це є внеском Національної школи суддів України в подолання дефіциту суддівських кадрів, який є відчутним для забезпечення ефективності правосуддя в Україні та підвищення довіри до правосуддя. Для цієї підготовки протягом дев'яти місяців було залучено

693 судді-тренери. Ця цифра вражає. Це ще не «оксфордський стандарт» у співвідношенні тренер – слухач, хоча ми до цього прагнемо наблизитись. Зверніть увагу, кількість тренерів, які були долучені до спеціальної підготовки в країні, перевищує кількість кандидатів, які пройшли таку спеціальну підготовку.

В такий спосіб ми змогли здійснити підготовку на найвищому професійному рівні, я про це вже говорив, також завдяки включенню до спеціальної підготовки факультативних тем, які стосуються формування особистості майбутнього судді.

Саме завдяки Національним стандартам суддівської освіти Національна школа суддів змогла організувати поточну підготовку суддів, ґрунтуючись на формулі «середньостатистичної залученості кожного українського судді до навчальних заходів протягом року» (у формі підтримання чи підвищення кваліфікації). Йдеться про те, що кожен український суддя середньостатистично протягом року бере участь у підвищенні своєї кваліфікації. І важливо, що ці заходи, які він обирає для себе сам.

Окремий тренд українського типу суддівської освіти – максимальна індивідуалізація навчання, тобто виявлення індивідуальних потреб кожного судді (навіть в однорідних групах) та пошук інструментів задоволення таких потреб.

Звісно, вирішується тема фінансової та інноваційної спроможності, коли йдеться про розвиток теми індивідуалізації навчання. Водночас українське законодавство створило для нас певну можливість рухатись у цьому напрямі. Маю на увазі, зокрема, практику розробки індивідуальних програм підвищення кваліфікації суддів, тимчасово відсторонених від здійснення правосуддя в порядку дисциплінарного стягнення.

Виклики цифрового світу. Перед сучасною суддівською освітою постають такі ж виклики, як і перед класичною освітою: перехід на електронні освітні платформи, її діджиталізація. І ми маємо знайти на них ефективні відповіді.

Ми не залишаємося в стані спокою, адже перед судовою системою України, а отже, і перед системою суддівської освіти, стоять нові виклики, зокрема, щодо:

- впровадження системи перехідного правосуддя у зв'язку з очікуваною реінтеграцією окремих територій сходу України (частин Донецької та Луганської областей);
- подолання викликів дискримінації в усіх її проявах;
- ефективна протидія кіберзлочинності;
- зміцнення антикорупційного правосуддя.

Україна також перебуває на шляху подальшої перебудови системи правосуддя в цілому (про це вже сьогодні чимало говорили). Йдеться про реформу касаційного правосуддя, покращення доступу громадян України до правосуддя, суттєвого наповнення законодавчими можливостями проблематики досудового врегулювання, суттєвого покращення системи виконання судових рішень.

Також хочу поінформувати, що за результатами двох днів роботи конференції ми підготуємо і запропонуємо вашій увазі проект «Київських рекомендацій з удосконалення суддівської освіти щодо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики Європейського суду з прав людини та виконання рішень Європейського суду з прав людини – 2019». Щиро бажаю учасникам конференції плідної дискусії та приємного перебування в столиці України – місті Києві.

Дякую за увагу!

Солвіта КАЛНІНА-КАУНЕ,
директор Латвійського суддівського тренінгового центру

ПЕРВИННА ПІДГОТОВКА В КРАЇНАХ ЄС. КОРОТКИЙ ОГЛЯД. МЕТОДОЛОГІЯ І ЗМІСТ: ПІДХІД ЛАТВІЙСЬКОГО СУДДІВСЬКОГО ТРЕНІНГОВОГО ЦЕНТРУ

Шановні високоповажні учасники міжнародної регіональної конференції високого рівня!

Я вперше у Києві, в Україні. І, безперечно, цей чудовий Кловський палац, де знаходиться український Верховний Суд і де відбувається наша конференція, надзвичайно красивий. Я ще не мала можливості виступати перед слухачами в такому прекрасному місці.

Моя презентація стосується первинної підготовки суддів у країнах Європейського Союзу та короткого огляду методології і змісту підходу до цих питань Латвійського суддівського тренінгового центру. Про це ми, як країна Європейського Союзу, написали у своєму звіті про суддівську освіту. У своєму виступі я більш детально розповім про первинну підготовку суддів.

Серед питань навчання як такого хотіла б першим приділити увагу питанню компетенції суддів. Тому що компетентність представників судової влади – це дуже важливо. Фактично це той базовий принцип, який усі маємо брати до уваги, коли відбираємо претендентів на суддівську посаду, їх навчаємо, призначаємо. У нашому Латвійському суддівському тренінговому центрі у процесі підготовки та при подальшому навчанні, підвищенні кваліфікації ми з'ясовуємо, яких компетенцій уже слухачем досягнуто, по оволодінню якими ще потрібно організовувати відповідний навчальний курс, щоб сприяти у подальшому навчальному розвитку, підсиленню цих компетенцій.

Які підходи щодо первинної підготовки використовуються в суддівських освітніх закладах країн Європейського Союзу?

Основні принципи є однаковими: це суддівська доброчесність, ще важливіше питання – професіоналізм (це не потребує обговорення), вплив на інших людей – також дуже важлива характеристика. У наш час, як сказала пані суддя Кент, директорка Національного суддівського інституту Канади, який є співзасновником Міжнародної організації суддівської освіти (ІОІТ), дуже велике значення має врахування соціального контексту в сучасному світі.

Це також співпраця, лідерські навички – тому що ми вважаємо, що кожен суддя – це лідер. Він/вона повинні мати лідерські навички, ведучи засідання, організовуючи роботу персоналу, діяти як лідер.

Дуже важливим є володіння навичками комунікації в судовій залі і за її межами. Надто важливо буває не, що ви сказали, а як саме ви це сказали. Присутні у залі суду мають зрозуміти те, що говорить суддя. І те, як ви спілкуєтесь зі сторонами справи, дуже важливо, щоб ви ставились однаково до обох сторін. Тож навички комунікації дуже важливі для судді. Тому що ви є обличчям судової влади. Є низка інших компетенцій, і якщо судова влада вирішує, що це дійсно важливо для представників судової системи, то для їх формування розробляються спеціальні навчальні курси.

Міжнародна організація суддівського навчання серед восьми основних принципів, які формують особистість судді визначала, зокрема, такі: усвідомлення свого суддівського статусу; вміння вести судові засідання; принцип верховенства права; неупередженість. Отже, в залі судового засідання також можливі впливи на вас як суддю, на ваше рішення. Це небезпечно. Тому треба уникати впливу на ваше рішення всіляких припущень, стереотипів, певних упереджень.

Також серед цих восьми основних принципів суддівської діяльності – професійна відстань, чесність, доброчесність, сміливість та підзвітність.

Питання сміливості, а нещодавно я натрапила на термін «моральна сміливість судді». Що таке моральна сміливість судді? Це не дуже звичайне питання. Отже, ви як суддя маєте обстоювати чесне проведення судового слухання. Це стосується не лише застосування процесуальних правил. А й у вас має бути відчуття, що ваше рішення справедливе, чесне. Також суддям необхідно бути підзвітними.

Названі основні принципи ми в Латвійському суддівському тренінговому центрі зобразили у вигляді схеми і показуємо кожному кандидатові в судді на початку навчання для того щоб вони зрозуміли чого від них очікує суспільство.

Який вигляд має ця схема? Два найголовніші принципи – знати закон і матеріали справи і бути справедливим. А далі вже йдуть глибинні принципи, які визначають вашу роботу як судді. Звісно, ви їх знаєте: ви повинні розуміти свою роль, бути компетентними, повинні мати сміливість, уміти заслуговувати довіру людей, підсилювати довіру людей до судової влади.

Важливо не тільки розробити ці основоположні принципи, а й їх використовувати, щоб це не лежало у шухляді стола. Це дуже важливо для всіх – представників інших органів влади, Міністерства юстиції і суддівської ради. Ці принципи треба мати на увазі і тоді, коли відбираєте кандидатів на посади суддів, і на всіх рівнях судової влади.

Наявність цих компетенцій підсилить вашу залученість, відповідальність, сприятиме професійному розвитку, участі у семінарах, конференціях, продовжувати навчання онлайн, використовувати всі наявні можливості. І дуже важливо на самому початку, яких представників юридичних професій ви відбираєте, які програми навчання розробляєте, які при цьому навички, компетенції мають формуватися. У Латвійському суддівському тренінговому центрі ми застосовуємо тестування для кандидатів для з'ясування таких питань: чим вони займаються, чим ні, яке їхнє ставлення, які вірування, уподобання? Також ми розробляємо відповідні навчальні

програми, які б допомагали розвивати суддівські компетенції. Своєю чергою це є хорошим інструментом вимірювання того, які компетенції підтримуються і розвиваються, а які – зовсім ні.

Тривалість первинного навчання – різна: у одних країнах вона становить 9 місяців, у інших триває аж 4 роки. Тут хорошим є приклад Канади, де враховують і наявні компетенції, і попередній досвід, і очікування від майбутнього судді.

А тепер – про зміст навчальних програм. Держави – члени Європейського Союзу намагаються досягти балансу між включенням правових і не правових тем до програм навчання. Вимагається співвідношення 50/50. І якщо ми розуміємо, що в нашій системі дуже хороші, знаючі правники, то більше, можливо, потрібно розвивати професійні навички суддів і прокурорів, якщо навчальний заклад їх готує. Але, безперечно, різним є рівень кандидатів, які намагаються стати суддями. Тому дотримання балансу 50/50 – скоріше наше щире бажання, аніж реальність.

Вивчення правових предметів – у ряді країн це частина вивчення саме суддівської професії. У Латвійському суддівському тренінговому центрі ведеться така робота. У нас є навчальний суд, де проводяться інсценовані судові засідання, розглядаються реальні судові справи. Це завдання ми ускладнюємо: після судового засідання суддя має поспілкуватися з представниками засобів масової інформації, які очікують його, щоб поставити запитання. Цей надзвичайно дієвий спосіб відпрацювання навичок.

Тепер деякі покраїнові приклади вивчення правових предметів: у Бельгії правові предмети становлять 70 відсотків, не правові – 30; у Франції відповідно – 65 відсотків і 35 відсотків; у Румунії відповідно – 90 відсотків (теорія і навички) і 10 відсотків; у Іспанії – 90 відсотків (правові знання і навички) і 10 відсотків. У нас у Латвії 60% навчання займає вивчення правових предметів і суддівської майстерності, а 40% – не правові навички, правова оцінка і узагальнення.

Інституції суддівського навчання країн Європейського Союзу завжди аналізують ці навчальні програми, робиться їх оцінка, за результатами якої пропорція між правовими і не правовими дисциплінами може бути змінена.

Які виклики стоять перед системою суддівського навчання? Розумію, що для української судової системи дуже важливо заповнити вакансії в судах першої і другої інстанцій. Для вас є питанням і фінансування освіти. І не тільки установи суддівського навчання повинні розв'язувати цю проблему. Звісно, така ситуація впливає на нашу роботу, на той продукт, який ми видаємо, на знання, які надаємо.

Обговорюючи навчання для майбутніх суддів, варто зачепити й питання важливості у нашій судовій владі наявності представників різних генерацій. Дослідження різних джерел засвідчує, що у нас працюють водночас п'ять різних поколінь. Є сучасні покоління, які використовують комп'ютерні технології – їх важко використовувати старшим, а є покоління, які читають усе з паперів. Ці особливості, переваги також потрібно враховувати у навчальному процесі.

Це означає, що форми навчання повинні бути різноманітними: частина навчання повинна проводитись в онлайні, частина – на папері, щось у формі лекції, щось у формі інтерактивного навчання. Безперечно, це, з одного боку, ускладнює наше

завдання, ставить нові виклики. Однак, з другого боку, це робить наше життя більш цікавим, ми стикаємося з новими викликами, новими потребами, ідеями.

Тепер узагальнено про спрямованість навчальних програм на різних рівнях, яка має кілька складових. Навчання для кандидатів спрямоване на розвиток особистого лідерства. Як я вже говорила, кожний суддя – це лідер. Отже, він має бути навчений керувати групою людей, яку він очолює, керувати судовим засіданням.

Важливою складовою є і, як критичне мислення і емоційне розуміння. Перше стосується вміння правильної аргументації судових рішень, визначати, що більш важливе, а що менш важливе, а друге – того, хто ви є як людина і як сприймаєте інших людей, що перебувають у залі суду.

Навчання також спрямоване на розвиток навичок комунікації – можливість активно слухати і виступати, спілкуватися з людьми, вміння спілкуватися зі ЗМІ. Безперечно, суддя має це вміти. Це буває незручно, ви не знаєте, які складні запитання вам поставлять, але від вас очікується, що ви дасте відповіді на запитання, що будете відкритими, що будете готовими спілкуватися з суспільством.

Самоспрямованість навчання, тобто самонавчання. У Латвійському суддівському тренінговому центрі ми вимагаємо від наших слухачів складати плани індивідуального розвитку. Таким чином, відповідальність за якість навчання покладається самого суддю. Навчання – це взаємна відповідальність, взаємно спрямована робота. Отже, самонавчання – це обов'язок особи, яка самонавчається. Ми не можемо примусити вивчити, якщо людина не хоче цього. Вам як тренеру потрібно бути відкритим, щоб присутні на вашому семінарі бажали вчитися, сприймали матеріал, а не просто були присутні, щоб, своєю чергою, їхній розум був відкритий до сприйняття нових ідей.

Написання рішення – це надзвичайно важлива навичка. Правова юридична мова, терміни, вміння правильно і зрозуміло написати – навички, які має не кожний правник, і цього треба вчити. Як і розуміння соціального контексту – його знання дуже необхідне.

ІТ-технології. Нині штучний інтелект вже активно стукає в наші двері. Тож, цілком можливо, уже в близькому майбутньому робот-суддя прийматиме рішення у якихось не складних справах. Це прийде, і нам треба знати, як використовувати ІТ-технології.

Багато суддівських інституцій включають до своїх програм вивчення іноземних мов. Це питання залежить від того, чи приймете ви таке рішення. У Латвії рішення про це ухвалено Суддівською радою. Тому Латвійський суддівський тренінговий центр як державна інституція, яка несе відповідальність за навчання, включає до своїх програм і вивчення іноземних мов.

Як проводиться навчання? Ідеальне навчання – це вчитись роблячи що-небудь – за відомою моделлю Чарльза Дженнінса. 70% часу навчання здійснюється через реальну практичну діяльність: проведення слухань у навчальній судовій залі, потім обговорення, що правильно – неправильно. І лише 10% навчання – в аудиторії. Дослідження свідчить, що людина пам'ятає лише 10% лекційного матеріалу, якщо

ця теорія не має практичного застосування. Латвійський суддівський тренінговий центр активно застосовує менторство, наставництво – це дуже важливий аспект. Наставник допомагає слухачу проаналізувати виконану роботу – що так, що не так. Є подвійне менторство – взаємне наставництво. Адже своєю чергою новачки, які навчаються у нас, мають свій досвід, і вони можуть навчити вас, наставника, наприклад, як користуватися смартфонами.

Дуже важливо вимірювати, які знання у вас є на початку навчання і які у процесі навчання – наприкінці дня, тижня.

Окреме питання – дистанційне навчання, навчання через Інтернет – вам відомо, як ці системи працюють.

Міжнародні можливості. Країни – члени ЄС є членами Європейської організації суддівського навчання. Не треба плутати з Міжнародною організацією суддівського навчання. Європейська організація суддівського навчання має певні форми навчання кандидатів у судді. Насамкінець стисло про принципи, які ми застосовуємо у Латвійському суддівському тренінговому центрі: дотримання балансу не лише між правовими і не правовими дисциплінами, а й навчальними потребами системи та очікуваннями самих слухачів. Наші методології, які застосовуються під час навчального процесу, використовуються відповідно до цього. Знання і навички передаються досвідченими суддями – ми запрошуємо суддів, які мають п'ятирічний досвід роботи, які працюють тренерами і вміють викладати як правові, так і не правові предмети. Суддям-тренерам потрібно пам'ятати, що підготувати програму – це також процес навчання самого судді-тренера, а програми у нас оновлюються й покращуються повсякчас.

Підбиваючи підсумок хочу наголосити, що слухачі повинні бути відповідальними за своє навчання. Це не лише відповідальність установи, а й самих слухачів. Латвійський суддівський тренінговий центр намагається постійно забезпечувати зворотний зв'язок з нашими слухачами. Наші слухачі складають плани особистого розвитку, а ми допомагаємо їм досягати поставлених цілей. Важливу роль в цьому відіграють ментори, наставники, коучі.

Дякую за увагу!

Жоао Мануель да СІЛВА МІГЕЛЬ,
директор Центру судових досліджень, Португалія

ПЕРВИННА ПІДГОТОВКА КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ: МІСІЯ ПОРТУГАЛЬСЬКОЇ СУДДІВСЬКОЇ ШКОЛИ

Шановні учасники міжнародної регіональної конференції високого рівня!

Дякую, пане Онішук, модераторе цього засідання, за надане слово. Також хотів би привітати всіх членів президії, представників різних органів, організацій. Передусім хочу привітати Верховний Суд і Національну школу суддів України та партнерів з Ради Європи і подякувати за те, що ви проводите міжнародну конференцію з обговорення цієї важливої теми «Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та удосконалення стандартів».

Звичайно, велика вдячність організаторам – ректорові Національної школи суддів України пану Онішуку та всім партнерам за запрошення на конференцію, за можливість виступити зі своєю презентацією щодо початкової підготовки суддів у Португалії. Це честь для мене брати участь і розповісти вам про досвід нашого Центру судових досліджень Португалії.

Як уже зазначалось у доповідях учасників і у програмі конференції, ми повинні думати про те, як нам продовжувати застосовувати традиційні підходи до суддівської освіти, і повинні подумати про питання лідерства в процесі підготовки якісно нових суддів. Це є однією з найбільших проблем будь-якої школи для суддів і прокурорів, тому що, як уже говорилося, зокрема, це зазначала Голова Верховного Суду пані Данішевська, у нас є величезне бажання покращити нашу роботу. Таке бажання покращити нашу роботу є в кожного з нас. Краща підготовка суддів завжди є ліпшим шляхом, щоб отримати довіру наших громадян. Це також проблемне питання, яке ми завжди намагаємося подолати.

З приємністю інформую вас, що невдовзі Центр судових досліджень Португалії святкуватиме 40-річчя від дня заснування у 1979 році. За цей час ми набагато покращили методику підготовки. У Центрі судових досліджень ми ведемо підготовку суддів і прокурорів, але не готуємо представників інших правничих професій. Щороку ми здійснюємо набір слухачів на конкурсній основі. Три роки становить початкова підготовка. Перший етап триває один рік. Протягом цього часу задіяні чотири компоненти навчання: загальна підготовка, спеціалізована підготовка, професійна підготовка та практично-дослідницька робота.

Зосереджусь на питаннях загальної підготовки, де ми пропонуємо своїм слухачам навчальні курси з прав людини і основоположних свобод, конституційного права, питань етики і деонтології, які є одними з найважливіших тем, які ми викладаємо. Також у Центрі судових досліджень ми займаємося питаннями методики та правової лінгвістики, тобто тієї мови, якою розмовляють правники, інформаційними комунікаційними технологіями та питаннями іноземних мов.

Починали ми з двох мов – англійської та французької, наразі залишилась тільки одна мова. Чому? Тому що наші слухачі віддають перевагу англійській мові. Французька, звичайно, є, але в нас немає кандидатів, які хочуть навчатися нею.

Є також важливий компонент, який називається професійне навчання. Ми готуємо суддів і прокурорів, проводимо навчання для слухачів з усіх судових органів. Тому в навчальному процесі це дещо різні питання, для різних аудиторій. Це можуть бути як загальні суди, так і адміністративні, податкові суди.

Потім ми переходимо до компоненту початкової підготовки, що називається спеціальною підготовкою. Тут ми викладаємо питання європейського міжнародного права, практики Європейського суду з прав людини, конкурентного права, а також психології та соціології. Хотів би основну увагу звернути на опанування питань практики Європейського суду з прав людини. Навчання з цих питань ми здійснюємо уже сім років. Цей курс є дуже успішним.

Нам треба дбати про те, щоб ми готували молодих фахівців, які насправді не мають часто ніякої особливої практики. Вони не займалися раніше справами з питань прав людини, бо навчання в університетах, як сказав пан Режі Брійя, спеціальний радник Генерального секретаря Ради Європи по Україні, ще не дає їм такої глибини знань з цих питань. Отож треба починати від самого початку. Зосереджуся саме на цій частині початкової підготовки – на практиці Європейського суду з прав людини. Звичайно, ми також беремо до уваги й практику Суду справедливості Європейського Союзу і намагаємося створити таку картину такого інституційного права і процедур процесуальних аспектів, які існують у Європейському суді. Ми розповідаємо слухачам про те, як це було на початку, як складалася інституційна система щодо захисту прав людини – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї – № 11, № 14, № 15, № 16. Намагаємося надати слухачам чітке розуміння того, що сьогодні являє собою Конвенція, її суть і розуміння, про регламент роботи Європейського суду з прав людини, про роботу Комітету Міністрів і питання нагляду за виконанням рішень суду. Це перший наш підхід.

Другий підхід полягає в тому, щоб надати слухачам широкі масштабні знання про різні інструменти, які використовує Європейський суд з прав людини з точки зору такого постійного підходу, що змінюється в тлумаченні Конвенції. Йдеться про еволюцію тлумачення Конвенції, про межі розсуду та інші вимоги, що повинні існувати для того, щоб суд міг вирішити, чи такі межі розсуду виконуються, питання консенсусу, а також питання автономних концепцій. Бо в різних країнах можуть використовуватись ті самі поняття, що і в Конвенції, однак не обов'язково вони можуть мати в кожній з них однакове значення, а Суд має повноваження визначати зміст і наповнення таких слів і виразів.

Ми вирішили зосередитися на основних правах: право на життя; заборона катувань; право на безпеку; право на справедливий суд; право на повагу до приватного, сімейного життя; право на свободу слова; право на ефективні засоби захисту та захист майна. Ці права ми вибрали саме тому, що вони є найбільш важливими для нашої країни.

Наприклад, захист майнових прав. У минулому в нас було багато проблем стосовно форми власності на землю, тому потрібно було краще розуміти, яким щодо цього є розуміння Європейського суду з прав людини, які рішення він виносив з цих питань. Так само, як і право на справедливий суд, без процесуальних затримок. У навчальному процесі з цією

метою ми впроваджуємо на етапі початкової підготовки для суддів і підготовки прокурорів усі ці елементи. На ці тренінги ми відводимо 21 годину, 15 годин – на лекції, 16 годин – на обговорення рішень Європейського суду з прав людини. Дискусії під час обговорень скеровують тренери, викладачі, які є колишніми суддями, колишніми представниками португальського уряду в Європейському суді, чинні національні судді.. До прикладу, для всіх, хто вивчає у нас право Європейської конвенції, ми також запрошуємо виступити з лекціями працівників Секретаріату Європейського суду з прав людини, які мають великий досвід з питань виконання рішень Суду.

Важливими при цьому є питання методики, яку ми використовуємо в цій частині підготовки: з одного боку, це лекції, з другого – семінари, де ми обговорюємо зміст статей Конвенції з прав людини, змістове наповнення різних прав. Тобто навчальний процес відбувається у вигляді лекції, після неї обов'язково відбувається обговорення, зокрема, конкретних рішень Європейського суду з прав людини, які для цього попередньо добирають наші фахівці з Центру судових досліджень.

Під час тренінгу після теоретичного блоку навчання відбувається в малих групах. Наприклад, одна група отримує завдання проаналізувати рішення, а потім представляти певну справу, друга група - надає свої відгуки про справу, виступаючи за чи проти рішення суду, а інші групи також беруть участь, ставлячи запитання, дискутуючи в обговоренні, звичайно, під керівництвом викладача.

Для «включення» слухачів, їх зацікавлення під час навчального процесу фахівці Центру судових досліджень намагаються дібрати дуже яскраві приклади, розробити цікаві практичні завдання. Зокрема, це підготовка резюме окремих рішень. Я сам вибираю перелік рішень і ухвал суду, а слухачі повинні підготувати короткий правовий виклад, де вони називають справу, ключові слова, які містяться в рішенні Суду і пишуть коротке резюме щодо фактів і питань права, де також вказується про питання юриспруденції, чи існують попередні рішення і чи також існують якісь окремі думки суддів і чого саме стосуються ці розбіжності в думках.

Такі короткі правові виклади оприлюднюються в нашій електронній книзі Центру судових досліджень, яка є доступною для усіх представників правничої спільноти, з тим, щоб будь-хто міг краще розуміти, чим ми займаємося, і з тим, щоб це додавало впевненості нашим слухачам.

Навчальні курси, які проводяться у Центрі судових досліджень, отримали дуже високу оцінку слухачів, які вважають, що така тематика й методика викладання є дуже важливими та корисними для них. Наприкінці навчання ми готуємо ознайомчий візит наших слухачів до Страсбурга, щоб вони могли відвідати засідання Європейського суду, неодмінно під час обговорення питань, пов'язаних зі справою, яка на той час розглядається.

Стисло це основне щодо місії португальської суддівської школи і системи навчання, яке здійснює Центр судових досліджень, аби покращити знання наших слухачів з питань європейського права і практики Європейського суду з прав людини, загалом з питань прав людини. Якщо у вас будуть запитання, я з радістю на них відповім.

Дуже дякую!

Астрід ХОПМА,

старший менеджер напряму міжнародної діяльності Центру підготовки
та навчання працівників органів юстиції, Нідерланди

ПІДГОТОВКА КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ: ВІД ПРОФЕСІЙНОГО ПРАВНИКА ДО ВІДМІННОГО СУДДІ

Шановна президіє, шановний пане ректоре Оніщук! Шановні учасники цієї високого рівня міжнародної конференції!

Для мене сьогодні велика честь бути з вами та мати змогу поділитися найкращими методами і напрацюваннями щодо покращення суддівської освіти з колегами.

З нашої точки зору та з точки зору освіти найкращі судові рішення приймаються лише хорошими суддями – особистостями. Я з радістю скористаюся можливістю поділитися нашим досвідом того, як ми цього навчаємо.

Ми віримо, що в сучасних умовах потрібні високопрофесійні судді, які будуть на крок попереду, особливо в питаннях розуміння та застосування норм міжнародного права. Судді, які мають сміливість бачити більше, ніж лише національне право. Саме цим і визначаються суддівські компетенції. У своїй короткій презентації я поділюся тим, як ми формуємо суддів зі звичайних правників, як ми працюємо над їх позиціями та поведінкою, коли справа стосується визнання та застосування Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Але розпочнемо з питання підготовки кандидатів на посаду судді. Ми здійснюємо підготовку юристів з різним досвідом. Залежно від їх досвіду та минулого ми пропонуємо спеціалізовані індивідуальні навчальні програми для кожного, хто навчається. Ці програми можуть різнитися за колом осіб, тривалістю та галузями права – все залежить від потреб та особистого розвитку. Однак залишається один базовий принцип – правник використовує свої власні знання, досвід, який підтримується та закріплюється під час проходження програми навчання. Ми навчаємо правників протягом 15–48 місяців для того, щоб вони стали відмінними суддями.

Зосередившись на двох останніх темах, зауважу, що ми приділяємо значну увагу поглядам суддів, що є дуже важливим чинником, коли обговорюється питання усвідомлення норм міжнародного права чи європейського права. Інколи це стає критичним для вашої власної ролі та позиції судді, тому, розмірковуючи над питанням – мистецтво бути суддею, – виступайте як незалежний правник, що стоїть на сторожі принципу верховенства права. Такі навички ми тренуємо в невеликих робочих групах, адже віримо в сильний ефект спільного навчання з одностудійцями та інтербачення в безпечно організованому та стимулюючому навчальному середовищі. На нашу думку, цей метод є важливим для створення відкритої системи судочинства в майбутньому.

Підсумовуючи хочу сказати, що відмінний суддя не є результатом роботи системи, а є наслідком розвитку свого особистого світогляду, як окремого судді. Відмінний суддя є відкритим до судової влади та суспільства, не боїться критики. Відмінний суддя є відкритим до обговорень і рецензувань з боку колег, хоча водночас висловлює і свою думку, може впевнено та чесно протистояти тиску з боку суспільства.

Наш основний виклик – заохочувати самих суддів, які навчаються, до розуміння цього і, таким чином, покращувати систему організації судочинства. А кінцева мета – створити судову систему, де кожен може зростати та розвиватися відповідно до покликання.

Дякую за увагу!

Ельчін Абузар огли ХАЛАФОВ,

проректор Академії юстиції при Міністерстві юстиції Республіки Азербайджан

СТАН ПЕРВИННОЇ ПІДГОТОВКИ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СУДДІВ В АЗЕРБАЙДЖАНІ

Шановні учасники цієї високого рівня міжнародної конференції!

Хотів би привітати вас від імені Академії юстиції Азербайджану і подякувати Національній школі суддів України і Раді Європи за люб'язне запрошення мене взяти участь у цій конференції.

Протягом останніх кількох років між Академією юстиції Азербайджану та Національною школою суддів України склалися дуже продуктивні відносини у сфері навчальних програм. Наші навчальні установи торік підписали Меморандум про співпрацю, і він є документом не тільки на папері. У рамках цього Меморандуму ми вже провели дві відеоконференції. Тож сподіваюся, що такі хороші взаємини між нашими інституціями розвиватимуться й надалі.

Шановні учасники конференції, як зазначив шановний ректор Національної школи суддів України пан Оніщук, в Україні відбувається судово-правова реформа, і наші академії мають бути активними учасниками цих судово-правових реформ. У Азербайджані, так само, як і в Україні, відбувається поглиблення судово-правової реформи, це складова частина загальної реформи. Третього квітня 2019 року був виданий указ президента Азербайджанської Республіки про поглиблення судово-правової реформи в нашій країні, що передбачає створення нових судів. Уже створюються комерційні й адміністративні суди, дані відповідні вказівки Міністерству юстиції, рекомендації Судово-правової ради Верховному суду, зокрема, щодо вироблення єдиної судової практики, створення альтернативної експертизи і запровадження в судовій системі програми «Електронний суд», електронної системи виконання судових рішень.

Звичайно ж, у період реформи ми в Академії юстиції при Міністерстві юстиції Республіки Азербайджан повинні в якомога стислі терміни підготувати суддів, провести для них навчальні курси. Відтак хочу віддати належне великій роботі Національної школи суддів України за участь у судовій реформі у своїй країні, адже це дуже непроста робота.

Тут зібралися представники авторитетних установ, які проводять початкові й подальші курси, які, думаю, багато в чому є дуже схожими, є чимало спільного в методиках і проведенні курсів підготовки тренерів, навчальних курсів. Проте є й особливості, і я хотів би на цьому зосередитись. У одній з доповідей на цій конференції зарубіжний експерт, який інспектував як нашу Академію юстиції, так і

інші академії, у тому числі європейські, висловив тезу, яка мені дуже запам'яталася – судді повинні відчувати, що це їхня академія.

Ось у цій позиції – дуже багато великого сенсу. Тут йдеться про незалежність академій, взаємозв'язок теорії і практики, потрібність цих тем, які викладаються суддям, і відповідну наукову методологію. Звичайно, наша Академія залежна від виконавчої влади, але водночас, щоб забезпечити цю незалежність, навчальні програми для суддів, як програма для первинного, так і подальшого навчання, узгоджуються з судовою владою. У нас це Судово-правова рада – найвищий орган самоврядування судової системи і Комітет з відбору суддів, який створюється цією Судово-правовою радою і який відповідальний за вибори суддівського корпусу.

Ці повноваження Академії юстиції закріплені в спеціальному законі. При Судово-правовій раді і Комітеті з відбору суддів при Судово-правовій раді діє так званий навчальний сектор, до структури якого входять представники Верховного, Апеляційного судів і Генеральної прокуратури. Сам Комітет з відбору суддів бере участь у підготовці програми для кандидатів у судді.

Як я вже зазначав, для кандидатів у судді первинний курс є обов'язковим, його тривалість нині становить один рік. За короткий проміжок часу ми повинні підготувати суддів для комерційних судів і для адміністративних судів. У цій ситуації питання тривалості первинного курсу напевно буде переглянуте, остаточне рішення щодо цього приймається Судово-правою радою. У нас судді уперше призначаються на три роки, і упродовж цих трьох років кожен суддя повинен пройти обов'язковий тренінг.

Треба відмітити, що в законодавстві деяких країн, особливо європейських, не міститься такої вимоги. Проте, хоча в законі про це безпосередньо не говориться, представники суддівських шкіл цих країн говорять, що кожен суддя добровільно вибирає відповідний курс. Для інших суддів вибір курсів має добровільний характер. Хочу відмітити, що в нас усі судді вибирають для себе курси. Курси підвищення кваліфікації для суддів можуть бути одно-, дво- і максимум п'ятиденні. Для кандидатів у судді, починаючи з 2006 року до нинішнього періоду, наш курс триває приблизно рік. При цьому 50 відсотків програми становлять аудиторні заняття, 50 відсотків – стажування в судах.

Програма аудиторних занять для кандидатів у судді передбачає тематику, якої вони не проходилися під час навчання на юридичних факультетах. Втім, програма може містити нові теми і навіть нові галузі права. Наприклад, таким для Азербайджану є адміністративне право. Нині на юридичному факультеті цей предмет вивчається в якості вибіркової дисципліни відповідно до Болонського процесу. Отже, нині не усі кандидати пройшли цей курс, але водночас в нас застосовують систему адміністративної юстиції. Не так давно в Азербайджані ухвалено адміністративне процесуальне законодавство. Тому ми вводимо нові навчальні дисципліни для кандидатів у судді.

Програма курсу стажування для судді передбачає вибір і призначення судді-наставника, який у період проходження стажування прикріплений до кожного

з кандидатів у судді і безпосередньо стежить за тим, як кандидат стажується. Вельми не вдаватимось у деякі науково-методичні аспекти проведення наставництва, однак зазначу, що, звичайно, можливо, представники старшого покоління звикли до вивчення права з використанням дедуктивних методик. Проте трендом часу є активне застосування на юридичних факультетах і в суддівських школах інтерактивних методик викладання. На мою думку, саме інтерактивні методики викладання для підготовки кандидатів у судді і підвищення кваліфікації суддів є найбільш продуктивними, хоча загалом це не виключає і можливості застосування дедуктивних методик.

За підрахунками, засвоюваність лекційного матеріалу становить лише 10 відсотків, а з використанням інтерактивних методик навчання відсоток засвоюваності дуже великий. Хоча в остаточному підсумку це усе відносно. Не спинятимось на використанні відомих методик, зосереджусь на рольових іграх, які застосовуються і в нашій Академії юстиції, і у навчальній практиці ваших суддівських установ.

При анкетному опитуванні кандидати в судді визнали рольові ігри найбільш ефективними методиками викладання, у процесі яких наші слухачі засвоювали приблизно 90 відсотків матеріалу. Це дає змогу, як мовиться, увійти у роль, у образ і судді, і адвоката, і прокурора. Вважаю, тут можна говорити про прищеплення безлічі навичок, необхідних для судді. Тут ми застосовуємо водночас відпрацювання навичок інтерактивного виступу. Хоча, можливо, це більше стосується адвоката. Це також важливі навички щодо розробки проекту судового рішення, які відпрацьовуються в процесі обговорення в малих групах.

Підписаний між Академією юстиції при Міністерстві юстиції Республіки Азербайджан і Національною школою суддів України Меморандум дає нам змогу проводити відеоконференції, яких, як зазначалось, ми провели уже дві. Така форма співпраці дозволяє заощадити і час, і фінансові ресурси, і є дуже продуктивною. Також ми провели відеоконференції з Молдовою, з Європейським судом з прав людини, проводимо такі відеоконференції й за участю суддів Європейського суду з прав людини.

Особливо хочу спинитися на вивченні прецедентного права Європейського суду з прав людини, яке викладається в нашій Академії юстиції і в рамках програми «Help», і у рамках курсів для кандидатів у судді. Приблизно 80 годин навчального часу відводиться на це питання. Даний курс включений як обов'язкова дисципліна до програми підготовки. І важливо, що Азербайджан серед 47 учасників програми «Help» наразі посідає 10-е місце завдяки застосуванню електронних технологій.

На цій конференції чимало говорилося про застосування штучного інтелекту, комп'ютерних технологій у судочинстві, навіть є думка про те, що, можливо, надалі правосуддя може здійснюватися роботом. Сьогодні штучний інтелект застосовується в багатьох сферах, у тому числі й у судочинстві. У Японії навіть зареєстровано шлюб між роботом і людиною. Проте, звичайно ж, говорити про здійснення судочинства роботом поки що зарано. Та водночас у наших країнах, і в Азербайджані, і в Україні,

вже застосовуються програми електронного суду, які дають змогу ефективніше здійснювати правосуддя.

Це питання, які стосуються строків розгляду справи і якості правосуддя. Програма дає змогу здійснювати електронний вибір справ у розподілі справ, також дає змогу записувати те, що відбувається під час судового процесу, також пропонує судді орієнтовний варіант рішення. При цьому якщо суддя помилково вказує, скажімо, на застосування норми Кримінального кодексу або ж зі строками помилився, то програма йому видає те, що він неправильно вибрав строки – наприклад, передбачається 5 років позбавлення волі, а він пропонує більше 7 чи 8 років, і акцентує на цьому увагу.

Програма може надавати голові й судді інформацію про строки розгляду справи, де він пропускає їх. Програма передбачає так звану шкалу щодо цього. В Академії юстиції Азербайджану створені умови для вивчення цих програм.

Також наша Академія юстиції перейшла на електронну платформу, створену на базі Moodle, що застосовується сьогодні у 40 відсотках університетів світу. До речі, програма «Help» також базується на системі Moodle. Це, зокрема, сприяє швидкому доступу до навчальних матеріалів суддям і кандидатам у судді. Також у рамках Академії розроблена програма для можливості вибору нашими слухачами навчальних курсів за різними тематиками та багато іншого.

Вельми вдячний вам за увагу!

Жоао Мануель да СІЛВА МІГЕЛЬ,
директор Центру судових досліджень, Португалія

ПЕРІОДИЧНЕ НАВЧАННЯ СУДДІВ ЗА СТАНДАРТАМИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ТА ПРАКТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ: РЕАЛІЗАЦІЯ ЦЕНТРОМ СУДОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПОРТУГАЛІЇ

Шановні учасники міжнародної регіональної конференції високого рівня!

Передусім дякую за запрошення узяти участь у цьому форумі та надану можливість поділитися досвідом про роботу нашої школи – Центру судових досліджень Португалії.

У нашому Центрі судових досліджень ми навчаємо суддів, прокурорів у рамках підвищення їхньої кваліфікації, вивчаємо застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в процесі періодичного навчання суддів. Вимоги щодо періодичного навчання передбачені в португальському національному законодавстві і правовому статуті суддів Португалії, де міститься майже однакове формулювання щодо цього. Згідно з ним періодичне навчання є правом суддів і прокурорів, але водночас і їхнім обов'язком. Таке періодичне навчання вони мають проходити щорічно.

Отже, у Португалії на законодавчому рівні закріплено цей основний принцип: навчання – це право і обов'язок суддів та прокурорів. Така вимога записана в міжнародних документах «м'якого права» Ради Європи та Організації Об'єднаних Націй.

Періодичне навчання для суддів і прокурорів, яке організовує наш Центр судових досліджень, триває 73 сесії й охоплює різноманітну тематику. У організації навчання в нашому центрі беруть участь також Вища рада правосуддя та інші залучені установи.

Учасниками різних тренінгових сесій, конференцій є переважно судді та прокурори. Водночас у них можуть брати участь працівники різних правничих професій.

Наш Центр судових досліджень ретельно розробляє навчальні програми і курси, науково-методичні матеріали. У нас підготовлена значна кількість навчальної літератури, переважно це електронні навчальні посібники з різних галузей права та інші електронні навчальні матеріали з різних тем. Їх можна знайти на офіційному вебсайті нашої установи, легко завантажити відповідний документ і ознайомитися з ним. Електронні книжки розміщені у відкритому доступі для суддів і прокурорів, фахівців інших правничих професій. З-поміж новинок – навчальні посібники з питань домашнього насильства, гендерно орієнтованого насильства, захисту прав дітей мігрантів і пов'язаних з цим проблем, доступу до правосуддя.

Зосереджусь на тому, як ми організовуємо нашу роботу, як проходять навчальні сесії. Тренінги ми готуємо у співпраці з Вищою радою правосуддя, Вищою радою прокуратури та з судовою адміністрацією. Наша мета – надати найбільш сучасну юридичну інформацію, ознайомити з різними базами даних щодо нових важливих аспектів роботи судової влади.

Під час такого навчання ми використовуємо різноманітні методи залежно від мети навчання і застосовуваної методики. Якщо з'являються зміни в законодавстві чи певні дуже важливі питання з судової практики, що є типовими, то варто присвячувати окремі заняття такій тематиці. При цьому запрошується тьютор – фахівець з даної тематики, який допомагає освоїти цю тему.

Форми навчання суддів і прокурорів є різноманітними: проводяться дискусії, семінари, колоквиуми, конференції, ми використовуємо різні короткотермінові курси, різні методи в нашій роботі для досягнення поставлених цілей.

Тепер щодо змісту різних тренінгових сесій. Передусім акцентую на темах, які є обов'язковими, вони впливають з різних важливих міжнародно-правових документів. Наприклад, чутлива тема насильства стосовно жінок. Це дуже особливе тренінгове заняття, яке ми проводимо відповідно до прийнятих міжнародних актів. Чи питання боротьби з торгівлею людьми і торгівлею людськими органами. Зокрема, у нашому Центрі судових досліджень нещодавно було проведено дуже важливе навчальне заняття щодо боротьби з торгівлею людьми і торгівлею людськими органами, на якому обговорили ці складні проблеми, розглядаючи їх з різних аспектів, які пропонує сучасна практика.

Крім обов'язкової навчальної тематики, що впливає з важливих міжнародно-правових документів, ми пропонуємо ряд інших тем, які ми вважаємо за необхідність розглянути. Наприклад, теми домашнього насильства, гендерного насильства. Цю тематику нам підказують медіа, які багато пишуть про домашнє насильство. Тому ми вирішили, що доречним буде включити цю тему, щоб підвищити обізнаність з цієї проблеми, надати певні навчальні матеріали суддям і прокурорам. При цьому залучаємо не лише суддів і прокурорів, а й представників різних професій, розглядаємо ці питання на мультидисциплінарному рівні. Це дуже важливо для забезпечення прав людини.

Ще цікаві підходи в суддівській роботі – у світлі гендерної перспективи, конституційність і гендерна рівність. Це питання, яке вартує особливої уваги, питання взаємоповаги між чоловіком і жінкою та закону, правові й судові аспекти правовідносин, коли любов закінчується, що відбувається далі – виникають проблеми в сім'ї, на роботі. Отже, у цьому контексті дуже важливо обговорити всі нюанси, які мають юридичне значення у практичній роботі суддів та прокурорів.

Також у нашому Центрі судових досліджень ми проводимо спеціальне навчання для суддів і прокурорів з питань виконання рішень Європейського суду з прав людини, з питань професійної таємниці, секретності, захисту персональних даних, права на приватне життя. Це також дуже чутливі аспекти, вивченню яких ми присвячуємо конкретні теми тренінгів.

Особливо, ми вважаємо, вартують уваги, наприклад, питання кримінально-процесуального права в ракурсі обговорення питань прийнятності доказів, збору доказів, оцінки доказів, які ми розглядаємо на навчальних тренінгах. Це аналізується дуже конкретно, у прив'язці до практики Європейського суду з прав людини.

Під час періодичної підготовки наших слухачів ми активно послуговуємося програмою «Help», яка була розроблена Радою Європи за участю Європейського суду з прав людини.

Час невблаганно збігає, на цьому завершую свою розповідь, готовий відповісти на всі ваші запитання.

Вельми дякую за увагу.

Агнешка КЛУЧИНЬСЬКА-ЦИКОЦКА,
начальник департаменту міжнародного співробітництва,
Національна школа судівництва і прокуратури, Польща

ПІДВИЩЕННЯ ОБІЗНАНОСТІ ТА ЗМІНА ПОГЛЯДІВ: ПОЛЬСЬКИЙ ДОСВІД ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СУДДІВ В СВІТЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ПРАКТИКИ ЄСПЛ

Ваші високоповажності, шановні учасники цієї міжнародної регіональної конференції високого рівня!

Від імені директора Національної школи судівництва і прокуратури Республіки Польща Малгожати Мановської хочу подякувати вам за запрошення на цю конференцію, де обговорюється така важлива тема для кожної установи, що відповідає за суддівську підготовку. Мені дуже приємно поділитися нашим досвідом щодо захисту прав людини в продовженні суддівського навчання, про нашу мотивацію, належну практику.

Національна школа судівництва і прокуратури Республіки Польща добре знає, що суддівська освіта є більш ефективною, якщо вона бере до уваги всі потреби, пов'язані з правами людини. Отже, які стадії навчального процесу звідси впливають? Коли ми навчаємо Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практиці Європейсько суду з прав людини, то говоримо про роль судів у захисті прав людини і про те, що стосується порушень прав людини, які виявляє Європейський суд у своїй практиці.

Мета навчального процесу в Національній школі судівництва і прокуратури Республіки Польща – підвищити рівень знань слухачів, навчити навичкам і змінити їхнє ставлення. Хоча дорога від того, як надати більше інформації до зміни поведінки, є дуже довгою. Ми певні, що зміна ставлення того варта.

Перший етап, чому Національна школа судівництва і прокуратури Республіки Польща вчить суддів конвенційним стандартам, якою мірою? Було б кліше, якби я сказала, що Польща ратифікувала Конвенцію з прав людини 26 років тому, і Національна школа судівництва і прокуратури навчає цим стандартам, оскільки всі судді повинні їх знати.

Однак чіткіша відповідь полягає в тому, що Національна школа судівництва і прокуратури підтримує суддівську освіту з питань конвенційних стандартів для того, щоб судді краще розуміли свою відповідальність у процесі захисту прав людини. Суддів навчають тому, що вони приймають рішення, які впливають на основоположні права людей, а Конвенція з прав людини визначає те, що жодна дія суддів не повинна порушувати основоположні права людини.

Мета навчання полягає в тому, щоб пояснювати принцип субсидіарності, що є основою правовідносин між Європейським судом та національними судами. Підкреслювати

те, що стаття 1 Конвенції, в якій говориться, що вищі договірні сторони повинні зробити все для того, аби права, викладені в Конвенції, повністю поважалися, й основна відповідальність за забезпечення цих прав і свобод лежить на національних органах влади. Ми говоримо про межі розсуду, які має суддя, що стосується тесту пропорційності та обсягів, у яких Європейський суд розглядає справи – все це для того, щоб підвищити рівень знань слухачів стосовно того, що всі судді на національному рівні відповідають за захист прав людини і основоположних свобод.

Другий етап – як Національна школа судівництва і прокуратури Республіки Польща навчає суддів основним вимогам, пов'язаним з європейським правом. Протягом останніх років наша школа організовує семінари для суддів щодо стандартів Конвенції з прав людини та практики Європейського суду. Судді та прокурори також беруть участь у семінарах з прав людини, які веде Академія європейського права та Європейська мережа суддівської освіти, під час навчальних візитів до Європейського суду, що організовуються також Європейською мережею суддівської освіти і Академією європейського права. Вся ця діяльність дає змогу суддям ознайомитися з тим, як загалом виглядає страсбурзький механізм захисту прав людини.

Якими є наступні кроки в навчанні суддів і прокурорів правам людини? По-перше, ми організовуємо тренінги, відповідаючи на особливі потреби, які стосуються виконання рішень Європейського суду з прав людини. Наприклад, пілотне рішення у справі «Рудковські та інші проти Польщі» щодо надзвичайної тривалості цивільних проваджень. Національна школа судівництва і прокуратури Республіки Польща зробила свій внесок у реалізацію цих стандартів, організувавши семінари для 550 суддів та помічників суддів судів першої інстанції у 2018 році, а потім для суддів регіональних судів та апеляційних судів – щодо національних засобів для подолання проблем надмірної тривалості проваджень.

Маю сказати, що зміна ставлення суддів до питання тривалості судового розгляду є доволі помітною. Кілька років тому це було проблемою серед усіх інших, що стосуються засобів захисту, які судді присуджували, але тепер ця кількість зросла і у випадках, коли розгляд справи не триває вже надто довго. Кількість справ проти Польщі, які стосуються надмірної тривалості проваджень, у Європейському суді дедалі зменшується. Завтра представник нашої Національної школи судівництва і прокуратури братиме участь у щорічній нараді, що організовується урядовим представником стосовно реалізації рішень Європейського суду. Для Національної школи судівництва і прокуратури це буде дуже важливим джерелом інформації щодо тих проблем, які, напевно, можуть бути передані судовій владі для використання у навчальному процесі.

По-друге, наша Національна школа судівництва і прокуратури навчає координаторів у справі міжнародної співпраці з питань прав людини. У 2018 році до нашого національного законодавства були внесені зміни, щоб полегшити процедури з запиту про міжнародну допомогу в захисті прав людини. Це дало змогу створити нову функцію в усіх 45 регіональних судах, де існують координатори з питань міжнародної співпраці, окремо в цивільних і в кримінальних справах. Вони повинні бути першоджерелом інформації для всіх інших судів, які можуть ставити їм запитання щодо міжнародного

права, стандартів прав людини. Такі координатори також можуть інформувати голову суду або голову відповідного департаменту про належну організацію нарад суддів, на яких можна обговорювати юридичні питання, що викликають сумніви, або питання, пов'язані з забезпеченням повної відповідності стандартам, визначеним Конвенцією з прав людини.

Роль Національної школи судівництва і прокуратури полягає в тому, щоб поглибити знання координаторів з тематики міжнародного права, питань Конвенції з прав людини для того, щоб підготувати їх для виконання своїх функцій. У травні 2018 року Школа провела навчання для всіх 90 координаторів з питань цивільних і кримінальних проваджень, після чого було проведено тренінг 45 координаторів з кримінальних питань, потім у травні 2019 року – для 45 координаторів цивільних питань.

Національна школа судівництва і прокуратури 2019 року вже розпочала реалізацію нового навчального проекту для 200 членів суддівської системи. Це означає, що всі координатори, всі контактні особи Європейської мережі суддівської світи і 100 службових осіб судів, які відповідають за питання міжнародної співпраці, візьмуть участь у 9 навчальних заходах. Кожен такий навчальний захід з питань міжнародного права та Конвенції з прав людини триває 16 годин. Важливо додати, що Європейська мережа суддівської світи також організовують такі тренінги для координаторів з країн ЄС щодо захисту прав людини і щодо попередніх проваджень, і 5 суддів з Польщі брали участь у першому такому семінарі.

По-третє, у 2020 році наша Національна школа судівництва і прокуратури запровадить новий навчальний проект щодо прав людей з інвалідністю, організуючи навчальні заходи з того, як запровадити в кримінальні процесуальні та цивільні процесуальні кодекси положення щодо людей з інвалідністю для суддів та працівників судів. Під час цих семінарів обговорюватимуться конкретні питання: повага прав людей з інвалідністю, правила комунікації у ході проваджень зі сторонами, на які впливає фізична інвалідність та психологічні аспекти таких контактів, планування та організація слухань залежно від типу інвалідності людини, з якою провадиться інтерв'ю, та слухання для людей, які мають розумові розлади. Судді Європейського суду з прав людини та представники 4 асоціацій людей з різними видами інвалідності братимуть участь як лектори в таких тренінгах.

Ми також хотіли б запропонувати учасникам скористатися курсом «Help» щодо захисту прав людей з інвалідністю і з тим, щоб вони також поширювали це серед організацій, які захищають права людей з інвалідністю через тих представників, які будуть викладачами в цьому семінарі. Щоб полегшити це, Національна школа судівництва і прокуратури запропонувала перекласти цей курс на польську мову, наразі ця робота триває.

Ще один план – допомогти, щоб курс щодо захисту прав людей з інвалідністю також можна було пройти представникам загальної ради Республіки Польща, які представляють таких людей у їхніх стосунках з пенітенціарною системою.

По-четверте, проблематика ЄСПЛ. Національна школа судівництва і прокуратури продовжує вести свої заняття на принципах холістичного навчання. Це означає, що ми

навчаємо людей загальним положенням Конвенції з прав людини і більше говоримо про те, що права людини є одним з елементів постійного навчання суддів. Мета полягає в тому, щоб поглибити знання суддів з національного права, тематики міжнародного права і практики Європейського суду, розглядаючи конкретні теми, і навчити їх навичкам і вмінням того, як це застосовувати в своїй щоденній практиці.

Наприклад, у 2020 році ми пропонуємо семінари з тематики: прав людини, доступу до суду, до правової допомоги – для 650 учасників, допомагаючи їм опановувати навички належним чином виписувати рішення щодо питань захисту людей з розумовими проблемами; контактів з неповнолітніми – для 800 учасників; медичних помилок – для 150 учасників; протидії торгівлі людьми і як заслуховувати свідків, а також у контексті різноманіття – для 60 учасників; прав потерпілих – для 550 учасників; процесуальні гарантії для неповнолітніх у кримінальному провадженні – для 550 учасників та ін.

По-п'яте важливо підкреслити, що ми продовжуємо скеровувати суддів на всі семінари з питань Конвенції з прав людини та практики Європейського суду, які входять до програми навчання Академії європейського права. У 2020 році ми також рекомендуватимемо кандидатуру для довгострокового обміну при Європейському суді, що організовує Європейська мережа суддівської освіти, і надсилатимемо деяких інших членів судової влади для таких навчальних візитів.

Ми спільно працюємо з програмою «Help». Цього року наші судді брали участь у курсах з біомедицини, захисту персональних даних та сімейного права.

До кінця року ми також розпочнемо курс з протидії мові ненависті для прокурорів. Національна школа судівництва і прокуратури завжди є активним учасником підгрупи з фундаментальних прав і свобод. У рамках цієї роботи у 2020 році на території музейного комплексу одного з найбільших нацистських концтаборів – Аушвіц-Біркенау буде проведено семінар з питань протидії мові ненависті. Основна його мета – розказати більше людям про феномен мови ненависті та антисемітизму з тим, щоб судді і прокурори краще розуміли всі аспекти цього питання і зрозуміли, як їм потрібно розглядати такі справи. З іншого боку, мета цього семінару полягає в тому, щоб зосередитись на правах потерпілих від антисемітської поведінки і захистити їх від дискримінації під час судових проваджень.

Хотіла б також зауважити, що до всіх подібних програм включено візит до колишніх нацистських концтаборів – Аушвіц-Біркенау, Майданека. Також важливим є те, як навчати аналізу і висновкам з усієї інформації, що міститься в матеріалах Нюрнберзького процесу.

І насамкінець останнє. Мета суддівського навчання, яке здійснюється Національною школою судівництва і прокуратури Республіки Польща – змінити підходи суддів, застосовуючи належні знання, належні вміння в своїй щоденній роботі. Для того, щоб захищати права людини, важливо, щоб члени судової влади звикли ставити собі запитання стосовно того, чи результат провадження відповідає стандартам прав людини.

Дуже дякую!

Тетяна ФУЛЕЙ,
начальник відділу
Національної школи суддів України

ВПРОВАДЖЕННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ У ПРОЦЕС ПІДГОТОВКИ СУДДІВ В УКРАЇНІ: ДОСЯГНЕННЯ ТА ВИКЛИКИ

Шановні пані та панове, іноземні гості, учасниці та учасники!

Символічно, що ця конференція відбувається у приміщенні Верховного Суду, напередодні 10 грудня – Дня прав людини, що відзначається, знаменуючи річницю ухвалення у 1948 році Загальної декларації прав людини.

Для мене особисто це особливий, непересічний захід – понад 15 років мого професійного життя присвячено проблематиці, суголосній з темою цієї міжнародної конференції високого рівня – розвитку суддівської освіти, зокрема, шляхом розробки та викладання для суддів курсів з Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), з метою захисту прав людини.

У своєму виступі я б хотіла зупинитися на трьох аспектах:

по-перше, це досвід Національної школи суддів України (далі – НШСУ) щодо впровадження Конвенції та практики ЄСПЛ у процес підготовки суддів, передумов та шляхах такого впровадження; засвоєних уроках – lessons learned,

по-друге, вплив практики ЄСПЛ на правозастосування національними судами та виклики, з якими стикаються судді,

і, по-третє, тенденції та завдання на майбутнє.

Досвід НШСУ, передумови впровадження практики ЄСПЛ у процес підготовки суддів

Варто почати з того, що вивчення та застосування суддями Конвенції та практики ЄСПЛ в Україні мало різні етапи:

- кінець 1990 – початок 2000-х років я б назвала «знайомство». І на цій конференції доречно згадати піонерів. Вважається, що вперше Конвенцію (а саме ст. 10) та справу «Лінгенс проти Австрії» застосував суддя Апеляційного суду Миколаївської області Василь Паліюк. Мало хто пам'ятає справу «Зубко та інші проти України» (заяви № 3955/04, 5622/04, 8538/04 та 11418/04) від 26 квітня 2006 року, яка, однак, яскраво показує тенденції розвитку практики Суду стосовно прийнятності заяв публічних службовців за ст. 6 Конвенції. І Василь Паліюк, і покійний Костянтин Зубко були серед наших перших суддів-тренерів;

- після прийняття Закону «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» були комплексні спроби досягнути Конвенцію, чому сприяла, зокрема, спільна програма Ради Європи та Європейської Комісії «Плекання культури прав

людини» (серед присутніх на цій конференції суддів чимало її учасників) та програма РЄ для фахових юристів –програма HELP;

- був і період прохолодного ставлення до конвенційних стандартів;
- і зрештою після Революції Гідності ми маємо період широкого застосування практики ЄСПЛ.

НШСУ стратегічно правильно, майже за Пітером Друкером, використала масштабні зміни, зокрема тодішній етап судової реформи, у тому числі кваліфікаційне оцінювання суддів, яке передбачало й оцінювання знань Конвенції та практики ЄСПЛ для просування необхідності включення практики Європейського суду в суддівську освіту.

У Концепції національних стандартів суддівської освіти наголошується, що використання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики ЄСПЛ, принципів суддівської етики, соціального контексту при здійсненні правосуддя (включаючи гендерний аспект) має бути інтегрованим у зміст кожного навчального курсу.

Таким чином, спрацювала сукупність факторів:

по-перше, практика ЄСПЛ була включена до програми Спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді та до програм кваліфікаційного оцінювання суддів, що зробило неунікненим вивчення суддями – чинними та майбутніми – конвенційних стандартів;

по-друге, прийняття законів «Про відновлення довіри до судової влади в Україні» від 8 квітня 2014 року № 1188-VII та «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року № 192-VIII спонукало суддів, навіть тих, хто не дотримувався конвенційних стандартів у своїй професійній діяльності, до використання практики ЄСПЛ для захисту власних інтересів та для обґрунтування своєї позиції під час проходження процедур притягнення до дисциплінарної відповідальності чи кваліфікування;

по-третє, кілька минулих років характеризувалися активною співпрацею НШСУ з міжнародними проєктами Ради Європи, ОБСЄ та іншими партнерами з розробки курсів з використанням інтерактивних методів навчання.

Наприклад, з Конвенції та практики ЄСПЛ лише у рамках проєкту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя» було розроблено 13 очних (з них 5 – для кандидатів на посаду судді, 8 – для суддів) та 4 дистанційні курси. Окрім цього, ще є перекладені українською мовою курси на платформі HELP та низка інших, видано чимало науково-методичних посібників.

У рамках проєкту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя» у 2015–2018 роках Школа підготувала 219 судів-тренерів з викладання Конвенції. Як засвідчив «Аналітичний звіт за результатами моніторингу судових рішень щодо застосування в Україні положень Конвенції та практики ЄСПЛ» (проведений Координатором проєктів ОБСЄ в Україні у межах проєкту «Гарантування дотримання прав людини при здійсненні правосуддя») – саме судді-розробники курсів з Конвенції найбільш доречно застосовують практику ЄСПЛ у своїх рішеннях. Так, у них суттєво нижчим є показник «ритуального» використання практики ЄСПЛ у простих, масових справах і значно вищим, аніж в інших суддів, частка рішень, у яких правові позиції Європейського суду є основою їх мотивувальної частини, та кількість ситуацій, де суддя реагує на звернення сторін до Конвенції – коментує, оцінює, аргументує прийняття чи неприйняття позиції сторони.

Суттєвим є й те, що, опанувавши практику ЄСПЛ, судді – розробники курсів з Конвенції намагалися включити практику Суду в інші теми – «по горизонталі», таким чином виконуючи попередню, 2004 року, Рекомендацію Комітету Міністрів РЄ державам-членам про роль Європейської конвенції з прав людини в університетській освіті та професійній підготовці.

Загалом опанування тренерської майстерності дало змогу успішно пройти кваліфікаційне оцінювання, а деяким стати переможцями конкурсів, наприклад до Верховного Суду.

Кілька фрагментів відповідей з відео під час кваліфікаційного оцінювання

Стефанів Надія Степанівна: не можу залишити поза увагою свою співпрацю з Національною школою суддів, де я є викладачем, розробницею дуже багатьох курсів, на запрошення ректора була відряджена, рік працювала в НШСУ як суддя, яка відряджена, більше займалася викладацькою діяльністю.

ВККСУ: 107 балів за практичне завдання. Це високий бал... Скажіть, будь ласка, чим поясните такий свій очевидний успіх. Наголошую, що була перерва в повноваженнях, ви не писали рішень.

Рим Тарас Ярославович: я намагався цей час використати максимально ефективно, намагався самовдосконалюватися. В першу чергу я почав активно залучатися до роботи в Національній школі суддів України і там основний наголос був на роботі з рішеннями ЄСПЛ.

Стрелець Тетяна Геннадіївна: Для мене дуже цікаве застосування Конвенції в рішеннях судів.

Димерлій Олександр Олександрович: Я бачив багато рішень, які виносяться судом першої інстанції, вони просто переписують рішення ЄСПЛ, не вдаючись до того, чи підходить воно. Я думаю, що в першу чергу ЄСПЛ пише рішення для держави, яка повинна трохи змістити акценти стосовно відношення до людей, до права.

...

ВККСУ: Чи враховуєте під час винесення рішення практику Європейського суду?

Красновський Ігор Володимирович: На теперішній час розглядаю в складі колегії на ухвали слідчого судді – тримання під вартою, арешт майна, там у кожному рішенні враховується рішення ЄСПЛ.

Вплив на правозастосування

Отже, синергія зусиль дала результат.

Рішення ЄСПЛ, особливо ті, які використовувалися у розроблених Школою тренінгах, давалися на самостійне опрацювання, або увійшли у науково-методичні матеріали, широко застосовуються національними судами. Подекуди навіть складається враження, що розлогі цитати з рішень ЄСПЛ стали модним трендом.

Однак із застосуванням складніших концепцій і конструкцій, вироблених Європейським судом, наприклад, балансу прав, виникають труднощі.

В одному із перших базових курсів ми намагалися показати баланс прав на прикладі справ «фон Ганновер проти Німеччини» (заява № 59320/00, рішення від 24 червня 2004 р. та справа № 2, заяви № 40600/08 та № 60641/08, рішення Великої Палати від 7 лютого 2012 р.) – в обох були фото і статті у засобах масової інформації, в обох докладно розглядається проблематика права на повагу до приватного життя і права на свободу вираження поглядів і в обох ЄСПЛ збалансовував ці два права. Як ми знаємо, за обставин першої справи було визнано порушення статті 8 Конвенції, тоді як за обставин другої – ні. І, враховуючи ґрунтовність аргументації Європейського суду, особливо у справі фон Ганновер (№ 2), ми використали ці рішення при розробці курсу.

Однак для національних судів питання балансу прав є певним викликом.

Як приклад, у відомій постанові від 19 вересня 2018 року у справі 806/3265/17 (<http://reyestr.court.gov.ua/Review/76822787>) Велика Палата Верховного Суду дійшла висновку, що норми Закону України «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус», № 5492-VI не тільки звужують, але фактично скасовують право громадянина на отримання паспорта у вигляді паспортної книжечки.

Не дискутуючи на цій конференції щодо питання, чи є видача документа у певній (як зазначив Верховний Суд – традиційній) формі конституційним правом, звуження змісту та обсягу якого не допускається, чи це лише засіб реалізації інших – основоположних – прав, обмежуся коментарем, що обробка персональних даних, безперечно, стосується приватного життя особи і охоплюється сферою дії ст. 8 Конвенції. Зважаючи на це, використання практики ЄСПЛ за ст. 8 у постанові Великої Палати є доречним. Водночас у цій справі позивачка відмовлялася від отримання паспорта у вигляді ID-картки, зняття біометричної інформації та її подальшої обробки через свої релігійні переконання, посиляючись на положення ст. 35 Конституції України, яка гарантує право на свободу світогляду і віросповідання.

У Конвенції це право захищається ст. 9.

Однак у постанові Великої Палати Верховного Суду уся аргументація будується навколо ст. 8 Конвенції, у ній відсутній аналіз ст. 35 Конституції та ст. 9 Конвенції, і як наслідок – не здійснено балансу прав, гарантованих статтями 8 та 9 Конвенції, на відміну від того, як це було зроблено Європейським судом у рішеннях фон Ганновер щодо статей 8 і 10 Конвенції. Цим мотивування Великої Палати Верховного Суду різьчить відрізняється від згаданих рішень ЄСПЛ, де такий баланс становить основу, серцевину прийняття рішення.

Ця справа наочно демонструє, що одним із очевидних викликів є вміння ідентифікувати права, гарантовані Конвенцією.

Іншим викликом є усвідомлення відмінності між втручанням у права і констатацією Європейським судом їх порушення у конкретній справі.

Доволі часто порушення конвенційних стандартів є порушенням і конституційних норм.

Прикладів «недобачання» національними судами конституційних положень, на які посилалися особи, і що призвело зрештою до визнання ЄСПЛ порушень Конвенції, чимало: ст. 29 Конституції України стосовно права на свободу та особисту недоторканність у справах, які стосуються тримання особи під вартою без судового рішення; ст. 39 щодо права на мирні зібрання у справі «Веренцов проти України» (заява № 20372/11); ст. 30 щодо недоторканності житла у справі «Саган проти України» (заява № 610/08) та ін.

У зв'язку з цим важливо наголосити на кількох «не можна»

- не можна прикривати свої рішення, які не відповідають конституційним чи конвенційним положенням, цитатами з практики ЄСПЛ;
- не можна використовувати практику ЄСПЛ для підриву репутації державних інституцій.

Прийняття рішень, які відповідали б принципу верховенства права, неможливе без зміни ставлення та способу мислення, як суддів, так і представників інших державних органів. І в цьому контексті роль суддівської освіти є не лише інструментальною, а й світоглядною.

З огляду на це важливим є здійснення аналізу впровадження в навчальний процес курсів з тематики Конвенції.

Аналіз впровадження в навчальний процес курсів з тематики Конвенції

Національна школа суддів доволі ґрунтовно проаналізувала впровадження тренінгів з тематики Конвенції у навчальний процес.

Обширний feedback був отриманий з допомогою використання кількох інструментів від різних суб'єктів навчального процесу – не лише учасників, а й суддів-тренерів та розробників, а також від регіональних відділень НШСУ.

Зокрема, від регіональних відділень ми проаналізували інформацію щодо:

- способу обрання тематики заходів, у тому числі ініціативних,
- визначення суддів-лідерів з метою пошуку потенційних тренерів і розробників та
- визначення пулу найкращих тренерів і з'ясування основних характеристик, що роблять їх найкращими.

До таких характеристик належать не лише стиль викладання і володіння матеріалом, досвід розробки навчальних курсів з практики ЄСПЛ чи особисті якості, такі як постійне самовдосконалення, володіння сучасними інноваційними технологіями навчання тощо, а й найголовніше – сприйняття цінностей Конвенції, підходів ЄСПЛ та репутація у суддівській спільноті. Учасники не сприймають тренерів, які у своїй роботі не дотримуються конвенційних стандартів.

Feedback від розробників і тренерів ми отримали – на додаток до заповнених ними комплексних онлайн опитувальників – під час проведення трьох засідань фокус-груп – по одному для цивільної, кримінальної та адміністративної юрисдикцій.

Такий інноваційний формат дав змогу залучити оптимальну кількість – загалом 52 тренери з усіх регіональних відділень та отримати feedback від них у двох якостях – як тренерів та як чинних суддів, що розглядають справи.

Це надало можливість обговорити змістовні, методичні аспекти проведення тренінгів з Конвенції, і, власне, проблемні питання судової практики у світлі рішень ЄСПЛ. Як приклад – чи є різниця між посиланням, цитуванням та застосуванням практики ЄСПЛ, наскільки це тотожні чи відмінні поняття – і це була захоплююча і високофахова дискусія.

Робота у форматі фокус-груп засвідчила свою ефективність та дала підстави зробити такі висновки та рекомендації.

1. Вивчення та викладання Конвенції для суддів має здійснюватися за «багатосходинковим» принципом з дотриманням певної послідовності у виборі тематики – «від легшої до важчої». Як засвідчив досвід НШСУ, ефективним є проведення спочатку базових, ознайомчих тренінгів, потім – тематичних, причому з огляду на сферу дії вивчення, до прикладу, ст. 1 Першого протоколу є порівняно легшим, аніж, приміром, ст. 8 Конвенції.

Такий «багатосходинковий» механізм доповнюється альтернативною формою навчання – дистанційними курсами, зокрема курсами на платформі HELP.

2. Під час вибору тематики тренінгів важливо аналізувати рівень підготовки майбутніх учасників та учасниць, оскільки нерідко в межах однієї групи існує розрив у знаннях, що впливає на хід тренінгу та його ефективність.

Зважаючи на це, важливим є пошук механізмів диференціації аудиторій за попереднім рівнем підготовки.

Слід звернути увагу на можливість виникнення такого розриву між рівнем знань тих діючих суддів, які проходили підготовку у час, коли тренінги з Конвенції ще не були цілковито впроваджені у навчальний процес НШСУ і не були обов'язковими, і майбутніми суддями, які пройшли спеціальну підготовку в НШСУ, програмою якої передбачено опрацювання понад 90 рішень ЄСПЛ.

3. Судді-тренери та розробники підтримали тенденцію щодо впровадження практики ЄСПЛ у навчальні заходи стосовно розгляду окремих категорій спорів, тобто наскрізно, по горизонталі.

4. Окрема сесія засідань фокус-груп була присвячена проблемним питанням застосування практики ЄСПЛ при здійсненні правосуддя. Однією з найчастіше висловлюваних рекомендацій було розробити тренінг щодо написання судових рішень із коректним застосуванням практики Європейського суду з прав людини.

Також судді-тренери висловили свої очікування від Верховного Суду, зазначивши, що юридична аргументація його рішень із застосуванням практики ЄСПЛ має бути взірцем для місцевих та апеляційних судів, і висловили думки щодо проведення спільних навчальних заходів за участю суддів касаційної, апеляційної та першої інстанцій, що сприяло б кращій комунікації всередині судової системи, обміну досвідом та обговоренню актуальних проблем правозастосування.

Таким чином, аналітичне опрацювання вищезгаданих інструментів дало можливість не лише побачити ефективність проробленої роботи, а й виділити моменти, які потребують уваги, та визначити навчальні потреби, цілі та актуальні формати, над якими ми працюватимемо в майбутньому.

Дякую!

Анаїт МАНАСЯН,
проректор Академії юстиції Республіки Вірменія,
доцент кафедри конституційного права Єреванського державного університету

ПІДГОТОВКА КАНДИДАТІВ НА ПОСАДУ СУДДІ ТА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СУДДІВ У КОНТЕКСТІ ПИТАНЬ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДОСВІД АКАДЕМІЇ ЮСТИЦІЇ РЕСПУБЛІКИ ВІРМЕНІЯ

Шановна Голово Верховного Суду!

Шановний ректоре Національної школи суддів України!

Ваша честь, шановні пані та панове!

Передусім дозвольте подякувати організаторам міжнародної регіональної конференції високого рівня «Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та удосконалення стандартів» за ініціювання цього заходу. Для мене честь і задоволення сьогодні бути тут, на цій конференції, серед представників судових академій різних європейських держав.

Очевидно, що питання захисту прав людини мають надзвичайно важливе значення в сучасному світі. Тож навчальні тренінги для юристів – суддів, прокурорів, слідчих зі згаданої теми відіграють значну роль у вдосконаленні національної практики в обговорюваній сфері. Тому хотіла б подякувати Національній школі суддів України, яка є нашим партнером, та нашому міжнародному партнеру – Раді Європи – за ініціювання цього заходу та надання можливості поділитися найкращими практиками проведення тренінгів з питань прав людини.

Академія юстиції Республіки Вірменія – унікальна установа Вірменії, що забезпечує: початкову підготовку кандидатів на посаду судді, прокурорів та слідчих Слідчого комітету Республіки Вірменія;

підвищення кваліфікації суддів, прокурорів, слідчих Слідчого комітету Республіки Вірменія та Спеціальної слідчої служби Республіки Вірменія та тих, хто закінчив початкову підготовку в Академії та включений до списку кандидатів на посаду судді;

підвищення кваліфікації працівників суду, державних службовців відділу Слідчого комітету Республіки Вірменія та судових виконавців;

спеціальні тренінги для суддів, прокурорів, слідчих і судових виконавців (з метою надання необхідних навичок щодо використання спеціальних засобів та вогнепальної зброї).

Якщо говорити про практику Академії юстиції Республіки Вірменія в контексті початкової підготовки кандидатів на посаду судді та підвищення кваліфікації суддів з питань захисту прав людини, слід спочатку зазначити, що Академія проводить тренінги як через курси віч-на-віч, так і через платформу дистанційного навчання.

Усі курси віч-на-віч в Академії юстиції Республіки Вірменія стосуються стандартів Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція) та судової практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), що зумовлюється предметом, який вивчається в рамках конкретного курсу.

Це, зокрема, такі курси, як:

- «Сучасні тренди розвитку конституційного права та конституційної юстиції»;
- «Теоретичні та практичні аспекти імплементації норм міжнародного права судами»;
- «Сучасні питання прецедентного права ЄСПЛ»;
- «Сучасні питання застосування правових позицій ЄСПЛ у кримінальних справах»;
- «Сучасні питання застосування правових позицій ЄСПЛ у цивільних справах»;
- «Сучасні питання застосування правових позицій ЄСПЛ у адміністративних справах»;
- «Питання використання міжнародних договорів про правову допомогу»;
- «Сучасні проблеми забезпечення рівності та заборона дискримінації»;
- «Сучасні проблеми боротьби з расизмом та дискримінацією».

Слід зазначити, що Академія юстиції Республіки Вірменія тісно співпрацює з різними міжнародними партнерами, зокрема з Радою Європи, у зазначеній сфері. У кооперації з Радою Європи ми постійно розробляємо курси зі стандартів Конвенції та практики ЄСПЛ, організовуємо основні та додаткові тренінги з питань захисту прав людини.

Академія юстиції Республіки Вірменія у співпраці з Радою Європи розробила та включила до щорічних навчальних програм такі курси:

- «Особливості судочинства за участю вразливих осіб»;
- «Розгляд справ про право на життя, заборону катувань та інші форми принизливого поводження»;
- «Допустимість доказів у кримінальному процесі згідно з Кримінальним кодексом Республіки Вірменія в контексті судової практики ЄСПЛ»;
- «Загальна методологія розгляду кримінальних справ»;
- «Досудове затримання та суміжні питання»;
- «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством у Вірменії».

П'ять нових курсів перебувають на стадії розробки спільно з Радою Європи :

- «Навички зі складання юридичних документів»;
- «Особливості статусу потерпілого у кримінальному процесі»;
- «Методи допиту та управління спілкуванням»;
- «Практичні навички запровадження заходів покарання, альтернативних до позбавлення волі»;
- «Конфронтація у кримінальному процесі».

Щодо курсів дистанційного навчання, то Академія юстиції Республіки Вірменія використовує дві основні платформи дистанційного навчання – платформу дистанційного навчання Академії та платформу дистанційного навчання HELP (Human Rights Education for Legal Professionals).

Платформа дистанційного навчання Академії юстиції Республіки Вірменія включає курси із захисту прав неповнолітніх у кримінальному процесі, захисту прав біженців

та ін. Академія бере активну участь у розробці та тестуванні інноваційних цифрових рішень для навчання у рамках курсу з питань захисту прав людини, використовуючи методи гейміфікації, нові підходи до мікронавчання, навчальну аналітику, навчання за сценаріями тощо.

Стосовно онлайн курсів HELP слід зазначити, що такі курси були перекладені вірменською мовою, адаптовані до нашого національного законодавства у результаті співпраці між Академією юстиції Республіки Вірменія та Радою Європи:

- «Насильство щодо жінок та домашнє насильство»;
- «Заборона жорстокого поводження»;
- «Допустимість доказів у кримінальному процесі».

Ще один курс HELP «Мотивування вироків суду» перебуває в процесі перекладу та адаптації до законодавства Вірменії.

Не лише судді та прокурори, а й слідчі, адвокати та студенти є учасниками деяких згаданих онлайн курсів HELP.

Академія юстиції Республіки Вірменія постійно проводить різноманітні додаткові тренінги з питань захисту прав людини, стандартів Конвенції з прав людини та практики ЄСПЛ. Ми маємо додаткових тренінгів, організованих у рамках різних проектів Ради Європи:

- два дводенні семінари для суддів з теми «Деякі аспекти статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та відновлення кримінальних проваджень» (вересень 2019);
- семінари для працівників судів з теми «Справедливий суд у системі кримінальної юстиції та презумпція невинуватості» (липень 2019);
- тренінг для тренерів «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством» (грудень 2019);
- тренінг для тренерів «Запобігання та боротьба з насильством щодо жінок та домашнім насильством» (листопад 2018);
- дводенний семінар для суддів з теми «Деякі аспекти статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (вересень 2018);
- дводенний тренінг для тренерів «Методологія навчання правам людини» (липень 2018);
- вебконференція Єреван – Страсбург для суддів з теми «Останні рішення ЄСПЛ щодо Вірменії (спеціальний огляд статті 6 та частини 3 статті 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод» (грудень 2017);
- триденний тренінг для тренерів «Методологія навчання правам людини» (липень 2017);
- дводенний семінар для суддів, прокурорів, кандидатів на посади суддів та прокурорів «Забезпечення рівного доступу жінок до правосуддя через практику суддів та прокурорів» (червень 2017) та ін.

Наразі у Вірменії проводяться судово-правові реформи. У процесі та в результаті цих реформ будуть розроблені нові навчальні курси та організовані нові тренінги відповідно до потреб, які виникнуть – щодо всіх новостворених інститутів та положень законодавства. Усі нові стандарти та рішення ЄСПЛ постійно включаються до навчальних програм Академії юстиції та викладаються в рамках тренінгів.

Дякую за увагу!

Лука Перілі,

член Ради директорів Вищої школи магістратури Італії,
керівник робочої групи з тренінгових методів
для суддів Європейської мережі суддівської освіти

ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ СУДДІВ ДЛЯ ЕФЕКТИВНОГО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ. МЕРЕЖА GAIUS В ІТАЛІЇ

Ваші високоповажності, шановні учасники цієї міжнародної регіональної конференції високого рівня!

Дозвольте мені передусім подякувати українським органам влади за організацію цього заходу. Особлива вдячність ректорові Національної школи суддів України пану Оніщуку. У мене вже була можливість відвідати українську суддівську Школу під час попереднього заходу, тоді було дуже приємно співпрацювати. Відтак мені ще приємніше наразі брати участь у цьому другому заході.

Також висловлюю велику вдячність Раді Європи за це запрошення.

Тема моєї промови – періодичне навчання суддів із підвищення кваліфікації для ефективного захисту прав людини. В Італії для реалізації цієї мети створена мережа Gaius.

Що це за мережа?

Звісно, з історії вам добре відоме ім'я видатного римського юриста Гая, який жив у другій половині II століття. У XIX столітті у моєму рідному місті Вероні знайшли великі юридичні тексти, написані цим правником. Дивовижно, але вони не постраждали упродовж усіх цих століть і добре збереглися. Знахідку виявили в міській бібліотеці. Це найвідоміша праця Гая – *Institutionum juris civilis commentaries* (Коментарі до інституцій цивільного права), або просто «Інституції». За системою Гая, яка одержала назву «інституційної» системи викладу римського приватного права, право було поділене на три розділи, що стосувалися відповідно осіб, речей та дій. «Інституції» стали основою для власне розвитку римського права. В ті часи, у II столітті, римське право фактично було спільним правом у Європі, адже тоді Священна римська імперія домінувала на величезній частині європейського континенту. Перша частина книги Гая називається «Особи» (*Personae*), тобто люди, суб'єкти права і стосується врегулювання сімейних відносин у римському праві.

Тож цілком можна сказати, що теорія прав людини започаткована в творчості видатного правника Гая. Тому ми в Італії назвали наш освітній проект іменем Гая. До цього проекту я повернуся дещо пізніше.

Дозвольте мені почати з певних концепцій, про які вже власне сьогодні казали, але дозвольте мені все ж повернутися до них. Проводити підвищення кваліфікації суддів для ефективного захисту прав людини – дуже складне завдання. Чому? Насамперед

тому, що потрібно підвищувати рівень інформованості правників про те, чим є права людини, як їх захищати. Це не так легко, і не треба вважати це даністю, потрібно виявляти всі ситуації, за яких захист прав людини опиняється під загрозою. Якщо ви цього не знаєте, то ви не знаєте й відповідних правових положень, які стосуються прав людини, стосуються певної справи і, отже, не можете їх застосувати.

Тож для підвищення рівня інформованості потрібно поширювати знання про матеріальне право і про судову практику розгляду справ цього спрямування. Положення щодо захисту прав людини, як правило, закріплені в Конституції, дуже лаконічно й загально. Без напрацювання судової практики, саме прецедентних рішень ми б не мали такого високого рівня захисту прав людини, який маємо сьогодні.

Таким чином, перший крок – це підвищення інформованості.

Другий – це знання.

Третій – це вміння, навички. Навіщо потрібно мати ці вміння? Це потрібно тому, що захист прав людини є дуже складним завданням для суддів. Це складно тому, що в процесі судового розгляду справи для захисту порушеного права відбувається взаємодія різних конституційних засад – аби права були захищені на національному рівні, але водночас на рівень міжнародного права – Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Так, у нашій країні на національному рівні Конституція Італійської Республіки захищає усі основоположні права і свободи громадян з каталогу прав людини. Крім того, ми як країна – член Європейського Союзу з 2009 року маємо міжнародні угоди – після Лісабонського договору також Хартію основоположних прав Європейського Союзу від 2000 року, що є обов'язковою для виконання. І судді з країн ЄС дуже добре знають, що Хартія є обов'язковою для виконання, тому що вона є основним законом Європейського Союзу.

І от для суддів питання полягає в тому, як розглядати справи і виписувати рішення при взаємодії різних джерел права. На рівні національної конституції певної країни це складне завдання, тому що в судді є завжди кілька варіантів. Насамперед ми знаємо, що згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод є завжди межі розсуду на національному рівні. Але також є можливість застосувати так зване постійне тлумачення.

Наприклад, коли суддя розглядає справу, щодо якої, так би мовити, не чітко є рішення Європейського суду, то тоді ж факти і судову практику треба «пристосовувати» до певних фактів. І може виявитись, що суддею оволодіє спокуса відійти від певного принципу для того, щоб «пристосувати» це до фактів справи. Це також може відповідати тлумаченню Конвенції. Але в країнах ЄС, особливо в моїй країні, коли відбувається певний конфлікт щодо тлумачення і застосування правової норми, судді повинні насамперед скеровувати його до Конституційного суду – це його компетенція, така попередня процедура, такий порядок. Ми не можемо негайно звертатися до Європейського суду з прав людини, поки в нашій країні не ратифіковано останній протокол.

Але якщо таке саме положення міститься в Хартії основоположних прав Європейського Союзу, то у випадку конфлікту суддя також може не підкоритися національному

праву і безпосередньо застосувати ті норми, які містяться в Хартії основоположних прав Європейського Союзу. Це завдання сьогодні не є легким, що доводить наша судова практика. Подумаймо, судді не можуть безпосередньо просити тлумачення від Суду справедливості в Люксембурзі, який є судом Європейського Союзу, адже це не є сферою його діяльності.

Тож переважна більшість питань щодо захисту прав людини міститься в Хартії основоположних прав ЄС. І це важливо знати тому, що, лише належне застосування принципів і правил дає можливість судді виписати рішення так, щоб реально забезпечити захист прав людини. Адже остаточна мета полягає в тому, щоб надати ефективний судовий захист тим, хто вимагає справедливості.

Це має серйозні наслідки для нас, суддів і прокурорів, тому, що, наприклад, наші правила змінюються тоді, коли йдеться про основоположні права. Правила, наприклад, щодо тягаря доведення відрізняються від правил у цивільних провадженнях у суді або, наприклад ексофіцію, повноваження суді значно збільшуються, бо у нього є обов'язок співпраці між суддею та сторонами у справі, який пов'язаний з положеннями щодо прав людини.

Ми як судді зобов'язані певною мірою забезпечувати ефективний судовий захист сторонам, і може таке трапитися, як це бувало у моїй країні, що такі ефективні засоби судового захисту законом не передбачені. Але без таких засобів захисту немає захисту прав сторін, і для судді виникає проблема, як забезпечити цей захист, якщо засобів для цього немає. А якщо такий захист не забезпечений, то держава може нести за це відповідальність. Але, крім того, є ще й додаткове завдання для судів, а саме забезпечити процесуальні права сторін. А процесуальні права сьогодні є настільки ж важливими, як і питання права.

Є приклади щодо цього у практиці Європейського суду, як правило, ви їх не помічаєте. Але процесуальні права – це право на доступ до судової системи, до правової допомоги. У деяких випадках судді повинні перевірити якість захисту і навіть повинні надати можливості захисту підготуватися, якщо в законі цього не міститься. Вони повинні надавати судовий захист і потерпілим від злочинів. Це не є правовим завданням суддів, це організаційне завдання – організації роботи суду, суддів і прокурорів для того, щоб надавати підтримку потерпілим від злочинів, інформувати про їхні права.

Саме ці питання є такими важливими сьогодні для суддів. Подумаймо і про мову, яка використовується суддями і прокурорами, про мову аргументів, ясність аргументів, які наводяться в рішенні. Отож завдання судді й у світлі прав людини є набагато більшими і ширшими, аніж просте юридичне, так би мовити, завдання, коли є правило і його треба застосовувати до справи.

Як це робити? Наша Вища школа магістратури Італії знаходиться у Флоренції, де ми приймали в себе делегацію з Національної школи суддів України. Наша Вища школа магістратури розміщена у старовинному ошатному будинку на високому пагорбі, тут мешкали видатні особистості. Тож це хороше місце для того, щоб тут думати, щоб думати про те, як виконувати складні завдання захисту прав людини.

Вища школа магістратури здійснює підготовку за багатьма напрямками, які пов'язані з захистом прав людини. Зокрема, у 2019 році у нас було 25 курсів стосовно захисту прав людини, різної тематики. У нас також є два курси «Help». Цього року ми запустили два нових курси щодо захисту прав неповнолітніх мігрантів, щодо запобігання радикалізації ситуації з цих питань. Сьогодні ми входимо в чотири проекти, які фінансуються Європейським Союзом. Це багаторічні проекти, які стосуються захисту прав людини. Тож це великий масив роботи.

Але найголовніше – як зробити усю цю діяльність ефективною. І це не просто підготувати декількох суддів чи декількох прокурорів для того, щоб вони могли розв'язувати ці складні проблеми. Щоб ця робота була ефективною, ми запровадили мережу Gaius. Це спеціалізовані судді, які спеціалізуються на питаннях європейського права і прав людини. У кожному апеляційному суді їх понад 50.

Якщо поглянути на карту, то бачимо, що територія Італії видовжена, за адміністративним устроєм країна поділяється на області, а ті – на провінції. Тож свою роботу ми будемо так, щоб охоплювати центральний і місцевий рівні. У нас задіяні спеціалізовані судді, які є викладачами, тренерами, котрі співпрацюють на центральному координованому рівні. До цієї когорти ми долучили й суддів, які спеціалізуються на певних сферах захисту прав людини, бо сьогодні права людини стосуються усього, тож потрібна спеціалізація навіть у середині прав людини. Наприклад, є судді, які на місцевому рівні спеціалізуються на питаннях захисту персональних даних, антидискримінації, захисту прав неповнолітніх, дерадикалізації.

Як працює мережа Gaius? Наша мережа працює з центру на регіони і навпаки. На периферії наші тренери-судді акумулюють свої потреби в навчанні, виходячи з практики місцевих судів, про яку в інший спосіб нам не дізнатися. Також вони здійснюють довгострокову оцінку наслідків навчання. А як це діє з центру на периферію, що робиться? Ми готуємо тренерів-викладачів на центральному рівні, які потім їдуть на периферію, де реалізують те, що робиться на центральному рівні: вони поширюють інформацію і відповідно правові позиції. Але не тільки це. Бо на місцевому рівні вони набагато краще можуть здійснювати заходи втручання, аніж ми на центральному рівні.

Як я вже сказав, Італія велика, у нас понад 10 тисяч суддів і прокурорів. Отож роль ідеї полягає в тому, що найперший захід втручання повинен здійснюватися людиною, яка може навіть надавати певні поради суддям і прокурорам. Вони організовують тренінги на місцевому рівні, починаючи від підготовки викладачів на центральному рівні, вони можуть дуже активно працювати і в наданні індивідуального навчання без відриву від роботи.

Насамкінець хотів би презентувати результати проекту Gaius. Є офіційний документ Європейської Комісії, в якому є наш щорічний звіт. Зокрема, цей звіт стосується 2017 року, цього року вже буде видано новий. У ньому друга колонка – це Італія. Очевидна різниця між тим, що було раніше, коли у нас не було мережі Gaius, і тим, що стало, коли ми її повністю впровадили в життя. Це абсолютно радикальна зміна, яка показує якісні зміни у навчанні суддів, яке надається у сфері прав людини.

Дуже дякую!

Зураб АЗНАУРАШВІЛІ,
заступник директора Вищої школи юстиції Грузії

ЗАСТОСУВАННЯ ПРАКТИКИ ЄСПЛ В ТРЕНІНГАХ: ДОСВІД ГРУЗІЇ

Шановні учасники міжнародної регіональної конференції високого рівня!

Передусім хочу подякувати організаторам за запрошення і за те, що організували важливий і такий цікавий захід – міжнародну регіональну конференцію високого рівня «Захист прав людини через суддівську освіту: кращі практики та удосконалення стандартів».

Дуже важливо мати можливість виступити на такому заході, почути інформацію про досвід інших країн стосовно організації і проведення тренінгів щодо застосування практики Європейського суду з прав людини. Мені сподобалися всі презентації доповідей учасників конференції, які ми чули сьогодні. Тепер про практику нашої школи – Вищої школи юстиції Грузії.

Спершу розповім про мандат Вищої школи юстиції Грузії, практику проведення навчань, а далі вже більш конкретно – про теми. Наша установа була створена 2006 року, а наразі ми в процесі реформування, тому що змінилось законодавство, а отже, змінився у нас мандат. Тепер школа отримує більше повноважень, навчання в нас подовжено, отже, ведуться реформи. Нині до нашого керівного органу – Незалежної ради – входить шість членів. Четверо з них – судді. А директорат включає директора, заступника директора і керівника інтернатури. Отака структура нашої судової школи.

Вища школа юстиції Грузії проводить навчання за декількома напрямками. Підготовчий курс, це початкове навчання для майбутніх суддів, триває від 6 до 10 місяців. Тривалість навчання залежить від попереднього досвіду слухачів. Якщо раніше слухач працював у суді чи працював юристом, то він проходить 6-місячний курс. Але після реформи тривалість курсу збільшиться до 11 місяців. 10-місячний курс буде збільшений до 16-місячного.

Також ми проводимо періодичне навчання і підвищення кваліфікації для працюючих суддів і для працівників апарату суду. Отже, для тих, хоче стати помічником судді, у нас передбачено навчання такої категорії. Як правило, щорічно організовується 50–55 навчань для суддів, 45–50 навчань для працівників апарату суду. Для нас це великий обсяг роботи. Хоча кількість суддів у нас не така велика як в Україні.

У навчальному плані Вищої школи юстиції Грузії передбачено перелік тем, які включаються до нього щорічно, але є й нові теми. Традиційною є проблематика розвитку міжнародного права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Наступні напрями – це опанування навичками з комунікацій, навичками презентацій, керування стресом, менеджерські навички. Є ряд нових тем, які ми запровадили нещодавно. Раніше Вища школа юстиції Грузії для працівників, які

забезпечують безпеку і охорону суду, навчання не здійснювала, відтепер ми почали проводити таке навчання. Адже судові охоронці – це обличчя суду. Коли люди приходять у суд, першими їх зустрічають охоронці, і дуже часто люди потребують якоїсь допомоги. Тож судових охоронців потрібно навчати навичок комунікації, як краще обслуговувати людей.

Вища школа юстиції Грузії з-поміж своїх навчальних курсів має ознайомлення з рішеннями Європейського суду з прав людини, застосування його практики, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Зазвичай ми включаємо до програм навчання різні теми, різні аспекти. Ця тематика аналогічна до тієї, про яку вже розповідали на цій конференції колеги з багатьох країн.

У навчальному процесі активно використовуються можливості програми «Help».

Нещодавно ми впровадили навчальний курс для слідчих, які розслідують злочини на ґрунті ненависті. Це новітній курс, але дуже важливий у сучасному світі. Цей навчальний курс розроблений у співпраці з Радою Європи. Сподіваюсь, що він може використовуватись і в інших країнах. Навчання ґрунтується зазвичай на основі вивчення рішень судів. Неодмінно опрацьовуються нові правові документи, нові поняття.

Отже, цей життєвий процес змін ми, безперечно, враховуємо в навчальних матеріалах, ми вносимо коригувальні зміни в існуючі модулі навчальних курсів. Однак у нас, починаючи з 2006 року, є перелік сталої тематики навчальних курсів, зокрема: дискримінація прав жінок, гендерна рівність, боротьба з дискримінацією, свобода вираження поглядів, боротьба проти тортур, міграція і права біженців, право на справедливий суд.

Щорічно Вища школа юстиції Грузії проводить майже 15 тренінгів з тематики прав людини, конвенційних прав. Безперечно, це включає і безпосередній розгляд практики Європейського суду. У програмі початкового навчання (6 чи 10 місяців) 8 днів відведено на вивчення модулів з прав людини. У цьому курсі на вивчення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод відведено майже 60 годин.

Процес впровадження практики Європейського суду з прав людини в навчальний процес є дуже важливим. Тут Вища школа юстиції Грузії співпрацює з Верховним судом Грузії, Міністерством юстиції, які здійснюють переклад, тлумачення різних рішень Європейського суду, особливо рішень, прийнятих у справах проти Грузії. Головні з них стосуються порушення статті 6 Конвенції – права на справедливий суд. Важливо не тільки виконати рішення Суду у справах проти Грузії, а й проаналізувати, які причини того, що людина мусила звернутися до Страсбурзького суду з прав людини, які прогалини існують у нашій практиці. Отже, ми намагаємось впровадити ці важливі аспекти в наш навчальний проект. Це надзвичайно важливі питання.

Є багато навчальних тем, які необхідні завжди, однак важливо оновлювати матеріали, включати нові теми.

Хочу згадати про ще одну дуже важливу тему, яку ми починаємо розробляти за допомогою Європейського суду з прав людини – вирішення виборчих спорів. З нами співпрацює міжнародний експерт, юрист Секретаріату Європейського Суду з прав людини Дмитро Третяков. Я думаю ви його знаєте, він працював у Міністерстві юстиції України, був координатором Бюро проектів ОБСЄ в Україні. Наразі він допомагає нам у Вищій школі юстиції Грузії проводити тренінги для тренерів з питань вирішення виборчих спорів, допомагав підготувати набір документів, які можуть використовуватися на міжнародному рівні.

Ця навчальна тема надзвичайно актуальна тому, що Грузія готується до парламентських виборів наступного, 2020 року. І раніше у Вищій школі юстиції Грузії проводилися тренінги для суддів щодо вирішення виборчих спорів, але Дмитро Третяков збагатив цей навчальний курс конвенційними правами і привіз цікаві рішення Європейського суду щодо порушення виборчого права. Дмитро Третяков як юрист, який активно працював з темою виборів, щодо забезпечення чесних демократичних виборів, бере активну участь у цій роботі. Отже, судді повинні знати міжнародні стандарти, повинні знайомитися з практикою Європейського суду для того, щоб враховувати у своїх практичній роботі. Ці напрацьовані кейси документів, гадаю, далі будуть використовуватися Радою Європи в навчальних проектах для інших країн.

Дякую за увагу!

Єва ПАСТРАНА,

керівник відділу HELP Генерального директорату прав людини
та верховенства права Ради Європи

ПРЕЗЕНТАЦІЯ КУРСІВ РАДИ ЄВРОПИ HELP 3 ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЇХ НАЦІОНАЛЬНИХ ВЕРСІЙ

Шановні учасники міжнародної конференції високого рівня!

Вдячна українським колегам за запрошення і за надану можливість виступити перед вами.

Отож, що таке HELP? Програма Ради Європи HELP (Human Rights Education for Legal Professionals – Навчання у сфері прав людини для представників юридичних професій) – це освітня програма, що впроваджується в рамках Ради Європи з 2006 року. Наша мета полягає в тому, щоб допомагати суддям та іншим правникам застосовувати стандарти Ради Європи у питаннях прав людини у щоденній роботі й те, що має практичний застосунок. Як ми чули з попередніх промов, зокрема, Лука Перілі, член Ради директорів Вищої школи магістратури Італії, керівник робочої групи з тренінгових методів для суддів Європейської мережі суддівської освіти, розповідав про складнощі, взаємоперетинання різних джерел права в різних правових системах.

Також ми чули про те, що зазвичай, коли конвенційні права порушуються, то, як правило, порушуються і конституційні права. Саме тому в курсах HELP, починаючи з 2015 року, коли йдеться про європейський вимір, ми починаємо з того, де починаються стандарти, тобто з Ради Європи, а саме з правил правосуддя. Тож курси охоплюють аспекти, коли щодо права ЄС національне законодавство є первинним чи вторинним. І це добре не тільки для 28 держав – членів Європейського Союзу, але й для інших держав, включно з Україною, які мають угоди про асоціацію про партнерство з ЄС.

Ми зосереджені не тільки на питаннях Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини, а й включаємо до матеріалів навчальних курсів і Європейську соціальну хартію та понад 200 інших конвенцій Ради Європи, що мають універсальне застосування. Усі вони є відкритими для підписання і третіми країнами. Наші курси HELP ми продовжуємо розширювати, звичайно, за запитом, надаючи їх й іншим правникам, таким, як працівники поліції, систем пробації та пенітенціарної системи.

Дуже важливо, що безкоштовні онлайн курси HELP моделюються на платформі Moodle, на якій, власне, і розміщує свої програми переважна більшість освітніх організацій. Працює це в онлайні чи ні? Вважаємо, що так. Цифри свідчать, що порівняно з минулим роком кількість слухачів зросла – станом на червень цього року в нас уже понад 42 тисячі слухачів-користувачів. В Україні їх – 3 тисячі за попередні роки. Тільки цього року Україна мала більше тисячі користувачів. Тобто одна третина українських користувачів цього року навчалася онлайн.

Навчальна платформа HELP передбачає, зокрема, такі онлайн курси: критерії прийнятності заяв, що подаються до ЄСПЛ; питання боротьби з дискримінацією; пошук притулку; бізнес та права людини; хімічні прекурсори; заходи, альтернативні утриманню під вартою; сімейне право та правосуддя, спрямоване на захист дітей; протидія мові ворожнечі та злочини на ґрунті ненависті; міжнародна співпраця в кримінальних справах; вступ до Конвенції; протидія торгівлі людьми та ще багато інших.

Назву деякі з наших останніх курсів. Насамперед це курс щодо стандартів Європейського комітету з запобігання катуванням. Те, що це дуже складне завдання, підтвердить присутній тут Режі Брійя, який є не просто спеціальним радником Генерального секретаря Ради Європи по Україні, а й є головним у Європейському комітеті з запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню. У нас є курс з сімейного права, щодо процесуальних гарантій у кримінальних провадженнях і прав потерпілих – це може бути цікавим курсом для вас. Також це курси щодо запобігання радикалізації, боротьби з тероризмом, захисту персональних даних і доступу жінок до правосуддя. Названий онлайн курс щодо процесуальних гарантій у кримінальних провадженнях і прав потерпілих є частиною нової системи, де ми приділяємо значну увагу презумпції невинуватості. Він містить окремі модулі, які стосуються саме захисту прав потерпілих. Не вдаватимуся в деталі, але, наприклад, у ньому розглядаються такі аспекти, які стосуються викрадення дітей, стосунків між подружжям і коли йдеться про права не тільки батьків, а й інших членів родини. Тут є також дуже цікавий модуль щодо прав дитини в цифровому середовищі.

Два наших найбільш популярних курси – це вступ до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практика Європейського суду з прав людини були розроблені нашими колегами з Департаменту виконання рішень Європейського суду з прав людини Ради Європи. Тут є модуль щодо виконання рішень Європейського суду, тому що вельми важливо для правників, особливо для суддів, мати повне розуміння того, як ця система працює.

Крім того, ще така тема, яка є цікавою не лише для правників, а й для наших колег, які працюють у сфері медіа, – це онлайн курс щодо безпеки журналістів.

Наразі розробляється навчальний онлайн курс з суддівської етики Цей курс ми розробляємо спільно з колегами з Венеційської комісії. Нещодавно ми провели підготовче засідання, і до кінця наступного року цей курс буде розроблено.

Нарешті онлайн курс щодо протидії кіберзлочинності – також розпочне роботу наступного року.

Якщо порівняти це з кількістю основних користувачів курсів HELP, то виходить така ситуація. Наш колега з Азербайджану Ельчін Абузар огли Халафов, проректор Академії юстиції при Міністерстві юстиції, у своєму виступі сказав, що за кількістю користувачів онлайн курсів HELP його країна на десятому місці. Це дуже добре для них, в Азербайджані конструктивне ставлення до курсів HELP, і відповідно це виглядає, як рейтинги, що застосовуються в Євробаченні.

Отже, порівняння покраїнового місця в рейтингу користувачів курсів HELP з кількістю справ, що розглядаються в Європейському суді проти цих країн, свідчить, що є ряд країн, які входять до першої десятки за кількістю користувачів. Це надихає нас і повинно надихати і вас з тим, щоб краще придивитися до наших курсів HELP. У них ви не знайдете остаточних рішень, але побачите стандарти і ставлення до того, як краще вести розгляд справ у щоденній роботі. Це потрібно для того, щоб ваші справи ніколи не опинилися в Страсбурзі.

Як ми робимо наші курси HELP? Спочатку ми розробляємо модельний курс англійською мовою. До прикладу, наш новий онлайн курс щодо боротьби з насильством проти жінок та домашнім насильством. Ми активно ставимося до цієї проблеми. Після розроблення курсу ми його перекладаємо різними мовами: вірменською, словенською, грузинською, українською, іспанською. Також ми плануємо запустити цей курс наступного року в ряді інших країн.

Як ми розробляємо наші курси HELP і чому вони такої хорошої якості? Тому, що ми їх робимо спільно з нашими колегами – національними експертами, спеціалістами на місцях. І також залучаємо найкращих правників і суддів, які працюють у Страсбурзькому суді. Усі разом під час робочих зустрічей вони обговорюють стандарти ЄКПЛ. Коло залучених фахівців доволі широке.

З'ясувавши навчальні потреби, наприклад це сімейне право, ми розробляємо модельний курс HELP англійською мовою. А для того, щоб навчальний курс був дійсно ефективним, щоб стандарти могли бути застосованими і на національному рівні, виходячи із принципу субсидіарності, ми перекладаємо його різними мовами. Але це не просто переклад. При цьому матеріали модельного онлайн курсу HELP доповнюються. Це робимо не ми. Це робите ви, над цим працюють фахівці – люди, яких ви обираєте у своїх країнах. Тобто ви розробляєте цей курс для вашої країни. Він розробляється з урахуванням національного законодавства, з адаптацією до вашого національного контексту. І потім ми спільно запускаємо цей курс.

Ви відбираєте коло учасників, хто буде вашою аудиторією, визначаєте час, здійснюєте його апробацію. Відтак курс ставиться в онлайн і модерується за допомогою національного тренера. Так, до прикладу, ми запроваджували онлайн курс щодо боротьби з насильством проти жінок та домашнім насильством у Грузії. В Україні, наприклад, так було запущено курс щодо правосуддя, дружнього до дитини. Це спільна робота наша і вас – партнерів. Насправді це співпраця, де у нас є спільна відповідальність.

У нас є каталог курсів HELP. Потрібно розуміти, а це цікаво, скільки часу йде на проходження кожного онлайн курсу. Звісно, часу у вас завжди обмаль, отож тривалість навчання на модельному курсі HELP приблизно 10 годин. На національному рівні на проходження цього курсу може піти дещо більше часу, бо там є доповнення – окрема національна частина.

Онлайн курси безкоштовно може проходити будь-хто, відкривши свій акаунт, зайшовши на наш сайт і зареєструвавшись. Курси HELP активно використовуються у багатьох регіонах світу. Ще з п'ять років тому у нас в Європейському Союзі було

лише два-три онлайн курси, а тепер ситуація кардинально змінилася, тому що права людини стосуються не лише цієї частини світу, а всіх країн.

В Україні курси HELP адаптовані до української системи реалій, створено пул тренерів, курси модеруються за допомогою тьюторів. Це онлайн курси щодо: критеріїв прийнятності заяв, що подаються до ЄСПЛ (більше стосується адвокатів); доказів і доказування в кримінальному провадженні; трудових прав у світлі Європейської Конвенції з прав людини та основоположних свобод – також відбуваються за участі тренерів, а з вересня ми запустили також HELP курс з питань внутрішнього переміщення. Ми його вже пройшли вісім разів, отож вісім груп людей в онлайні опановували його.

Курс HELP щодо запобігання катуванням та нелюдському чи принизливому поводженню або покаранню – також розрахований і для прокурорів, він заторкує й питання біоетики.

Зауважу, що в HELP ми співпрацюємо з університетами. Наразі працюємо з деякими університетами в Румунії, в Глазго та Ліверпулі – у Великій Британії. Звичайно, маємо розвивати співпрацю з розробки курсів з університетами, на жаль, контакти поки що недостатні. А причина – в нас не вистачає часу і людей.

Увесь перелік курсів HELP я зачитувати не буду – загалом це 36 курсів і пул фахівців, які працюють у нашій групі.

Дуже дякую!

Шимон Янчарек,
тренер програми HELP Департаменту виконання рішень
Європейського суду з прав людини, Рада Європи

НАВЧАННЯ ВИКОНАННЮ ТА ВИКОНАННЯ В НАВЧАННІ: НОВИЙ ОНЛАЙН КУРС HELP З КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД І ВИКОНАННЯ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Шановні учасники міжнародної регіональної конференції високого рівня!

Дякую за запрошення на цей захід і дякую колезі Єві Пастрані, голові відділу HELP Генерального директорату прав людини та верховенства права Ради Європи, яка чудово розповіла про програму HELP, заклавши хороший ґрунт для моєї подальшої презентації. Я як у минулому суддя і тренер у судовій школі, а наразі працюю у Департаменті виконання рішень Європейського суду з прав людини, хотів би підкреслити важливий зв'язок між навчанням, програмою HELP, її курсами і виконанням рішень ЄСПЛ.

Отже, намагатимусь знайти відповіді на два запитання, які я сам поставлю: чи курси HELP використовуються для того, щоб покращити виконання рішень Європейського суду? чи виконання рішень Європейського суду включено в певні курси програми HELP? Перекоаний, що хороший тренінг – це важлива передмова для виконання положень Конвенції, але також і для виконання рішень Європейського суду з прав людини. Тому що виконання рішень ЄСПЛ – тільки один з аспектів виконання Конвенції. Адже якщо Європейський суд з прав людини у своєму рішенні встановив, що положення Конвенції порушено, то включається механізм нагляду за виконанням цього рішення, який здійснює Комітет Міністрів Ради Європи.

Таким чином, якщо Європейський суд встановив джерело порушення, і цим джерелом є неправильна практика, не вжиття належних заходів, то для того, що запобігти подальшим таким порушенням, потрібно включити дану тему в ефективне навчання. Єва Пастрана назвала великий набір різних курсів HELP, і деякі з них дійсно тісно пов'язані з виконанням рішень Європейського суду певними країнами. Програма HELP має 36 різних курсів, які стосуються відповідних основних тематичних проблем, які були визначені в рішеннях Європейського суду і які мають бути виконані.

Отже, як програма HELP це використовує в процесі виконання рішень і як ми включали ці аспекти в наше навчання, принаймні декілька разів.

Я хочу звернутися до Брюссельської декларації, яка була частиною процесу реформування Європейського суду з прав людини, і системи конвенцій. Політики – представники держав зібралися в Брюсселі у 2015 році, де й була прийнята так звана Брюссельська декларація. У ній ви знайдете посилання і на виконання рішень Європейського суду, і на програму HELP. Ми закликаємо країни-учасниці не лише покращити навчання працівників правничих професій – суддів, прокурорів, адвокатів, а й включити питання Конвенції та імплементації в навчання, у тому числі методологію програми HELP у навчання для представників правничих професій.

Програма HELP згадується також в інших документах Ради Європи, зокрема у щорічному звіті Комітету Міністрів Ради Європи 2018 року. У цьому звіті зазначається, що Комітет Міністрів здійснює нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини, і згадується програма HELP. Це означає, що Комітет Міністрів вважає, що програма HELP надає важливу підтримку імплементації рішень Суду в країнах-членах.

Отже, як курси HELP використовуються на практиці у виконанні загальних заходів, які згадуються в рішеннях ЄСПЛ? Так, вони використовуються, але, можливо, не ті, які можна і треба було б використовувати. Я проаналізував документи, які були надані в Комітет Міністрів: плани дій, плани реформ у різних країнах. Мені цікаво було проаналізувати ці плани дій – якою мірою використовується необхідність проведення навчальних курсів? Я це віднайшов лише в декількох таких планах. Наведу приклади: одна справа проти Албанії – згадується необхідність впровадження нового закону щодо реституції власності; друга справа – «Горбачов проти Молдови» – згадується курс програми HELP щодо боротьби з жорстоким поведінням як необхідний інструмент провадження. Однак це скоріше виняток, ніж правило. Тому можна покращувати ситуацію з вашою допомогою. Адже в програмі HELP дуже багато різних курсів – тож представники влади кожної країни можуть використати цей механізм, який би сприяв виконанню рішень Європейського суду з прав людини в країні.

Таким чином, відповідь на перше запитання – так, інструменти HELP дійсно використовуються для того, щоб покращити виконання рішень Європейського суду, і вони дійсно корисні.

Друге питання: чи виконання рішень включено в певні курси програми HELP? Хоча б в одному? Поки що ні, але ситуація невдовзі зміниться. Єва Пастрана вже згадувала початковий курс «Вступ до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Цей курс перекладений українською мовою. Дехто з вас, можливо, вже з ним ознайомився. Натепер цей курс складається з трьох модулів: вступ до Конвенції, вступ до роботи Європейського суду з прав людини і критерії прийнятності заяв, що подаються до Суду.

Було б цікаво у світлі того, що зазначено в Брюссельській декларації, включити в тренінг певні знання щодо процесу виконання рішень Європейського суду. Ми

контактуємо з командою програми HELP, яка розробляє дистанційні курси. Ця команда має ідею переглянути вступний курс до Конвенції. Для нас це була б дуже хороша можливість при перегляді курсу поєднати ці елементи, замінивши існуючий модуль стосовно критеріїв прийнятності заяв до ЄСПЛ новим модулем – щодо виконання рішень Суду.

Наразі ми вже працюємо над переглядом курсу «Вступ до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод». Мені пощастило бути членом робочої групи, яка залучена до підготовки цього курсу. Ця ідея виникла лише навесні 2019-го, не так давно, але доброю новиною є те, що модуль вже майже готовий, і сам курс у цілому буде готовий уже наприкінці січня – на початку лютого 2020 року. І тоді він стане публічним. У даний час працюємо над пристосуванням змісту цього курсу до онлайн-формату.

Що включатиме цей новий модуль? Він міститиме такі три основні елементи, як вступ, положення щодо виконання і нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини.

У вступній частині будуть окреслені правові рамки, які є основою для процесу виконання рішень ЄСПЛ, презентація учасників, які залучені до виконання рішень, і роль урядових органів, роль страсбурзьких інституцій та роль інших представників влади країни.

У частині щодо виконання можна ознайомитись з самим процесом виконання рішення ЄСПЛ – що мають робити національні органи влади для того, щоб виконати рішення Європейського суду з прав людини? Ви довідаєтесь, якого типу рішення існують, що знаходиться під наглядом Комітету Міністрів, що має зробити країна для того, щоб рішення було виконане, і індивідуальні заходи та як уникнути повторення подібних порушень у майбутньому.

І у третій частині – нагляд за виконанням – можна ознайомитися з тим, як виглядає модельний процес виконання, які етапи він включає, починаючи з класифікації нових справ, визначення необхідних заходів, надання плану дій, імплементація цього плану дій, як звітувати про виконання, і публічний характер цього процесу.

Після того як цей курс англійською мовою буде готовий у січні–лютому 2020 року, команда HELP і відповідні органи вирішуватимуть, якими мовами в першу чергу буде перекладений цей курс і коли він стане доступним.

Дякую за увагу!

**З другою частиною матеріалів конференції ви зможете
ознайомитись на сторінках наступного випуску журналу.**

ЗУСТРІЧ УЧАСНИКІВ ПРОЄКТІВ МІЖНАРОДНОЇ ТЕХНІЧНОЇ ДОПОМОГИ

4 березня 2020 року проректор Національної школи суддів України Наталія Шукліна та начальник відділу міжнародного співробітництва Тетяна Пустовойтова взяли участь у черговій зустрічі донорів та виконавців проєктів/програм у галузі верховенства права, організованій програмою Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя».

Під час зустрічі Голова Вищого антикорупційного суду Олена Танасевич презентувала результати перших шести місяців роботи ВАКС та розповіла про подальші плани розвитку суду, а також можливі напрями його підтримки міжнародними донорами.

Учасники проєктів міжнародної технічної допомоги обмінялися новинами про поточну та заплановану діяльність у сфері зміцнення верховенства права. Зокрема, представники Національної

школи суддів України поінформували присутніх про плани підготовки суддів Вищого антикорупційного суду (за програмою, яка наразі розробляється НШСУ). Тематика заходів уже визначена і надіслана представникам міжнародних проєктів, яких і закликали долучитися до цього процесу. Учасники зустрічі також були поінформовані про міжнародну конференцію з проблем домашнього насильства, яка має відбутися наприкінці 2020 року.

СПІВПРАЦЯ В ГАЛУЗІ ЗАХИСТУ КОНКУРЕНЦІЇ

5 березня 2020 року в місті Києві проректор Володимир Мазурок провів зустріч із представниками Європейського банку реконструкції і розвитку Веронікою Брадаутану та Любов'ю Скорік щодо питання впровадження спільно з Міжнародною організацією з розвитку права проєкту підготовки суддів щодо застосування антимонопольного законодавства, з питань антидемпінгу та державної допомоги в антимонопольному законодавстві.

Поректор поінформував європейських представників про проєкт Концепції удосконалення законодавства про судоустрій, статус суддів, судочинства та суміжних правових інститутів. Цей проєкт напрацьовано робо-

чою групою з питань розвитку законодавства про організацію судової влади та здійснення правосуддя Комісії з питань правової реформи при Прехидентові Укаїни під керівництвом ректора Миколи Оніщука.

Зокрема, проєктом пропонується утворення Вищого адміністративного суду як суду першої інстанції з розгляду адміністративних справ за участю органів влади, юрисдикція яких поширюється на всю територію України, а також Вищого спеціалізованого суду з питань захисту конкуренції як суду першої інстанції з розгляду справ про порушення законодавства у сфері економічної конкуренції та справ з питань недобросовісної конкуренції.

Учасник зустрічі досягли домовленості про доцільність проведення семінарів для суддів господарських і адміністративних судів щодо особливостей застосування конкурентного права. Для проведення таких занять сторони визначили необхідність отримання від спеціалізованих судів інформації з питань, які потрібно включити до програми семінарів, підбору національних та міжнародних експертів. Проведення відповідних занять заплановано на другу половину 2020 року.

Активну участь у обговорення узяли працівники Національної школи суддів України Тетяна Пустовойтова, Галина Прокопанич, Наталія Алфьорова та суддя Вищого адміністративного суду України Любов Гончар.

ДИСТАНЦІЙНА ПІДГОТОВКА В ПЕРІОД КАРАНТИНУ

Національна школа суддів України у зв'язку з підвищеними ризиками поширенням епідеміологічної ситуації, пов'язаної з коронавірусом COVID-19, та беручи до уваги ряд звернень судів, суддів та працівників апаратів судів, проводить дистанційну підготовку суддів, працівників апаратів судів та інші організаційні заходи в режимі відеоконференцій, вебінарів тощо.

18 березня 2020 року на офіційному YouTube channel Національної школи суддів України з метою підвищення рівня кваліфікації суддів місцевих загальних судів проведена інтерактивна лекція з використанням презентації: «Особливості розгляду цивільних справ про визнання правочинів недійсними».

Заняття розпочав проректор Анатолій Костенко, який наголосив на актуальності теми лекції. Проректор презентував посібник для суддів «Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика», рекомендований до друку науково-методичною радою Національної школи суддів України, авторами якого є судді Андрій

Нижний, Максим Ходаківський та Галина Юровська. У посібнику висвітлюється судова практика щодо визнання недійсності правочинів.

Суддя, кандидат юридичних наук Андрій Нижний розкрив питання особливостей розгляду справ про визнання недійсними правочинів внаслідок невідповідності волі та волевиявлення його учасника; підстави та наслідки визнання недійсними правочинів, вчинених за межами дієздатності, та підстави недійсності правочинів у сфері кредитних правовідносин.

Андрій Нижний акцентував увагу суддів на процесуальних аспектах розгляду справ зазначеної категорії цивільних справ. Були розглянуті актуальні практичні питання щодо визнання недійсними правочинів, пов'язаних з обігом нерухомості. Окремо розглінуто питання стосовно наслідків вчинення правочину за межами дієздатності. Викладач відповів на запитання слухачів.

КОМУНІКАТИВНІ КОМПЕТЕНЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ АПАРАТІВ СУДІВ

20 березня 2020 року Національна школа суддів України на своєму офіційному YouTube channel провела вебінар для працівників апаратів судів «Психологічні особливості комунікативної компетенції. Техніки безконфліктного спілкування та керування конфліктом».

Під час заняття із працівниками апаратів судів дистанційно спілкувалася головний спеціаліст – психолог відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів Анжеліка Фарафонова.

Викладачка ознайомила слухачів з визначенням та характеристиками комунікативної компетенції, поняттям «конфлікту». Анжеліка Фарафонова розповіла про основні техніки безконфліктного спілкування, надала поради найбільш правильного

реагування на конфліктні ситуації. У чаті учасниці та учасники вебінару висловили свої думки щодо реагування на конфлікти та розв'язання різного роду нестандартних і критичних ситуацій, які викладачка докладно коментувала.

Зокрема, психолог надала поради працівникам апаратів судів як знаходити ефективний, «безболісний» і найбільш дієвий вихід із конфліктних ситуацій, що можуть виникати як у колективі, так і з відвідувачами суду; як поводитися з агресивно налаштованою особою.

Викладачка акцентувала увагу на практиках встановлення та відновлення психологічної рівноваги, досягнення контролю над власними емоціями, аби навчитися правильно реагувати на будь-які нестандартні ситуації, що можуть виникати в роботі працівників апаратів судів.

У ПОЛІ ЗОРУ – ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО СУДОЧИНСТВА

23–27 березня 2020 року в місті Києві Національна школа суддів України провела дистанційно підготовку суддів апеляційних адміністративних судів. Підготовку суддів в онлайн режимі на платформі Національної школи суддів України розпочали ректор Національної школи суддів України, доктор юридичних наук, заслужений юрист України Микола Оніщук і проректор з підготовки кадрів для судових органів, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист України Анатолій Костенко.

Микола Оніщук акцентував увагу суддівської аудиторії на сучасних технологіях навчання в Національній школі суддів України. у межах підготовки за посиланням на сайті НШСУ будуть проведені дистанційні курси «Проблеми ефективного судового захисту в адміністративному судочинстві» та «Особливості провадження у справах щодо охорони довкілля».

Під час інтерактивних лекцій з використанням

презентації передбачено спілкування слухачів з висококваліфікованими авторитетними суддями, правниками, науковцями.

Заступник начальника (директора) тестологічного центру НШСУ, суддя Вищого адміністративного суду України у відставці, кандидат юридичних наук, заслужений юрист України Михайло Цуркан приділив увагу висвітленню особливостей розгляду спорів з питань прийняття громадян на публічну службу, її проходження та звільнення з публічної служби з урахуванням новел законодавства, що регулює спірні правовідносини.

Суддя Вищого адміністративного суду України у відставці Олександр Ситников розкрив питання щодо доказів і доказування в адміністративному судочинстві під час апеляційного перегляду судових рішень в адміністративних справах.

Зацікавила суддів дискусія стосовно проблемних питань, які виникають під час розв'язання спорів, що стосуються статусу біженця, додаткового або тимчасового захисту та забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб і населення, постраждалого від конфліктів. Навчальний захід організували радник з правових питань Управління Верховного комісара ООН у справах біженців Дмитро Плечко, начальник відділу організації спеціальної підготовки кандидатів на посаду судді НШСУ, суддя Вищого адміністративного суду України у відставці, заслужений юрист України Олександр Гашицький та адвокат Олександр Журко.

Представник Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з питань дотримання прав внутрішньо переміщених осіб (2014–2018 р.р.), адвокат Жанна Лук'яненко розповіла про застосування Європейської Конвенції з прав людини та практики Європейського суду з прав людини в адміністративному судочинстві.

Заступник начальника відділу науково-методичного забезпечення діяльності судів та органів суддівського самоврядування НШСУ, кандидат юридичних наук Олександр Іщенко зосередив увагу слухачів на особливостях застосування електронних доказів у адміністративному судочинстві.

Під час обговорення теми щодо механізмів запобігання корупційним правопорушенням і правопорушенням, пов'язаним з корупцією, викладач НШСУ, доцент, кандидат юридичних наук Наталія Ахтирська окреслила окремі аспекти запобігання корупції.

Корисною для використання в роботі була лекція головного наукового співробітника відділу підготовки викладачів (тренерів) НШСУ, кандидата філологічних наук, доцента Оксани Кабиш з питань українського ділового мовлення та мистецтва правового письма.

Заступник начальника відділу науково-методичного супроводження психологічної підготовки суддів НШСУ, кандидат психологічних наук Андрій Маслюк ознайомив суддів апеляційних адміністративних судів з аспектами запобігання розвитку професійного вигорання. Судді отримали знання про особливості емоційно-вольової саморегуляції та первинні навички з протидії професійному вигоранню.

ЗУСТРІЧ ПРОЄКТНОЇ РАДИ ІНІЦІАТИВИ «МОДЕЛЬНІ СУДИ»

27 березня ректор Національної школи суддів України Микола Оніщук взяв участь у зустрічі проектної ради Проекту ЄС «Право – Justice» в режимі відеоконференції. Зустріч на одній платформі зібрала представників Вищої ради правосуддя, комітету Верховної Ради України з питань правової політики, Державної судової адміністрації, Ради суддів, голів 6-ти модельних судів, представників Консультативної місії Європейського Союзу, Представництва Європейського Союзу в Україні, міжнародних та національних експертів Проекту ЄС «Право – Justice». У відеоконференції взяла участь начальник відділу міжнародного співробітництва НШСУ Тетяна Пустовойтова.

Учасники обговорили підсумки реалізації заходів Ініціативи «Модельні Суди», а також планування подальших спільних заходів. Була відмічена активна співпраця НШСУ та Проекту з розробки навчальних курсів для суддів.

Микола Оніщук поінформував учасників зустрічі про те, що Національна школа суддів України оперативно відреагувала на виклики, з якими стикнулася країна в умовах поширення коронавірусу, та вже запровадила підготовку суддів у дистанційному форматі. Школа готова і вже почала співпрацювати з командою та експертами Проекту ЄС «Право – Justice» над адаптацією до викладання у дистанційному інтерактивному режимі вже розробленого курсу для суддів-наставників та над розробкою нових курсів для керівників апарату суду щодо розвитку персоналу, а також з питань безпеки суду для працівників апарату суду та служби судової охорони.

КУЛЬТУРА ТА БЕЗПЕКА – ДЛЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ СПІВРОБІТНИКІВ СЛУЖБИ СУДОВОЇ ОХОРОНИ

Національна школа суддів України в період оголошеного карантину продовжує дистанційну підготовку працівників системи правосуддя, зокрема співробітників Служби судової охорони.

2 квітня 2020 року проректор Володимир Мазурок модерував дистанційні заняття для співробітників Служби судової охорони, які провели суддя Маловисківського районного суду, відряджений для роботи в НШСУ, Дмитро Кратко та головний науковий співробітник відділу підготовки викладачів (тренерів) Оксана Кабиш.

Суддя Дмитро Кратко висвітлив питання щодо державного забезпечення особистої безпеки суддів і членів їхніх сімей, працівників апаратів судів та практичної реалізації прав та обов'язків учасниками судового процесу з підтримання громадського порядку в суді.

У своїй презентації «Культура ділового українського мовлення» Оксана Кабиш навела приклади уживання мовних засобів в офіційно-діловому стилі сучасної української літературної мови, звернула увагу на правила скорочування слів у текстах документів та особливості оформлення ділових паперів.

ONLINE НАРАДА З РОЗРОБКИ ПУТІВНИКА ДЛЯ СУДДІВ

14 квітня 2020 року Національна школа суддів України і Програма USAID «Нове правосуддя» провели спільну робочу нараду в режимі відеоконференції, яка була присвячена розробці навчального посібника – путівника для суддів про роботу в умовах пандемії та карантину. У нараді від НШСУ узяли участь: проректор Наталія Шукліна, начальник відділу міжнародного співробітництва Тетяна Пустовойтова та викладач відділу підготовки викладачів (тренерів) Тамара Закревська, а також судді-викладачі Андрій Потапенко, суддя Ржищівського міського суду Київської області, та Стелла Цибізова, суддя

Полтавського районного суду Полтавської області. Від Програми USAID «Нове правосуддя» в нараді взяли участь Наталія Петрова, заступник керівника Програми, та Ірина Зарецька, радник з правових питань.

Учасниками засідання обговорено концепцію навчального посібника – путівника для суддів та його змісту, а також сформовано склад робочої групи (авторського колективу). Співкерівниками робочої групи визначено проректора НШСУ Наталію Шукліну та заступника керівника Програми Наталію Петрову.

До уваги членів робочої групи Програмою USAID «Нове правосуддя» надано матеріали американських колег з розроблюваної тематики, а також підготовлені суддями Андрієм Потапенком та Стеллою Цибізовою матеріали аналізу законодавчої та нормативної бази, а також досвіду своїх судів, отриманого у перший місяць карантину.

ШАНОВНІ ЧИТАЧІ!

Згідно з наказом Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2014 року № 1081 загальнодержавне науково-практичне та науково-методичне юридичне видання «Слово Національної школи суддів України» включено до Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук.

Журнал внесений до категорії "Б" Переліку наукових фахових видань України (наказ МОН від 14.05.2020 №627)

Цільовою аудиторією журналу є кандидати на посаду судді, судді, працівники органів системи правосуддя, прокуратури, адвокатури, практикуючі юристи, викладачі та студенти юридичних факультетів вищих навчальних закладів тощо.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

До друку приймаються раніше не опубліковані наукові статті, що мають наукову і практичну цінність, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку юридичної науки, законодавства та практики. Обсяг статті, підготовленої одним автором – від 9 до 15 сторінок, у співавторстві (два автори) – від 12 до 20 сторінок (Times New Roman; кегль 14; інтервал 1,5; поля справа, знизу та вгорі – 15 мм, зліва – 30 мм). Наукові статті мають містити усі обов'язкові елементи в такій послідовності:

1. Індекс УДК (Універсальної десятикової класифікації).

2. Інформація про автора або двох співавторів (ім'я, прізвище, по батькові, посада, науковий ступінь, вчене звання, почесне звання України, контактний телефон і електронна адреса). Інформація надається українською і англійською мовами. За наявності, унікальний ідентифікатор ORCID.

3. Назва (заголовними літерами).

4. Текст, що супроводжується посиланнями на використані джерела (порядковий номер джерела із зазначенням сторінки в квадратних дужках у порядку згадування) і містить:

- постановку проблеми та її зв'язок із наукою чи практикою;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано її розв'язання;
- виділення невирішених раніше частин проблеми;
- формулювання цілей статті;
- виклад основного матеріалу з обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки з дослідження і перспективи подальшого наукового пошуку.

Також, автор надає перелік використаних джерел (References) англійською мовою.

5. Перелік використаних джерел (до 20; в порядку появи у тексті посилань; згідно з ДСТУ 8302:2015).

6. Анотації до статті трьома мовами (українською, російською та англійською), кожна із яких супроводжується ключовими словами (до десяти), ім'ям, по батькові та прізвищем автора, темою відповідною мовою. Орієнтовний обсяг анотації українською та російською мовами – 250 - 500 друкованих знаків кожна, англійською мовою – від 1800 друкованих знаків. Для перевірки якості перекладу англійської анотації, автор надсилає її переклад українською мовою.

Для опублікування статті на адресу відповідального секретаря редакційної колегії направляються такі матеріали:

- електронний примірник статті у форматі *.doc
- файл з фотографією автора (співавторів) у форматі *.jpg або *.tif (не менше 600 dpi);
- витяг із протоколу засідання кафедри про рекомендації статті до друку (для аспірантів, ад'юнктів, докторантів та осіб, які виходять на захист дисертаційного дослідження), а також рецензію наукового керівника. Документи надаються засвідчені у встановленому порядку.

Стаття, яка не відповідає вищезазначеним вимогам, до друку НЕ приймається.

У статтях можуть бути висловлені погляди їхніх авторів, які не збігаються з поглядами членів редакційної колегії. Автор несе персональну відповідальність за додержання ним при підготовці статті норм чинного законодавства (зокрема щодо захисту прав на об'єкти інтелектуальної власності), достовірність викладених відомостей (у тому числі імен і найменувань згаданих у статті фізичних та юридичних осіб), цитат і посилань на літературні джерела та норми актів законодавства, перекладів анотацій та ключових слів до статті.

Засади рецензування

Усі статті, що надходять до редакції журналу «Слово Національної школи суддів України» проходять закрите рецензування. Деперсоналізована редакцією журналу стаття передається на рецензування рецензенту.

Після оцінювання наукової статті рецензент надає висновок:

- рекомендовано статтю до опублікування;
- рекомендовано статтю до опублікування після доопрацювання її автором з урахуванням висловлених зауважень;
- не рекомендовано статтю до опублікування.

Рецензент направляє в редакцію рецензію підписану звичайним або цифровим електронним підписом.

Наукові статті можуть направлятися на додаткове рецензування. Причинами для повторного рецензування можуть бути:

- заявлена експертом недостатня кваліфікація в питаннях, які розглядаються в науковій статті;
- недостатньо високий рівень первинного експертного висновку;
- гостра дискусійність положень, висловлених в науковій статті.

Редакційна колегія залишає за собою право рецензування, редагування, скорочення та відхилення статей. У разі відмови у публікації статті, редакція не вступає в дискусію з авторами наукових статей.

Із прикладом оформлення наукової статті автори можуть ознайомитися на сайті журналу «Слово Національної школи суддів України» в рубриці «Архів номерів».

З електронними версіями номерів фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного видання «Слово Національної школи суддів України» можна ознайомитись на офіційному сайті видання: slovo.nsj.gov.ua

Контактна інформація:

Поштова адреса: 01032, м. Київ, вул. Жиянська, буд. 120 А

E-mail: metod.vrj@ukr.net; metod.vrj@nsj.gov.ua

тел. (044) 597-09-28 – відповідальний секретар редакційної колегії, начальник відділу Національної школи суддів України, к. ю. н. Оксана Шамрай

З електронними версіями номерів фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного видання «Слово Національної школи суддів України» можна ознайомитись на офіційному сайті видання: slovo.nsj.gov.ua

Редакція фахового загальнодержавного науково-практичного та науково-методичного юридичного журналу «Слово Національної школи суддів України» запрошує бажаючих опублікувати власну наукову статтю в журналі.

ПУБЛІКАЦІЯ СТАТЕЙ БЕЗКОШТОВНА!

Періодичність виходу – 4 рази на рік.

Передплатний індекс 68479

www.slovo.nsj.gov.ua

Заснований 3 травня 2012 року Реєстраційне свідоцтво серія KB № 19048-7838P Включений до переліку наукових фахових видань України Наказом Міністерства освіти і науки України від 29 вересня 2014 року № 1081 Наказом Міністерства освіти і науки України від 14.05.2020 року № 627 внесений до категорії "Б"	© Національна школа суддів України Видається чотири рази на рік Головний редактор Юрій Волошин Шеф редактор Микола Оніщук Відповідальна за випуск Оксана Шамрай Редактори Федір Ілляк Ольга Кузьміна Дизайн та верстка Андрій Жарий	Видавець ТОВ «Юрінком Інтер». Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції – серія ДК № 3954 від 13.01.2011 р. Адреса видавця 04209, м. Київ, вул. Героїв Дніпра, 31Б. Тел. 411-69-08. Факс 413-81-44. http://www.yurincom.com.ua . Віддруковано у ТОВ «Наш формат» (свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції – серія ДК № 4540 від 07.05.2013) 02105, Київ-105, пр-т Миру, 7, офіс 45
--	---	--

*Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України
(протокол № 4 від 30.07.2020 року)*

Підписано до друку 30.07.2020 року. Формат 70х100/16. Папір офсетний.

Тираж 380 прим. Зам. № 81